

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI

KİLİSLİ RİFAT BİLGE’NİN HAYATI
VE FİKİRLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HASAN FEVZİ BİLGİÇ

İSTANBUL, 2020

FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH PROGRAMI

KİLİSLİ RİFAT BİLGE’NİN HAYATI
VE FİKİRLERİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

HASAN FEVZİ BİLGİÇ
(180121008)

Danışman
Doç. Dr. HASİP SAYGILI

İSTANBUL, 2020

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tarih Anabilim Dalı Tarih Tezli Yüksek Lisans Programı'nda **180121008** numaralı **HASAN FEVZİ BİLGİÇ**'in hazırladığı “**Kilisli Rifat BİLGE'nin Hayatı ve Fikirleri**” konulu **Yüksek Lisans Tezi** ile ilgili **TEZ SAVUNMA SINAVI**, **24/07/2020** Cuma günü saat 14:00'da Çevrimiçi Video Görüşmesi ile yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜNE** * **OYBİRLİĞİ** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ (*)	İMZA
Prof. Dr. Zekeriya Kurşun	KABUL	
Prof. Dr. Bilgin Aydın	KABUL	
Doç. Dr. Hasip Saygılı	KABUL	

BEYAN/ ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Hasan Fevzi BİLGİÇ

İmza

KİLİSLİ RİFAT BİLGE'NİN HAYATI VE FİKİRLERİ

HASAN FEVZİ BİLGİÇ

ÖZET

Tez, Rifat Bey'in araştırılması hedefiyle yazılmıştır. Kilisli Muallim Rifat Bilge pek çok kaynak eserin neşrini yapmasına rağmen lisansüstü seviyesinde herhangi bir incelemenin konusu olmamıştır.

Türkiyat çalışmalarına ömrünü adanmış, Arapça ve Farsça eserleri neşrederek kültürümüze kazandırmış olan Kilisli Rifat Bilge'nin hayatı, eğitimi ve meslekteki yılları, tezin ilk bölümünde araştırılmıştır.

Rifat Bey'in makalelerinden bazıları *Anılar ve İnsanlar* (1997, Ankara) ismiyle basılmıştı. Tezin ikinci kısmında bu makaleler değerlendirilip Rifat Bey'in fikir hayatı ve görüşleri tartışıldı.

Son bölümde, Rifat Bey'in tashihini yaptığı, çevirisini yaptığı ve telif ettiği eserler üzerinde duruldu. İstinsah ettiği eserlerin ise künye bilgileri verildi.

Rifat Bey, İstanbul yıllarında hocalık yaparken aynı zamanda eski eserlerle de ilgiliydi. Gerek çeviri şeklinde gerekse metin tashih ve kritiği yoluyla pek çok eseri neşretti. Bu anlamda Türk tarihi ve Türk edebiyatı için büyük katkıları oldu.

Kilisli Rifat Bey'in *Anılar ve İnsanlar* isimli eserindeki bazı bilgileri kullanırken ihtiyatlı olmak gerekiyordu. Bir taraftan makalelerdeki ve hatıralarındaki bazı yanlışlara odaklanırken diğer taraftan olayların kişileri ve asılları araştırıldı.

Rifat Bey'i tanımlamak gerekirse ona kitabiyat uzmanı, filolog, musahhah, tercüman, müstensih, naşir ve okuyan (kâri, tarayıcı) denebilir. Rifat Bey muallim sıfatıyla da pek çok öğrenci yetiştirdi.

Anahtar kelimeler: Kilisli Muallim Rifat, Türk kültürü, çeviri, naşir, tashih

KILISLI RIFAT BILGE'S LIFE and HIS IDEAS

HASAN FEVZİ BİLGİÇ

ABSTRACT

The thesis was written with the aim of researching Rifat Bey. Although Kilisli Rifat has published many sources, it has not been the subject of any research at postgraduate level.

In this thesis, the life, education and years of the profession of Rifat Bilge, who devoted his life to Turcology studies, were investigated. The first part of the thesis focused on these issues.

Some of Rifat Bey's articles were published under the name *Memories and People* (1997, Ankara). In the second part of the thesis, these articles were examined. Rifat Bey's idea life and views were discussed.

In the last section, the works that Rifat Bey corrected, the works he translated, and his works were introduced. Imprint information was given for the works that were copied.

While Rifat Bey was teaching in Istanbul, he was also interested in ancient works. He published many works, both in translation and through text correction and criticism. In this sense, he made great contributions to Turkish history and Turkish literature.

While using some information on Rifat Bey's *Memories and People*, it was necessary to be cautious. On the one hand, while focusing on some mistakes in articles and memories, on the other hand, the people and originals of the events were investigated.

To describe Rifat Bey, he can be called a librarian, philologist, literature specialist, translator, proofreader, editor and reader (scanner). Rifat Bey trained many students as teacher.

Key Words: Kilisli Muallim Rifat, Turkish culture, translation, editor, revise

ÖNSÖZ

Kilisli Muallim Rifat Bilge hayatının 45 yılını hocalık yaparak geçirdi. Bu süreçte ilmî mesaisine de devam etti. Pek çok eseri yayıma hazırladı, çevirdi ya da istinsah etti. Rifat Bey'in bu gayretleri lisansüstü seviyesinde araştırılmamıştı. Ben de Rifat Bey'in çalışmalarının tanıtılması ve ilim âlemine sunulması amacıyla bu tezi hazırlamaya karar verdim. Onun fikrî serüvenini makalelerini kritik ederek göstermek istedim. Zira onun adına yapılmış çalışma sayısı oldukça sınırlıydı. İstanbul Üniversitesi'nden İrfan Tazebay, 1967'de Rifat Bey adına bir mezuniyet tezi hazırlamıştı. Bu tez, daha çok Rifat Bey'in hal tercümesini Rifat Bey'den aktarmasıyla önemlidir. Ömer Faruk Akün, Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde Rifat Bey için oldukça kapsamlı ve tanıtıcı bir madde yazmıştı. Rifat Bey'i tanıtan başka ansiklopedi maddeleri de vardı. Ne var ki bunların bir kısmı Rifat Bey hakkında bazı yanlışlarda ısrarcı görünmektedir.

Rifat Bey adına hazırlanan bu tez, Rifat Bey'e dair lisansüstü seviyesinde yapılan ilk çalışma olmasıyla önemlidir. Rifat Bey'in ilim camiasında daha pek çok araştırmaya konu olacak çalışmaları bir kenara not edilmelidir. Bu tezin daha sonra yapılacak bilimsel araştırmalar için bir başlangıç olacağı kanaatindeyim.

Tezin kapsamı Rifat Bey'in çalışma dünyası hakkında fikir edinmek ve onun makalelerini tartışmakla sınırlandırılmıştır. Tezde Rifat Bey'in hayat hikâyesi de incelenmiştir.

Kilisli Rifat Bey, dönemin diğer naşirleri ve çevirmenleri kadar popüler değildir. Memuriyet kayıtlarından elde edilen bilgiler de yetersizdir. Bu çerçevede Rifat Bey'in İstanbul Üniversitesi'ndeki personel kaydı Personel Daire Başkanlığı'ndan talep edilmiştir. Ancak kişisel verilerle ilgili kanun maddesi gerekçe gösterilerek talebimiz karşılanmamıştır. Bu hususların çalışmayı sınırlandırdığı ifade edilmelidir.

Rifat Bey'in kızlarından onu dinlemenin, onların anlatımını kaydetmenin çalışmayı zenginleştireceği fikrindeydim. Ancak onların da uzun zaman önce vefat

ettiklerini öğrenmemle bu konuda bir şey elde edemedim. Rifat Bey'in kişisel evrakı var mıdır, varsa nerededir gibi sorularımın da cevapsız kaldığını söyleyebilirim. Danışman hocam Doç. Dr. Hasip Saygılı ile beraber bu yönde bir girişim içinde bulduksa da herhangi bir netice elde edemedik. Arşivi olanların ya da olmuş gibi yapanların nedensiz katılıklarını gördük.

Değerli hocam Prof. Dr. Süleyman İnan, bilimsel bakış açısı ve tavsiyeleriyle benim için kıymetlidir. Beni hep cesaretlendirmiştir. Üniversitemiz bölüm hocalarına ve bilhassa Prof. Dr. Azmi Özcan'a teşekkür ediyorum. Tez konusunu seçmemde ise Prof. Dr. Zekeriya Kurşun'un yönlendirmesi benim için çok değerlidir. Gerekli tashihler konusunda yardımını aldığım Prof. Dr. Bilgin Aydın'a müteşekkirim. Tez süresince yapıcı eleştirileriyle katkı yapan ve her konuda yardım aldığım Doç. Dr. Hasip Saygılı'ya şükranlarımı sunuyorum. İSAM, bu süreçte en fazla gittiğim mekân oldu. Nazik ve yardımsever bir personel kadrosunu anmalıyım. Ailem de her zaman yanımda oldu.

Hasan Fevzi BİLGİÇ

İstanbul, 2020

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
KISALTMALAR	xii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	3
1. HAYATI, EĞİTİMİ, MESLEK YILLARI ve ŞAHSİYETİ	3
1.1. HAYATI.....	3
1.2. EĞİTİMİ.....	4
1.3. MESLEKİ GEÇMİŞİ	5
1.4. ŞAHSİYETİ VE KİŞİSEL NOTLAR.....	9
İKİNCİ BÖLÜM	12
2. MAKALELERİNDE FİKRİYATI.....	12
2.1. ESERLERE DAİR MAKALELER.....	12
2.1.1. Kâtip Çelebi'nin Keşfu'z Zunûn'u	12
2.1.2. Evliya Çelebi ve Ahkamı Kuran Tabı	14
2.1.2.1. Ahkâm-ı Kuran.....	15
2.1.3. Divanu Lügati't Türk ve Emiri Efendi.....	17
2.1.4. Dede Korkut Kitabı'na Dair	28
2.1.5. İki Eser ile Bir Seyahatname Ferhenkname-i Sa'di.....	30
2.1.6. İbni Mühenna	33
2.1.7. Bir Arapça Sarf Kitabının Hazırlanışı	33
2.1.8. İki Güzel Eser ve Bir Mısırlı Münevver	36
2.1.9. Maniler, Türküler, Destanlar	38
2.2. KÜTÜPHANELERE DAİR MAKALELER	39
2.2.1. Satılık Kütüphaneler	39
2.2.2. Kaçırılan Kütüphaneler	40
2.2.3. Hazine-i Evrak Tasnif Komisyonu	42
2.2.4. Güzel Ciltli Güzel Yazılı Kitaplar.....	43

2.2.5.	Dil Kurumu	45
2.3.	MAKALELERİNDE ŞAHISLAR	47
2.3.1.	Rauf Yekta'nın Tettebbu Tarafı	47
2.3.2.	Darabat-ı Aşk Sahibi İhya Efendi.....	49
2.3.3.	Mahkeme-i Cinayet Reisi Hilmi Bey	51
2.3.4.	Yemene Gitmiş Bir Muallimin Hatırası	53
2.3.5.	Arapların Hayran Kaldığı Bir Paşa.....	55
2.3.6.	Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa	57
2.3.7.	Eski Devirlerin Üç Tipik Şahsiyeti.....	58
2.3.8.	Kolağası Resneli Niyazi Bey İstanbul'da.....	61
2.3.9.	Hidiv Hazretleri'nin Türklüğe Meyli	62
2.3.10.	Devr-i İstibdatta Midilli Adasını Ziyaret	64
2.3.11.	310 Zelzelesi ve Maarif Nazırı Paşa	66
	ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	69
3.	ESERLERİ	69
3.1.	TELİF ETTİKLERİ.....	69
3.1.1.	Otuz Ders yahud Yeni Sarf Arabi.....	69
3.1.2.	Otuz Ders yahud Yeni Nahv-i Arabi	69
3.1.3.	Esmâ-i Müellifin	69
3.2.	TERCÜMELERİ	70
3.2.1.	Bostan	70
3.2.2.	Gülistan	70
3.2.3.	Edviye-i Kalbiye	70
3.2.4.	Hindiba Risalesi.....	70
3.2.5.	Baharistan	71
3.2.6.	Tarîhu el-Melik ez-Zâhir	71
3.2.7.	Dürrü'l-Hibeb fi Târihi Haleb.....	71
3.2.8.	Utbî tercümesinin tercümesi.....	71
3.2.9.	Emir Yeşbek'in Şâh Süvâr Sefer.....	72
3.2.10.	Vakâyi-i Türkmâniyye	72
3.2.11.	el-Metâli u'l-Bedriyye'den Seçmeler Tercümesi.....	72
3.3.	TASHİHİNİ YAPIP NEŞRETTİĞİ ESERLER.....	73
3.3.1.	Dîvânu Lügati't-Türk.....	73
3.3.2.	Ferhenkname-i Sa'di Tercümesi	73
3.3.3.	Gülzar-ı savab.....	74

3.3.4.	Hediyetü'l-arifin	74
3.3.5.	Divân-ı Türkî-i Sultan Veled	74
3.3.6.	Hilyetü'l-insan ve hilbetü'l-lisan	75
3.3.7.	Kitâbu Ahkâmi'l-Kur'ân	75
3.3.8.	Kitab-ı Dede Korkut ala lisanı taife-i Oğuzan	75
3.3.9.	Evliya Çelebi Seyahatnamesi	76
3.3.10.	Bezm ü Rezm	76
3.3.11.	Devhatü'l-küttab	76
3.3.12.	İzahü'l-meknun	77
3.3.13.	el-Kavaninü'l-külliyeye li-zabti'l-lugati't-Türkiyye	77
3.3.14.	el İdrak Haşiyesi	77
3.3.15.	Keşfü'z-zunûn	77
3.3.16.	Arzname	78
3.3.17.	Das biographische Lexicon... ..	78
3.3.18.	Maniler	78
3.3.19.	Sivas Dârü'r-Râha Vakfiyesi	78
3.4.	MAKALELERİ	79
3.5.	İSTİNSAH ETTİKLERİ	79
3.5.1.	Behiştî Târihi	79
3.5.2.	Kanunnâme	79
3.5.3.	Teşkilât Risâlesi	79
3.5.4.	Vakfiye suretleri	79
3.5.5.	el-Fevâid	80
3.5.6.	Karamanoğulları : târîh-i Oğuziyân'dan müstahreçtir	80
3.5.7.	Avusturya Seferi	80
3.5.8.	Mecmûatü'n-Nezâir	80
3.5.9.	Menâkıb-ı Şeyh Bedreddin b. Kâdi İsrâil	81
3.5.10.	Târîh-i İbn-i Bîbî fihristi	81
3.5.11.	Kühü'l Ahbâr	81
3.5.12.	Muhtelif	81
3.5.13.	Mecmûa	82
3.5.14.	et-Tuhfetü'z-Zekîye fî'l-Lugati't-Türkiye	82
3.5.15.	Türk Dili	82
3.6.	TARADIĞI ESERLER	82
	SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	87

KAYNAKÇA	89
EKLER.....	95
EK-A	95
EK-B.....	96
EK-C.....	97
EK-D	98
EK-E.....	99

KISALTMALAR

BCA	Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
BOA	Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
ed. veya haz.	Editör/yayına hazırlayan
karş.	Karşılaştırınız
mst.	Müstensih
nr.	Numara
nşr.	Neşreden
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar arası
Tsh. / tsh	Tashih eden
TTK	Türk Tarih Kurumu
t.y.	Basım tarihi yok
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

Biyografilerin kaynakları, birinci tanık gözüyle kişinin yazdıklarıdır. Buradaki belki de en zorlu süreç yazılardaki taraflılığı ayıklamak olmalıdır. Olayların oluş sırasını tespit etmek ya da zaman hatalarını gidermek işi bazen içinden çıkılmaz hale getirebilmektedir. Anlatılan dönemin şahıslarını bulup doğru yargıya varmak ve kurumların işleyişi hakkında bilgi edinmek kolay olmayan bir diğer iş olmalıdır.

Rifat Bey birkaç farklı dönemi yaşadı. Mesleğe başladığı 1901'den vefat ettiği 1953 yılına kadar pek çok tecrübesi olmalıdır. 1901'den 1908'e kadar -belki de okul yıllarını dahil edersek- II. Abdülhamid dönemini yakından gördüğü söylenebilir. O dönemin kasvetli havasını yakından hissetmiş olmalıdır. II. Meşrutiyet ve I. Cihan Harbi yıllarını da tüm canlılığıyla görmüş olsa gerektir. Adım adım gelen ve Osmanlı'nın sonunu hazırlayan savaş yıllarında, Rifat Bey henüz orta yaşlarındaydı. Rifat Bey bu dönemlerde işine yoğunlaşan ve sadece kitaplarla uğraşan bir çizgi içinde görünüyor.

Cumhuriyet rejiminin Türk tarihi ve kültürüne dair hikaye ve bağ kurma hikayesi biliniyor. Osmanlı öncesi Türk kaynaklarının gün yüzüne çıkarılması ve okunması çabası rejim için önemlidir. Aslında Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan bu faaliyetler artık bir arayış olmaktan çıkıp bir devlet politikası haline getirilmiştir. Osmanlı öncesi imkânlar sınırlıyken Cumhuriyet dönemi bu konuda biraz fazlaca kredi verdi dense yanlış olmayacaktır. Güneş Dil Teorisi veya Hititler'le ilişki kuran bir tarih telakkisi ile dilde Öztürkçecilik faaliyetleri, kurumlar noktasında Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu burada örnek olarak verile yeridir. Cumhuriyet Türkiye'si, tüm bu dil ve kültür faaliyetleri için farklı kişilerden yardım alırken Rifat Bey de rol alanlar arasındadır. O, Arapça ve Farsça hakimiyetini kullanarak tercüme yapmış ve yayıncılık konusundaki maharetiyle de pek çok eserin neşrine imza atmıştır. Rifat Bey'i Cumhuriyet'in bilgi ve birikiminden yararlandığı vasıflı bir muallim olarak görmek mümkündür. Önemli dil ve kültür komisyonlarında Rifat Bey hep başrolüdür.

Bu çalışmanın ana gövdesi Rifat Bey'in makalelerinden oluşuyor. Rifat Bey'in yayımlanması için çaba gösterdiği eserlerin hikayeleri ve kısmen de bu

eserlere dair görüşleri bu makalelerde bulunabilir. Önemli yazma nüshaları barındıran değerli kütüphaneler de Rifat Bey'in makalelerinde araştırıldı. Rifat Bey'in etkilendiği ya da yakinen tanıdığı şahıslar yine bu makalelerin başlıkları arasındadır.

Makalerin incelendiği kısımda makalelerin kendi içinde kritiği yapıldı. Makalelerdeki kişi ve kurumlar fazla detaya girilmeden araştırıldı. Katkısını yaptığı eserler çok fazlaydı. Rifat Bey'in o eserlerden fazla tafsilat vermediği görülmüştür. Arapça ile Farsçadan yapılan tercüme ve kaynak eserlerin oluşturduğu bu birikim farklı uzmanlık gerektiren alanlar arasındadır. Bu ise daha kapsamlı bir çalışmanın konusu olacaktır.

Anılar ve İnsanlar isimli eserindeki makaleler incelenirken Rifat Bey'in anlatımına dokunulmadı. Olaylar Rifat Bey'in anlattığından farklıysa bunlar dipnotta belirtildi. Makaleler eserler, şahıslar ve kütüphaneler olarak başlıklandırıldı. Burada Rifat Bey'in neşrine bir şekilde katkısı bulunduğu eserlerin arka planları üzerinde duruldu. Hatıraların olduğu kısım ile nadir eserlerin olduğu kütüphanelere dair detaylar da tartışmaya tabi tutulmuştur. Rifat Bey'in görev yaptığı okulların listesi çok uzundu. Tarihleri takip etme konusunda kolaylık olması için çizelge yapıldı.

Rifat Bey'in neşrine katkı yaptığı eserler oldukça fazladır. Tezde, bu eserler başlıklandırıldı. Eserlerin künyeleri dipnotta verildi. Nadir eserlerin ise ayrıca demirbaş numaraları belirtildi.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. HAYATI, EĞİTİMİ, MESLEK YILLARI ve ŞAHSİYETİ

Bu bölümde Rifat Bey'in yaşamı ve aile üyelerine bakılacaktır. Kilis ile İstanbul'da aldığı eğitimi ve meslek hayatı üzerinde durulacaktır. Şahsiyeti hakkında ise kısaca bir değerlendirme yapılacaktır.

1.1. HAYATI

Asıl adı Ahmet Rifat'tır. Soyadı kanunundan sonra "Bilge" soyadını almış ve adaşı olan Kilisli Rifat Kardam'la karıştırılmamalıdır. Kilis'e bağlı Cedit mahallesinde 1876 yılında dünyaya gelmiştir.¹ Babası, zaptiye çavuşlarından Abdülkerim Efendi'dir. Babası o doğmadan vefat edince annesi Emine Hanım ve dayıları tarafından büyütülmüştür.² Eşi Fatma Saibe (1304 H-29 Aralık 1969) ile evliliği neticesinde Afife Nebahat, Ülker Nadide ve Zeliha Melahat isimli kızları

¹ Mehmet Yahya Efe, *Kilisli Muallim Rifat*, Kilis Yardımlaşma Derneği, Ankara 2003, s. 15. M. Yahya EFE Rifat Bilge'nin kızından aldığı bilgiye dayanarak veladetinin miladi 1874 olduğunu beyan etmektedir. Hüviyet kaydının 1876 olarak girilmiş olması birtakım yanlış anlamalara sebep olmuştur. Bazı ansiklopedi maddelerinde doğumunun 1876 olmasının esas sebebi bu olmalıdır; Diğer taraftan resmi vesikalara bakacak olursak 1875-1876 dolaylarındaki doğumu ve hatta nüfus kayıtlarına beş sene geç kaydolduğu bilgisi işi daha da çıkılmaz hale getirmektedir. Son tahlilde 1876, 1874 ve 1880-1881 yılları olmak üzere üç farklı doğum tarihi var denebilir. Yusuf Turan Günaydın, "Kilisli Muallim Rifat Bilge: Cumhuriyet Devrinde Farsçadan Türkçeye Tercüme Faaliyetinin Mühim Bir Halkası", ed. Hicabi Kırılgaç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, ss. 175-86.

² M.Şakir Ülkütaşır, *Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972, s. 173.;Efe, *Kilisli Muallim Rifat*, s. 49. Tercüme-i Halim isimli bir şiirde şöyle der Kilisli;

Kerim Çavuş oğluyum

Gönlü dertli dağlıyım

Adım Ahmet Rif'at'tır

Ben Kilis'e bağlıyım.

olmuştur. Kızları çeşitli kurumlarda memuriyet yapmıştır. Fatma Saibe Hanım 1955'te İstanbul'a yerleşmiş ve muhtemelen orada vefat etmiştir.³ Kilisli Muallim Rifat Bey ise 22 Şubat 1953'te vefat etmiştir. Hakkında çıkan gazete haberi şöyledir:

“Kilisli Abdülkerim Efendi oğlu, dersiam muallim Tevfik Bilge kardeşi, Saime Bilge eşi, Melahat, Afife, Ülker Bilge'nin babaları, İffet Açar'ın amcası, İstanbul Üniversitesi Arapça muallimliğinden emekli Kilisli Rifat Bilge geçirdiği kalp rahatsızlığından kurtulamayarak 22.2.1953 günü Ankara'da vefat etmiştir. Merhumun cenazesi dün Hacıbayram Camiinden kaldırılarak Asri Mezarlıktaki ebedi istirahatgahına tevdi edilmiştir.”⁴

1.2. EĞİTİMİ

Rifat Bey, ilköğrenimi ve rüştiyeyi Kilis'te tamamladı. Medrese eğitimi de Kilis'te devam etti. O sıralar Kilis'in tanınmış ulemasıyla temas içindeydi. Ulucami imamı Ebubekir Vahid Efendi en çok faydalandığı kişi olarak bilinir. Bu sırada Kilis müftüsü Keçikzade Abdurrahman Efendi'den icazet aldı (1892).⁵ Aynı sene İstanbul'a giderek Darümuallimin'e kaydoldu. 1899'da âli kısımdan mezun oldu.⁶ Mektepte Selim Sabit Efendi, üzerinde en fazla tesire sahip olan hoca idi. Okulun kadrosunda belâgat-i Arabiyye hocası Abdurrahman Süreyya ile elfiyye ve fıkıh hocası Müderris Esat Efendi gibi devrin tanınmış hocaları da vardı. İstanbul'da

³ Günaydın, “Kilisli Muallim Rifat Bilge: Cumhuriyet Devrinde Farsçadan Türkçeye Tercüme Faaliyetinin Mühim Bir Halkası”, s. 176.

⁴ Cumhuriyet, 24 Şubat 1953, Sayı 10263, s. 2

⁵ Ömer Faruk Akün, “Kilisli Rifat Bilge”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları (2002), C. 26, s. 19. İcazet, islami eğitimde diploma anlamına gelen bir kelime olarak kullanılmaktadır. ; Reşat Ekrem Koçu, “BİLGE (Rifat)”, *İstanbul Ansiklopedisi*, (1961), C. 5, s. 2774. Burada Arapça eğitim aldığı bilgisine ulaşıyor. Şark edebiyatına dair ilk merakının belki de bu dönemde atılmış olabileceği söylenebilir.

⁶ Darümuallimin'de üç kısım vardır ve Âli kısımdan mezun olmak için takribi 6 sene gereklidir. Cemil Öztürk, “Darümuallimin”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1993, C. 8, s. 552.

medrese derslerine devam etti. 1904'te Mekteb-i Hukuk'a giren Rifat Bey dört sene sonra da başarıyla mezun oldu.⁷

1.3. MESLEKİ GEÇMİŞİ

1901'de Feyziye Rüştiye'nde başlayan meslek hayatı 1946'da emekli oluncaya kadar devam etti. Hayatı boyunca her zaman "Muallim" sıfatını kullanmayı tercih etti. Çeşitli okullarda Arapça, Farsça, coğrafya, Türkçe, tarih, akaid ve ceza hukuku derslerini verdi. Vefa İdadisi'nde görevli iken 4 Nisan 1915'te Âsâr-ı İslâmiyye ve Milliyye Tetkik Encümeni üyesi seçilmiştir. 18 Haziran 1928'de emeklilik için verdiği dilekçe 23 Haziran 1928'de kabul olmuştur. 1930'da⁸ İlahiyat Fakülesi'nde görev alana kadar farklı yerlerde çalışmıştır.⁹ 1938'de yazdığı bir dilekçede profesörlük unvanı talep etse kabul olunmamıştır. 1940¹⁰ ve 1941'deki¹¹ bir arşiv kaydına göre yaş haddine takılsa da özel izinle görevine birer yıl daha devam eder. 1946'da memuriyete dönmek için dilekçe vermiştir. Dilekçeye göre beş sene daha küçük olduğu iddiası vardır. Ayrıca üniversite reformu yüzünden mağduriyet yaşamıştır.¹²

Kendi yazdığı bir hal tercümesinde, Maarif Vekâleti'nde çalıştığı yıllara ilişkin önemli bilgilere ulaşıyor. Buna göre Rifat Bey meslek hayatı boyunca bir

⁷ Akün, "Kilisli Rifat Bilge", s. 19.

⁸ BCA, Bakanlıklararası Tayin Daire Başkanlığı, 56 - 16 - 5.

⁹ Rifat Bey'in tayin olunduğu iki belgeye ulaşılmıştır. Onlar için bkz: BOA, MF.İBT. , 224 - 24 - 0 ve BOA, MF.İBT. , 224 - 38 - 0. Diğer taraftan elde edilen belgelerde iki defa Rifat Bey'in "tercüme-i hal varakalarının" istendiği kaydına ulaşıyor. Bkz: BOA, MF.İBT. , 256 - 85 ve BOA, MF.İBT. , 207 - 119.

¹⁰ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 91 - 63 - 2. Bu belgede "mesaisinden istifade edilmek" üzere devam kararı alınmıştır.

¹¹ BCA, Kararlar Daire Başkanlığı, 95 - 47 - 7. Bu belgede "iktidar ve ihtisasından" istifade edilmek gayesi vardır.

¹² Günaydın, "Kilisli Muallim Rifat Bilge: Cumhuriyet Devrinde Farsçadan Türkçeye Tercüme Faaliyetinin Mühim Bir Halkası", ss. 177-180; Akün, "Kilisli Rifat Bilge", s. 19.

defa bile ceza almamış, bir gün bile kadrosuz kalmamıştır. Resmi kayıtlarda ceza olarak görünen iki vaka vardır. Bunların asıl sebepleri şöyle verilmiştir. Birincisi Unkapanı Rüştüyesi Müdürü Osman Bey ile aralarında geçen bir olaya dayanır. Osman Bey mektebin Farisi dersini kendi vermek istemiştir. Hâlbuki Farsça bilmiyordur. Bu durum müfettişler eliyle teyit edilince yerine Rifat Bey tayin olur. Osman Bey'in asıl garazı bu olmakla beraber oğlunu da okulda vazifeye almak istemektedir. Osman Bey Rifat Bey hakkında "göreve gelmiyor, aksatıyor" konulu dilekçelerle Rifat Bey'i üç defa şikâyet eder. Rifat Bey'e göre bu, Osman Bey'in iftirasıdır. Dahası Osman Bey'e göre Rifat Bey şahsına gelen ihtar yazılarını yırtarak başka bir kabahat yapıyordu. Rifat Bey'in suçu katlanmıştır. Rifat Bey'in hakkındaki bu suçlamalara inanan Rüştüye Mektepleri Müdürü Celal Bey de şikâyetçi olur. İş daha da ciddileşmiş ve Meclis-i Maarif'e taşınmıştır. Rifat Bey savunmasında bunların iftira olduğunu iddia etse de azli¹³ yönünde karar çıkarılır.¹⁴

İkinci vaka şöyledir. Rifat Bey, Darümuallimin'de iken okul müdürü Sadrettin Bey ile araları oldukça iyidir. Mektebin müdüriyetine Satı Bey geldiğinde ise birtakım ayrı düşmeler olur. Okul üniforması ve talebenin namaz kılma mevzuu konusunda Rifat Bey müdür ile zıt fikirlere sahiptir. Müdür, okul üniforması yerine sivil kıyafete geçilmesini ve artık namazı sadece isteyenlerin kılmasını şart koyacaktır. Rifat Bey'in bu kararlara itirazı vardır. Anlaşamazlar. Satı Bey'in kararı Rifat Bey'i kadrosuz bırakmak olacaktır.¹⁵

Rifat Bey'in mesleki geçmişi özetleyen çizelge aşağıdaki gibidir:¹⁶

¹³ BOA, MF.İBT., 132 – 15.

¹⁴ İrfan Tazebay, *Kilisli Muallim Rifat Bilge*, (Mezuniyet Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi 1964, s. 6.

¹⁵ Tazebay, *Kilisli Muallim Rifat Bilge*, ss. 6–7.

¹⁶ Bu çizelge buradaki belgelere istinaden hazırlanmıştır. Bkz:Emekli Sandığı Arşivi, M0096799.(Bu belgeye M.Yahya Efe, *Kilisli Muallim Rifat*, s.114'te rastlanmıştır. Bu belge muhtemelen Emekli Sandığı Arşivi'nden alınmıştır. Zira Yusuf Turan Günaydın "Kilisli Muallim Rifat Bilge: Cumhuriyet Devrinde Farsçadan Türkçeye Tercüme Faaliyetinin Mühim Bir Halkası" s.

Çizelge: Rifat Bey'in Memuriyet Yılları

Vazifede olduğu kurum	Çalışmada kaldığı süre	Maaşı	Verdiği Dersler
Feyziye Rüştîyesi	1 Şubat 1316-16 Eylül 1317	94 kuruş	Farisi
Unkapanı, Fevziye ve Beşiktaş Rüştîyeleri	17 Eylül 1317-31 Kanunisani 1318	394 kuruş	Farisi
Fevziye ve Beşiktaş Rüştîyeleri	1 Şubat 1318-18 Nisan 1319	244 kuruş	Farisi
Feyziye Rüştîyesi	19 Mayıs 1319 -30 Teşrinievvel 1324	94 kuruştan 188 kuruşa yükseldi	Farisi
Feyziye Rüştîyesi	1 Teşrinisani 1324 -9 Şubat 1325	200 kuruş	Coğrafya
Darülmuallimin-i İbtidai mektebi	15 Şubat 1324-30 Haziran 1325	320 kuruş	Tarih ve Coğrafya
Darülmuallimin-i İbtidai Mektebi/Üsküdar İdadisi	1 Temmuz 1325 - 25 Teşrinievvel 1325	440 kuruş	Tarih /Türkçe
Darülmuallimin/Üsküdar İdadisi	26 Teşrinievvel 1325 - 28 Teşrinievvel 1325	620 kuruş	Arabi/Türkçe
Vefa İdadisi	29 Teşrinievvel 1325 - 31 Kanunievvel 1333	Önce 500 kuruş sonra artarak 1200 kuruş	Arabi
Üsküdar İdadisi	1 Kanunisani 1334 – 31 Ağustos 1335	1500 kuruş	Arabi
Kabataş Sultanisi	1 Eylül 1335 - 20 Eylül 1335	750 kuruş	Akaid

175'te bu belgenin numarasını vermiştir.) ; Günaydın, “Kilisli Muallim Rifat Bilge: Cumhuriyet Devrinde Farsçadan Türkçeye Tercüme Faaliyetinin Mühim Bir Halkası”, ss. 177–180.

Kabataş Sultanisi/Medresetü'l Kuzat	21 Eylül 1335 – 17 Teşrinievvel 1335	1350 kuruş	Akaid/Kanun-i Ceza
Kabataş Sultanisi/Medresetü'l Kuzat/İstanbul Kız Muallim Mektebi	18 Teşrinievvel 1335 – 6 Kanunisani 1336	2350 kuruş	Akaid / Kanun-i Ceza/Arabi
Kabataş Sultanisi/Medresetü'l Kuzat/Vefa İdadisi	7 Kanunievvel 1336 - 31 Ağustos 1338		Akaid / Kanun-i Ceza
Gaziosmanpaşa Orta Mektebi/ Vefa İdadisi/ Medresetü'l Kuzat	1 Eylül 1338- 9 Eylül 1338	2850 kuruş	Akaid / Arabi / Kanun-i Ceza
Gaziosmanpaşa Orta Mektebi/ Vefa Sultanisi/ Medresetü'l Kuzat	15 Eylül 1338 – 31 Kanunisani 1339		Arabi / Arabi/
Kabataş İdadisi / Medresetü'l Kuzat	1 Şubat 1339 – 12 Şubat 1340		Akaid (?) / Kanun-i Ceza
Kız Muallim Mektebi / Medresetü'l Kuzat	13 Şubat 1340 – 16 Şubat 1340	1600 kuruş	Arabi / Kanun- i Ceza
Kız Muallim Mektebi / Medresetü'l Kuzat / Erkek Muallim Mektebi	17 Şubat 1340 – 30 Mayıs 1340		Arabi / Kanun- i Ceza / Arabi
Kız Muallim Mektebi / Erkek Muallim Mektebi / Darülfünun İlahiyat Fakültesi	1 Mayıs 1340 – 31 Ağustos 1340		Arabi / Arabi / Arabi
Erkek Muallim Mektebi / Darülfünun İlahiyat Fakültesi	1 Eylül 1340 – 31 Eylül 1340		Arabi / Arabi
Darülfünun İlahiyat Fakültesi	1 Teşrinievvel 1340 – 30 Teşrinisani 1926 (1342)	3000 kuruş	Arabi
Darülfünun İlahiyat Fakültesi / İstanbul İmam Hatip Mektebi	1 Kanunievvel 1926 – 13 Eylül 1927	4700 kuruş	Arabi / Ruhیات ve Ahlak

Darülfünun İlahiyat Fakültesi	1 Eylül 1930 – 31 Ağustos 1931		Arapça
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslam Tedkikleri Enstitüsü	1 Ağustos 1933 – 13 Temmuz 1943	Yıllara göre değişiyor.	Arapça
Kesin emeklilik.	1 Ağustos 1943	32 lira 16 kuruş.	

1.4. ŞAHSİYETİ VE KİŞİSEL NOTLAR

Kilisli Rifat Bilge portresine dair talebesinin şahitliğinde bilgiler elde etmek mümkündür. Buna göre yumuşak huylu, alçak gönüllü, ince esprili, iyi yürekli ve güleç yüzlü bir insandır. Arapçayı talebelerine öğretmek için çırpınan, bunu kendine dert edinen tabiatta birisidir. Boyu çok uzun olmasa gerektir. Yaşamının sonlarına doğru saçlarına ve bıyıklarına kırlar düşmüştür. Yaşlı görünümlü sevimli bir hocadır. Dört mevsim siyah ceket giyer ve beyaz kolalı yakasında papyonlu kravat takıyordu.¹⁷

Rifat Bey'in elsine-i selaseye yani Arapça, Farsça ve Türkçeye vakıf olduğu bilinen bir gerçektir. Onun dil macerasının başlangıcı, eğitim yıllarının başlarında şekillenmiştir. Az bilinen bir Fransızca hikâyesi vardır. Rüştüye'de iken bir Ermeni mektebinde Fransızca öğrenme isteği vardır. Ne var ki orayla iltisaklı olanlar, gâvur olmakla suçlanıyordu. O zaman bu merakı akim kalır. Darülmualimin'de iken haftada iki saat Fransızca dersi sayesinde biraz öğrenebilmiştir. Sözlük yardımıyla tercüme edebilmesi Fransızca konusundaki en üst yeteneği olmuştur. Mezuniyetten sonra Fransızca faslını kapatır. Çünkü hiçbir zaman bir Fransız kadar Fransızcaya

¹⁷ Samim Kocagöz 1937-1941 arası Kilisli Rifat Bilge'nin talebesi olmuş ve ilk elden bilgileri vermiştir. Efe, *Kilisli Muallim Rifat*, ss. 91-92.

vâkıf olamayacaktır. Diğer tarafta ise karşısında keşfedilmeyi bekleyen bütün bir İslam eserleri vardır. Şarkiyat ile meşgul etmeyi tercih eder.¹⁸

Kilisli Muallim Rifat Bey'in Arapça ve Farsçadaki uzmanlığı apaçıktır. Şark dünyasının kitapları ve ilimleri araştırılmayı bekliyordur. Bu uğurda yüz bine yakın kitap elinden geçmiştir. Bu çalışmalarında maddi kazanç elde edemese de ruhen mest olmuş ve doymuştur.¹⁹

Rifat Bey'in vatanperver yönünü görmek de mümkündür. Kilis işgal edildiğinde²⁰ Rifat Bey İstanbul'dadır. Gelen haberlere üzüdür, yüreği sızlar. Kilis'in haline yanar ve ağlar. Üzüntüsü ona bir Kilis manzumesi yazdırır. Bu manzume Kilis'te okunsun, Kilis halkına cesaret versin ister. Alâeddin Yavaşça bu gazeli bestelemiş, Sait Dilmen ise bir tahmis yazmıştır. Manzume şudur²¹:

GAZEL

Kilis mehd-i vücudum, mevlidim, ilk aşyanımdır

Kilis bağım, baharım, cennetim, ârâm-ı canımdır

Türâbı amberim, miskim, taşı yakutum, elmasımdır,

Suyu ab-ı hayatım, evleri kasr-ı cinanımdır

¹⁸ Fransızca öğretmeni olan Sait Dilmen'e yazdığı mektupta anlattığı bu ifadeler Rifat Bey'in görüşlerini doğrudan yansıtmaları bakımından önemlidir. Zamanın modasına uyarak Fransızca konusunda kendini geliştirme yoluna gitmiştir denebilir. Efe, *Kilisli Muallim Rifat*, ss. 20–21.

¹⁹ Efe, *Kilisli Muallim Rifat*, s. 21.

²⁰ 1918'de İngiliz işgaline maruz kalan Kilis 1919-1921 arası Fransız işgali altındaydı. Metin Tuncel, "Kilis", *DİA*, 2002, C. 26, ss. 5–8.

²¹ Manzume ile diğerleri için bkz: Efe, *Kilisli Muallim Rifat*, ss. 33–36.

Ricâli ehl-i irfandır, nisâsı hûr-i dünyadır

Çocuklar akl-ı evveldir, Kilis başka cihanımdır

Zümürüttür bütün dağlar, muattardır bütün yerler

Kilis dünyada bir tane makam-ı dilistânımdır.

Uzak düştüm fakat gönlüm Kilis'ten çıkmadı Rif'at

Kilis pek sevgili annem ..Kilis rûh-i revanımdır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. MAKALELERİNDE FİKRİYATI

Kilisli Muallim Rifat Bey'in makaleleri bu bölümde genişçe ele alınıyor. *Anılar ve İnsanlar* adı altında kitaplaşan bu makalelerde Rifat Bey'in fikir serencamı ve uzun yıllara yaydığı mesaisini görmek mümkündür. Diğer taraftan tanıştığı ünlü ya da kudretli insanlara ait hatıraları da yer alır.

2.1. ESERLERE DAİR MAKALELER

Bu bölümde Rifat Bey'in gerek tercümesi gerekse tashihi²² yönünde katkıda bulunduğu eserlere dair makaleleri incelendi.

2.1.1. Kâtip Çelebi'nin Keşfu'z Zunûn'u²³

Rifat Bey bu makalesinde neşrine katkıda bulunduğu *Keşfu'z zunûn*'a dair tafsilat vermektedir. *Keşfu'z zunûn*'un neşri için üç kişilik bir komisyon kurulmuştur. İsmail Saip (Sencer)²⁴ neşir faaliyetinin başında vefat eder. Rifat Bey ve Şerefettin

²² Tashih için bir eserin eksik noktalarını tespit edip eseri yayına hazırlama işlemleri denebilir. Bu işlere örnek, okunmayan harf ya da kelimeler olabileceği gibi sayfa numaraları olmayan yapıları düzenlemek şeklinde olabilir. Nüshalardaki farklılıkları dipnotta göstermek başka bir örnek olarak zikredilebilir.

²³ Daha detaylı bilgi için bkz: İlhan Kutluer, "Keşfüz zunûn", *DİA*, 2002, C. 25, ss. 321–322.

²⁴ İsmail Bey'in Arapçaya vakıf, kültür ve donanım olarak bilgili olduğu bilinmektedir. *Keşfü'z zunûn* hazırlanırken ona başvurulması tabiidir. 1941'de biten ilk nüshada onun ismi yoktur. Çünkü O, 1940'da vefat eder. Elindeki *Keşfü'z zunûn*'un bir nüshasında sayfa kenarlarına not aldığı ve bunun dikkate alındığı bilgisine ulaşıyoruz. Bunun doğru olma ihtimali varsa o da bu çalışmaya katkı yapmıştır denebilir. A.Azmi Bilgin, "İsmail Saip SENCER", *DİA*, 2001, C. 23, ss. 122–123; Ayrıca Saip Bey'in ilmî katkısı ve Şerefettin Bey'in bu konudaki düşünceleri için, bkz Halil İbrahim Taç, "Erzurumlu İsmail Saib Sencer ve İlim Dünyasına Katkıları", *EKEV AKADEMİ Dergisi*, (2007).

Bey birinci cildi beraberce çıkarır.²⁵ 1942’de Diyanet İşleri Riyaseti’ne Şerefettin Bey’in intihap etmesi sebebiyle ikinci cildin hazırlanmasında iş, Rifat Bey’e kalır. Şerefettin Bey son tashih için söz vermiştir. Kilisli Rifat Bey yaptığı çalışmaları Şerefettin Bey’e havale eder. Şerefettin Bey’in yapacağı iş düzeltilmesi gereken yerleri düzeltmek ve Rifat Bey’in yaptığı küçük hataları gidermektir.²⁶ İkinci cilt de bu şekilde çıkar.²⁷

Rifat Bey, bu yazısını bir nevi tarihe not düşmek için yazmıştır. Eserin hazırlanmasında “meşagil-i mühimmesi” arasında *Keşfu’z zunûn* çalışmalarından geri kalmayan Şerefettin Bey’e teşekkürlerini iletmek, gayretlerini takdir etmek gayesi sezilmektedir.²⁸

²⁵ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esami’l-kütüb ve’l-fünun=Keşf-el-zunûn (1.C)*, ed. Kilisli Rifat [Bilge], Şerefettin Yaltkaya, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1941.

²⁶ Kilisli Muallim Rifat Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, Kilis Kültür Derneği, Ankara 1997, ss. 45–46.

²⁷ Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esami’l-kütüb ve’l-fünun (2.C)*, ed. Kilisli Rifat Bilge, Şerefettin Yaltkaya, Maarif Vekaleti, Ankara 1943.

²⁸ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 46.

2.1.2. Evliya Çelebi ve Ahkamı Kuran Tabı

Bu makale *Seyahatname*'nin basımına ilişkindir.

Kilisli Muallim Rifat Bey, Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'ni bastırmayı düşünen ilk kişinin Necip Asım Yazıksız²⁹ olduğunu iddia eder. Necip Asım Bey kütüphane kütüphane dolaşsa da Pertev Paşa'daki nüshadan başkasını bulamaz. Beşirağa ve Topkapı Sarayı'ndaki nüshalara o sıralar ulaşmak pek mümkün olmadığından Pertev Paşa nüshası basılır. Pek tabii olarak nüsha farklarının olmadığı bir çalışmadır.³⁰

İkdam Matbaası'nda *Seyahatname*'nin ilk altı kitabı çıktıktan sonra matbaa tatil edilmiştir.³¹ Rifat Bey, işin niye yarım bırakıldığını İkdamcı Ahmet Cevdet Bey'e sual eder. Aldığı cevap şöyledir;

“bu işten müteessirim ne çare ki sansür üzüntüsünden böyle yapmaya mecbur oldum”.³²

Türk Tarih Encümeni *Seyahatname*'nin tamamlanması için Rifat Bey'i vazifelendirir. Yedinci ve sekizinci cilt Pertev Paşa nüshası esas alınarak hazırlanır.

²⁹ Burada düşünen kişinin Necip Bey olması pek bir anlam ifade etmiyor olabilir. Zira naşir olarak ismi geçen kişi İkdamcı Ahmet Cevdet'tir. Necip Bey'in ise *Seyahatname*'nin altıncı ve yedinci cildini Macarca'ya çevirmede yardımcı olduğu bilgisine ulaşmak mümkündür. Fazilet Pınar Kocaoğlu, *Türk Tarihçiliğinde İki Türkçü İsim: Necip Asım (1861-1935) ve Bursalı Mehmet Tahir (1861-1924?)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi; 2015, s. 54.

³⁰ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 59–60.

³¹ 1896 (1314 H) civarında tatil edilmiş olmalıdır. Evliya Çelebi, *Seyahatname (6.C)*, ed. İkdamcı Ahmed Cevdet, İkdam Matbaası, Dersaadet 1314.

³² Cevdet Bey'in burada ne kastettiği pek açık değil gibi görünüyor. Esere yönelik bir baskı niye olabilir, bunu kim niye yapsın soruları insanın aklına ilk geliveren sorular. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 60.

Rifat Bey, Topkapı ve Beşirağa nüshalarını da inceler; nüsha farklarını belirtir.³³ Dokuzuncu cilt harf inkılabının ilanıyla akamete uğrar. Bir süre sonra Ahmet Refik Bey dokuz ve onuncu cildi Rifat Bey ile neşretmeyi teklif eder. Rifat Bey'in meşguliyeti yüzünden sonuç alınamaz.³⁴ Neşir işinin ortaklaşa yapılması gibi bir durum söz konusu olsa da bu noktanın nasıl olacağı ifadelerden çok anlaşılmıyor.³⁵

2.1.2.1. Ahkâm-ı Kuran³⁶

Bu makalede *Ahkâmü'l Kuran*'ın basım süreci hakkında bilgi veriliyor.

Evkaf Nazırı Hayri Bey'in³⁷ Evkaf Nezareti'ne bağlı olarak bir matbaa³⁸ teşebbüsü olur. Komisyon, Cessas'ın³⁹ *Ahkâmü'l Kuran*'ını basmaya karar verir. Tabı ilk yapılacak eser bu olacaktır. Eserin tashihi için Hisar Mebusu Kâmil ile Halep Mebusu Şeyh Beşir Gazzi seçilir. Rifat Bey, bu komisyondaki üçüncü üyedir. Rifat Bey'in komisyona seçildiğinden haberi olmamıştır.⁴⁰

³³ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (7.C.)*, ed. Muallim Rifat Bey, Devlet Matbaası, İstanbul 1928; Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (8.C.)*, ed. Kilisli Rifat Bey, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1928; Nuran Tezcan, "Seyahatname", *DİA*, 2009, C. 37, ss. 16–19.

³⁴ Ahmet Refik Bey dokuz ve onuncu cildin neşrini yapmıştır. Abdülkadir Özcan, "Ahmet Refik Altınay", *DİA*, 1989, C. 2, s. 121.

³⁵ Rifat Bey'in Ahmet Refik Bey ile dostluğunun ne derece olduğu konusu da muallaktır. Rifat Bey genelde vazife olarak verilen işleri bihakkın yapmakta mahir görünüyor. Bu işin resmi daireden gelmeme ihtimali kuvvetlice görünüyor. Ayrıca önceki ciltleri tek başına çıkaran Rifat Bey'in belki de yanına bir ortak almak istemiyor mudur? Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 60–61.

³⁶ Bu makale bir öncekinin devamı gibi görünüyor. Ya da bir öncekinin başlıktan da anlaşılacağı gibi ikinci kısımdır.

³⁷ Uzun süreler nazırlık vaifesi yapmış, köklü değişimlere imza atmıştır. bkz: Mehmet İpşirli, "Hayri Efendi, Mustafa", *DİA*, 1998, C. 17, ss. 62–64.

³⁸ Evkaf-ı İslamiye Matbaası İpşirli, "Hayri Efendi, Mustafa", ss. 62–64.

³⁹ Hanefi fakih ve müfessir. Detay için bkz: Mevlüt Güngör, "Cessas", *DİA*, 1993, C. 7, ss. 427–428.

⁴⁰ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 61.

Neşir çalışması için komisyona bir yer tahsis edilir. Kitabın altı nüshası vardır ve neşir için en uygun nüsha belirlenecektir. Bir nüsha esas edinilecektir. Rifat Bey nüsha farklarının gösterildiği usulün tatbik edilmesini tavsiye eder. Şeyh Beşir, bu usulü “İslam âleminde tatbik edilmez, acizlik göstergesidir” deyip kabul etmez. Tatbik edilecek yol sayfa sayfa okuma yapmaktır. Rifat Bey’in yöntemi uygulanmayacaktır. Farklı kelimeler bir cetvelle gösterilecek, doğru kelime için başka ana kaynaklar incelenecek, doğrusu bulunacak ve sebebi yazılacaktır. En nihayetinde bir değerlendirme yapılacak ve ortak kararlar metin tesis edilecek. Yani tüm nüshaların ortak doğrularında birleştirilecek bir metin tesis edilecektir. Diğer taraftan bütün bu okuma ve düzeltmeleri Rifat Bey’in tek başına yapması icap edecektir. Zira diğer iki üye vekildir ve meclis işlerinin aksatılmaması gerekir. Burada en net anlaşılabilir durum işin neredeyse tamamının Rifat Bey’e yıkılması ve Rifat Bey’in de ifade ettiği gibi bu usulün oldukça zor ve uğraştırıcı olmasıdır. Rifat Bey, kendisine gösterilen teveccüh (ve muhtemelen gayretkeşliğinden) çalışmalarına devam eder. Kâmil Efendi beş altı oturum sonrasında işlerinin çok olması bahanesiyle ayrılır.⁴¹ Şeyh Efendi ise Rifat Bey’e fazlasıyla güvenmektedir. İsteddiği tashihi yapmada onu serbest bırakır. Birinci cilt bittikten sonra Şeyh Efendi de Halep’e döner. Gidişinden evvel Evkaf Müsteşarı Münir Bey’e karşı Kilisli Rifat Bey’e iltifatlar yağdırır. Onun her kitabı hakkında tashih edecek yeteneğe sahip olduğunu belirtir. Münir Bey de aynı minvalde mukabele ederek Rifat Bey’i takdir ettiğini beyan eder. Şeyh Efendi son olarak çalışmaların aksatılmamasını ihtar eder.⁴²

⁴¹ Nedense Kâmil Efendi’nin ismi eserin yayına hazırlayıcıları arasında zikredilir. Muhtemelen ne kadar destek verirse versin onun ismini yazmak lazım gelmiş olmalıdır. Yunus Vehbi Yavuz, “Ahkâmü’l Kuran”, *DİA*, 1988, C. 1, s. 553.

⁴² Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 62–63. Rifat Bey, Münir Bey’in yanına vardıklarında Şeyh Efendi’nin Halep’e gitmesine bir gün var demişken anlatımın sonunda birkaç gün sonra gittiğini söyler. Burada bir ve birkaç arasında dikkatsiz bir kullanım yapmışa benziyor.

Şeyh Efendi Halep'ten geri dönmez. Halep'te müftülük yapmış ve bir süre sonra vefat etmiştir. Arap edebiyatına vakıf, muhaddis ve müfessir yönü olmakla beraber Türkçe konuşması da iyidir.⁴³

Kilisli Rifat *Ahkâmü'l Kuran*'ın ikinci cildini bitirir.⁴⁴ Üçüncü cilde de başlar. Ancak nezaret içinde matbaa karışıklığı da başlamıştır. Rifat Bey'in tafsilatı burada bitiyor. Üçüncü cildin akıbeti hakkında burada bir şey öğrenilemiyor.⁴⁵

2.1.3. Divanu Lügati't Türk ve Emiri Efendi

Bu makale *Divanu Lügati't Türk*'ün bulunuş hikâyesini anlatır.

Makalenin giriş kısmı Ali Emiri Efendi'nin⁴⁶ tanıtılmasıyla başlar. *Divanu Lügati't Türk*'ün keşfedilmesi bir büyük olay olarak kabul edilecekse bunun şüphesiz en büyük esas kişisi Ali Emiri Efendi olmalıdır. Emiri Efendi Divanyolu'nda Karababa Sokak'ta bulunan Diyarbakır kıraathanesinin muteber müşterilerindedir. Onun akşam başlayan sohbetleri gece yarısına kadar sürer ve Emiri Efendi hanesine istirahate çekilirdi. Rifat Bey'e göre o bekâr olduğu için kendisini kitap okumaya vakfetmişti. Emiri Efendi'nin ilgi alanı Osmanlı tarihi yoğunlukluydu. Hafızası kuvveti olup okuduklarını unutmazdı. Ezberinde yüz bin Türkçe beyit vardı. Bunu Rifat Bey kendince test etme imkânı da bulmuştu. Emiri Efendi'nin ilgi duyduğu alanlardan biri de biyografilerdir. Emiri Efendi İslam hükümdarlarını, âlimleri ve şairleri yazardı.⁴⁷

⁴³ Burada Şeyh Efendi'nin Ziya Paşa'nın Tercii Bendi'ni Arapçaya niçin çevirdiğini sorduğu bir anekdot var. Bu eserin hususi olarak çevrilmesinin hikmeti Şeyh Efendi'ye göre "icaz" derecesinde güzel olmasıdır. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 64.

⁴⁴ Yayınlar, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Kütüphanesi Nadir Eser Koleksiyonu İSL 597 1335 C. 2-3 ve İSL 597 1335 C. 1 numaradadır

⁴⁵ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 64; Sonra üç cilt de tamamlanmıştır. 1917-1920 arası biter. Diğer taraftan 1929'da Kahire'de basılır. Yavuz, "Ahkâmü'l Kuran", s. 553.

⁴⁶ Mehmet Seyran Tayşi, "Ali Emiri Efendi", *DİA*, 1989, C. 2, ss. 390-391.

⁴⁷ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 107-108.

Rifat Bey, Emiri Efendi'nin edebiyat ve tarih alanındaki birikiminden faydalanmak için kıraathanede onu dinler ve onun ders halkasına katılırdı.⁴⁸ 1912 yılında bir gece kıraathanede yine bir sohbet ortamı vardır.⁴⁹ Tam tarihi bilinmeyen o gecede konuşulanlar ve Emiri Efendi'nin heyecanlı sözleri tarihe damgasını vuracak cinsten şeyler olacaktır. Emiri Efendi, meclistekilere *Divanu Lügati't Türk* isminde bir kitap görüp görmediklerini sorar. İlk cevabı veren Kilisli Muallim Rifat Bey'dir. Kâtip Çelebi'nin *Keşfü'z zunûn*'unda bu eserden bahsettiğini söyler.⁵⁰ Diğerleri arasında da ancak duyanlar vardır. Emiri Efendi'nin sorduğu soru bu defa ona yöneltilir: Peki, Emiri Efendi kitabı görmüş müdür? Bu esnada belli doz bir heyecan ve merakın olduğu anlaşılıyor. Emiri Efendi gevrek gevrek gülüp bu soruya cevap verir. Evet görmüştür. Emiri Efendi bırakın görmeyi basbayağı kitabın sahibi olduğunu söyler.⁵¹

Kitabın keşfedilme hikâyesi şöyledir. Emiri Efendi'nin haftada birkaç defa sahaflar çarşısına⁵² uğraması mutlak olarak yaptığı eylemlerdendir. Kitapçı Burhan Bey'in⁵³ yanına uğradığında ona “bir şey var mı?” diye sorar. Bu soru kıymetli bir eseri kastederek sorulmuş olsa gerektir. Burhan Bey'in elinde değerli bir parça vardır. Sahibi otuz lira bedel istiyordur. Kitap geleli bir hafta olmuştur ve bir gün daha satılmazsa sahibine iade edilecektir. Kitabın muteber müşterilerinden olan

⁴⁸ Kıraathanenin ilmî hizmetlerinin yüksek olduğu anlaşılıyor. Sivil bir oluşum gibi görülüyor.

⁴⁹ Feyzi Ersoy'a göre Ocak/Şubat 1912 veya en geç 1912 Mart'ında kitap bulunmuştur. Feyzi Ersoy, “Dîvanu Lügati't-Türk, Ali Emiri Efendi'yi Nasıl Buldu?”, *Dil Araştırmaları*, C. 23 (2018), s. 87.

⁵⁰ Mustafa S. Kaçalın, “Divanü Lügati't Türk”, *DİA*, 1994, C. 9, s. 449.

⁵¹ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 108–109.

⁵² Beyazıt'taki çarşı olmalıdır.

⁵³ Emiri Efendi'nin anlatımında kitapçı iki defa Burhaneddin olarak zikrediliyor. Ersoy, “Dîvanu Lügati't-Türk, Ali Emiri Efendi'yi Nasıl Buldu?”, s. 57.

Maarif Nezareti⁵⁴ kitaba on liradan fazla değer biçmediği için satılması mümkün olmamıştır.⁵⁵ Emiri Efendi kitabı eline ilk aldığı anda ona hayran kalır. Esasen otuz bin lira değer biçilse yeridir. Kitapçıya değerini belli etmemek için eser hakkında olumsuz sayılacak bir iki husus zikreder; müellifi namı bilinmez bir Kaşgarlı'dır, dağınık bir eserdir ve belki de eksikleri vardır. Asıl düşündüğü ise bunun benzersiz bir Türk kamusu ve grameri olduğu yönündedir. Burhan Bey'e on beş lira teklif etse de bu kabul görmez.⁵⁶ Zira sahibi olan hanım, kitabı Maliye Nazırı Nazif Bey'den alırken en aşağı otuz liradan satması tembihlendiği için bu şekilde fiyatlamıştır. Kadının paraya ihtiyacı olunca kendisine dendiği gibi otuz liradan satışa koymuştur. Mevzu hepsi hepsi bu kadardır. Emiri Efendi için bu kısmını öğrenince kitabı almayı derhal kabul eder.⁵⁷ Ancak yanında on beş lirası vardır ve geri kalanı nasıl tamamlayacağını düşünür. Sanki o vakit kitabı almasa kitap başkasına satılacaktır. Bir nevi kuruntu yapar. Karşısına bir dostu çıkması için dua eder. Darülfünun edebiyat muallimlerinden dostu Faik Reşat Bey'e denk gelir. Ondan yirmi lira istese de o an Faik Reşat Bey'in yanında o kadar yoktur. Eve gidip on lira daha tedarik ederek Emiri Efendi'ye teslim eder parayı.⁵⁸ Üç lirası Burhan Bey'e bahşiş olmak

⁵⁴ Emiri Efendi'ye göre kitabın ilk alıcısı Mustafa Asım Bey'dir. Ali Emiri Efendi, "Millet Kütüphanesi Ne Surette Teşekkür Etti", *Tarih ve Edebiyat*, C. 1, S. 3 (1922), s. 57.

⁵⁵ Emiri Efendi'ye göre Maarif Nazırı Emrullah Efendi kitaba değer biçmesi için kitapçılara danışmıştır. Kitapçılar bu eserin İstanbul fiyatının iki lira Avrupa'ya gönderilecekse yirmi lira olarak belirlemiştir. Ali Emiri Efendi, "Millet Kütüphanesi Ne Surette Teşekkür Etti", s. 57.

⁵⁶ Emiri Efendi'nin anlatımına göre de kitabın Burhan isimli satıcıdan alındığı doğrudur. Ancak satın alma süreci farklı anlatılıyor. Emiri Efendi kitabı ilk defa kıraathanede görüyor. Ayrıca Emiri Efendi kitaba yirmi lira fiyat biçmiştir. Tafsilat konusunda farklı bir anlatım görülüyor. Ali Emiri Efendi, "Millet Kütüphanesi Ne Surette Teşekkür Etti", s. 57.

⁵⁷Emiri Efendi'nin kendi anlatımında böyle bir detaya rastlanmadı. Yani kadın muhtaç olduğu için satın alma kolaylaşmış denemez. Ali Emiri Efendi, "Millet Kütüphanesi Ne Surette Teşekkür Etti", ss. 53–65.

⁵⁸ Emiri Efendi'ye göre eksik para miktarı on liradır. Faik Reşat Bey ile karşılaşması çarşıda değil kendi evinde olmuştur. Fazla bir detay olarak söylemek gerekirse bir Rum sarraftan borç alma girişimi de olmuştur. Ali Emiri Efendi, "Millet Kütüphanesi Ne Surette Teşekkür Etti", ss. 57–58.

üzere otuz üç liraya mesele hallolmuştur.⁵⁹ Emiri Efendi ile ahbabı çarşıdan çıktıkları halde Emiri Efendi'nin gözleri arkadadır. Ya Burhan Efendi pişman olur da kitabı geri ister diye hafiften korkuyordur.⁶⁰ Neyse ki bu kaygısı yersiz çıkar.⁶¹

Emiri Efendi öyle heyecanlıdır ki eve geldiğinde yemek yemeyi unuttur ve kitapla ilgilenir. Birkaç saat vakit geçirir. Kitap ona göre bütün bir Türkistan'dır. Türklerin tarihteki en büyük kitabı olmasının yanında bir sembol olma tarafı da vardır. Hakiki kıymeti paha biçilemezdir. Yusuf peygamber az bir akçe ile satıldıktan sonra Mısır'da kıymeti anlaşılınca yüksek bir meblağdan satıldı. *Divanu Lügati't Türk* de Burhan Bey'den Emiri Efendi'ye az bir ücretle satıldı. Emiri Efendi, kitabın kıymetini bu şekilde örneklendirir.⁶²

Emiri Efendi kitabı aldıktan sonra kitap hakkında her tanıdığıyla konuşur olmuştur. Kitabın medhini yapar. Ziya Gökalp, o sıra bu hadiseden haberdar olur. Kitabı ilk elden görmek istese de Emiri Efendi tarafında müsaade çıkmaz. Araya hemşerileri olan Diyarbakır mebuslarını katsa da Emiri Efendi rıza göstermez. Aradan bir müddet geçtikten sonra Emiri Efendi Rifat Bey'i davet eder. Kitabı Rifat Bey'e açar ve onun okumasını rica eder. Rifat Bey'in ilk değerlendirme cümlesi

⁵⁹ Emiri Efendi üç liralık bahşişi her aylık aldığı birer lira vererek üç defada vereceğini yazmıştır. Zaten ucu ucuna otuz lirayı denkleştirince elinde avucunda bir şey kalmamış olmalıdır. Kilisli'nin anlatımında üç liranın nereden geldiği detayı cevapsız kalıyor tabii ki. Ali Emiri Efendi, "Millet Kütüphanesi Ne Surette Teşekkül Etti", s. 58.

⁶⁰ Emiri Efendi satışın yapıldığına dair bir vesikanın imzalandığını söyler. Burhan Bey'in pişman olma durumu yoktur. O imzalanan vesikayı Maarif Nezareti'ne göstermek, kitabın değerli olduğunu göstermek gayesindedir. Ali Emiri Efendi, "Millet Kütüphanesi Ne Surette Teşekkül Etti", s. 58.

⁶¹ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 109–111.

⁶² Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 111–112.

Emiri Efendi tarafından takdir görür: “Cenabı Hak neşrini nasip etsin”, demiştir.⁶³ Emiri Efendi, neşrin olması halinde tashihini Rifat Bey’in yapacağını söyler.⁶⁴

Emiri Efendi’nin kitap hakkında bir iki endişesi vardır. Bir kere kitap parçalı bir yapıya sahiptir; yaprakları karışık, başı sonu belirsiz, sayfa numaraları sorunlu ve belki de kitap bütün olarak biraz eksiktir. Bu durum Emiri Efendi’yi mahzun etmektedir. Rifat Bey’den her gün bu kitap için iki saat çalışmasını ve kitabın tanzimini yapmasını ister. Rifat Bey, tabii ki bu teklifi kabul eder ve iki ayda kitabı üç defa baştan sona okur. Eserin düzenlemelerini yapar, sayfaları numaralandırır. Emiri Efendi yapılan işten mesrurdur ve bir kere de beraberce kontrolünü sağlarlar. Kitap aşağı yukarı tanzim edilmiştir. Emiri Efendi mükâfat olarak Rifat Bey’e evinin bir kısmını vermeyi, hibe etmeyi, teklif eder. Rifat Bey ise eserin neşri mümkün olduğunda ödülünü alacağını söyler. Emiri Efendi ise bu konuda sabırlı olunmasını ister.⁶⁵ Rifat Bey’in anladığına göre devletlü zatların bir ricası olursa neşir ancak mümkün olacaktır. Zira Emiri Efendi, kudretli kişilerin iltifatlarını önemseyen birisidir.⁶⁶

Bu arada Ziya Gökalp kitabı görmek için daha da ısrarcı davranmaya başlamıştır. Madem Rifat Bey kitabı görmüştür acaba kendisinin de görme imkânı var mıdır? Neşrini yapmak konusunda ne yapılabilir? Rifat Bey bunun için bir çözüm tasarlamıştır ve ancak Ziya Gökalp’in kudreti yardım edebilir. Plan şu şekildedir. Emiri Efendi Talat Paşa’yla karşı karşıya gelecek, Talat Paşa Emiri Efendi’ye iltifatlar edecek ve *Divanu Lügatit Türk*’ün neşri için onun gönlünü alacaktır. Ziya Gökalp’in yapması gereken ise bu kişileri tesadüfmüş gibi bir yerde buluşturmak ve birbirleriyle temas etmesini sağlamak olacaktır. Adliye Nazırı İbrahim Efendi’nin

⁶³ Rifat Bey’in bu gibi kıymetli eserlerin neşrini istediği daha önce de görülüyor.

⁶⁴ Gerçekten de öyle olmuştur. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 112–113.

⁶⁵ Ersoy’un tesbitine göre Ocak/Şubat 1912 veya en geç 1912 Mart’ı ile 5 Ağustos-1 Eylül 1913 tarihleri arasında kitap Ali Emiri’de kalmıştır. Ersoy, “Divanu Lugati’t-Türk, Ali Emiri Efendi’yi Nasıl Buldu?”, ss. 79–93.

⁶⁶ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 113–114.

konağında iftar vesilesiyle bir buluşma gerçekleşecektir. Hikâyenin özünde Emiri Efendi hürmet görmüş (o kadir tazim gösterilmiştir ki 33 defa estağfurullah çekmiştir) ve konuklar Emiri Efendi'nin karşısında bir müddet ayakta durmuşlardır. Sohbetin bir yerinde söz *Divanü Lugatit Türk'e* gelince Talat Paşa malumat almak istemiş, Emiri Efendi ise memnuniyetle anlatmıştır. Emiri Efendi'nin anlattıkları karşısında mest olan dinleyiciler, Emiri Efendi'yi bu kitaba sahip olduğu için tebrik etmişlerdir. Talat Paşa kitabın başına Emiri Efendi'nin adı yazılması kaydıyla kitabın neşrinin yapılmasını teklif eder.⁶⁷ Emiri Efendi iki şartla neşrin olmasını kabul edecektir. Öncelikle kitabı Kilisli Muallim Rifat Efendi alacak ve tashihini o yapacaktır. Zira Rifat Efendi'nin bu konuda ihtimamı vardır. Diğer taraftan kitap Rifat Bey'de kalmalı ve kimseye verilmemelidir. Bu şartlar kabul edilir. Talat Paşa ona mükâfat kabilinden devlet makamlarında valilik, nazırlık vs. teklif eder. Emiri Efendi için bunların bir önemi yoktur.⁶⁸

Emiri Efendi Rifat Bey'e kitabı verir ve kitabın neşir çalışmaları başlar.⁶⁹ Rifat Bey kitabı teslim aldığı ilk gün bir kopyasını çıkararak Maarif Nezareti'ne teslim eder. Kitabın basımı için dört personel görevlendirilmiştir. Aradan üç gün geçtikten sonra Emiri Efendi'ye üç yüz lira hediye Rifat Bey aracılığıyla takdim

⁶⁷ Emiri Efendi'nin anlatımında olayın detayları yer almıyorsa da Talat Paşa'nın İbrahim Efendi'nin konağında neşir için ricacı olmuştur. Ali Emiri Efendi, "Millet Kütüphanesi Ne Surette Teşekkül Etti", s. 55.

⁶⁸ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 114–120.

⁶⁹ Emiri Efendi Talat Paşa ile görüşüklerinin ertesi günü kitabı Ziya Gökalp'e teslim ettiğini beyan eder. Ali Emiri Efendi, "Millet Kütüphanesi Ne Surette Teşekkül Etti", s. 56; Rifat Bey'e göre ise olay farklıdır. Emiri Efendi, Talat Paşa ile buluşmasından üç dört gün sonra kuraathaneye gelerek olayı ahaliye anlatır. Ertesi günü sabah Rifat Bey'e kitabı vereceğini söyler ve öyle olur. Rifat Bey, Ziya Gökalp'e kitabın kendinde olduğu bilgisini verir. Ziya Gökalp'e kitabı ihtiyatlı bir tavır sergileyerek göstermemiştir. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 120.

edilmiş⁷⁰ ancak Emiri Efendi bunu kabul etmemiştir. Kitabın kısım kısım neşri başlamıştır ve Rifat Bey’i bir müddet sonra bir korku kaplar: kitap nasıl muhafaza edilecektir? Kitabın bir kopyası yoktur, fotoğrafını aldirmek (taramak gibi anlaşılıyor) imkânı da kabil değildir. Kitap, biricik olduğu için başına gelebilecek tüm olumsuzluk ihtimalleri onu endişelenir. Kitabın muhafazası için nereye başvurduysa da bir karşılık bulamamıştır. Kimse bu sorumluluğu almak istemez. Rifat Bey, kitabı kendi aldığı sağlam bir çantada korumayı en sağlıklı yöntem olarak bulur. Çocuklarına bu eseri muhafaza etmenin her şeyden daha çok kıymetli olduğunu telkin eder. Kendi ifadesine göre bir buçuk sene sorunsuz bir şekilde emaneti saklamıştır.⁷¹

Kitabın birinci cildi çıkmış, ikincisi de yarılanmıştır. Emiri Efendi, bir gece kıraathanedeyken Rifat Bey’den kitabı geri ister. Gerekçesi ise yabancı kökenli bir şarkiyatçının kitabı görmek için Emiri Efendi’ye ricacı olmasıdır. Kitabı pek beğenen bu müsteşrik, kitabın aslını incelemek arzusundadır. Emiri Efendi kitabı bir gün sonra alacak ve o gün içinde Rifat Bey’e teslim edecektir. Anlaşma bu şekilde olur. Rifat Bey gerekçenin yalan olmadığına inanarak kitabı teslim eder. Birkaç senelik dostlukları boyunca Emiri Efendi’nin yalanına şahit olmamıştır. Rifat Bey olması gerektiği gibi kitabı verince Emiri Efendi artık ona kitabı geri vermeyeceğini söyler. Rifat Bey’in anlatımına göre kitap, Emiri Efendi’nin kullanacağı bir koz olacaktır. Onun da özel bir gayesi vardır. Emiri Efendi, muhasebe memuru olan çok yakın bir akrabasının haksız yere azledildiğini iddia eder. Bu haksızlığın giderilmesi için bu yola başvurmak yoluna gitmiştir. Rifat Bey’den kitabı almak için de müsteşrik hikâyesini uydurmuştur. Eğer Maarif Nazırı Şükrü Bey gerekli adımı atmazsa-akrabasının göreve geri dönmesi kastediliyor- ölümü göze alarak kitabı sobada yakmayı düşünmektedir. Rifat Bey sorunun çözümü için Şükrü Bey’e gider. Şükrü

⁷⁰ Emiri Efendi’nin anlatımında da bu detay vardır. Ama reddetiğine dair bir ifade yok. Emrullah Efendi’ye ise açık bir sitem görülüyor. Ali Emiri Efendi, “Millet Kütüphanesi Ne Surette Teşekkür Etti”, s. 58.

⁷¹ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 120–123.

Bey'in Rifat Bey'e söyledikleri yenilir yutulur cinsten değildir. Rifat Bey'e ahmakların ahmağı, dirayetsiz, değil muallim kapıcı bile olamazsın şeklinde can sıkıcı sözler sarf eder. Rifat Bey, Şükrü Bey'den umudunu kesmiştir ve kendi gayretleriyle Maliye Müsteşarı Tahsin Bey'e mevzuyu anlatır. Ertesi gün Rifat Bey'i memnun edecek haber Tahsin Bey tarafından verilir. Emiri Efendi'nin akrabası olan kişi görevine iade edilir. Gerçekten de ortada bir yanlışlık olmuştur. Emiri Efendi haberi doğrulayınca kitabı Rifat Bey'e verir. Rifat Bey'in burada haklı olarak Şükrü Bey'e sitemi vardır. Olayın çözülmesi sonrasında en azından küçük bir jest yapıp gönlünü almasını beklemiştir. Böyle bir şeyin olmaması Rifat Bey'i epey üzmüş olmalıdır.⁷²

Kitabın tıpkıbasımı Rifat Bey tarafından üç kısma ayrılmıştı. Rifat Bey kitabın takımlarını ayarlamış, Arapça hareketleri düzenlemiş, lügat ilavesi yapmıştır. İddiasına göre kitap aslına uygun çıkmıştı. Ancak kitabın basıldığı matbaa yeterli derecede kaliteli değildi. Harflerin iyi çıkmaması ve basımın uzun sürmesi gibi problemler vardı. İlk iki cildin bu sıkıntılarına binaen üçüncü cildin daha iyi çıkması için Rifat Bey'in matbaaya müdahalesi olur.⁷³ Matbaa üçüncü cildi çıkaramadan arızalanır. Rifat Bey'in müdahalesi makineleri arızaya uğratmıştır. Maarif Vekili Şükrü Efendi'nin devreye girmesiyle matbaa tarafındaki sorunlar hallolur.⁷⁴ Tıpkıbasım çıkınca Rifat Bey'e kitabı tercüme etmesi yönünde bir teklif sunarlar. O teklifi kabul eder. Rifat Bey bunun için yirmi iki defter tutacak bir çalışma yapar. Tercümenin bitimi Birinci Cihan Harbi sonuna denk gelmiştir ve zaten encümen de dağılmıştır. Rifat Bey, yaptığı çalışma için bir müddet bekler. Filozof Rıza Tevfik Bey maarif nazırlığına getirilince çalışmalarını ona sunmak gayesiyle makamına

⁷² Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 123–126.

⁷³ Rifat Bey'i *Divan*'ın tashih ve matbaası için vazifelendiren belge için bkz: BOA, TS.MA.e, 1425 – 83.

⁷⁴ 1915-1917 arasında bitiyor üç cilt.

gider.⁷⁵ Rıza Tevfik Bey defterlerin neyi ihtiva ettiğini sorunca *Divanu Lügatit Türk* tercümesi olduğu karşılığını verir. Rifat Bey eski nazır görevinden ayrılrsa bile makamın baki olduğunu ve bu sebeple kendine verilen görevi hakkıyla yerine getirdiğini söyler. Rıza Tevfik Bey, Kilisli Rifat Bey'in bir mantıkçı gibi konuştuğunu söyler. Rifat Bey ise Kilis'in mantığın beşiği olduğunu söyleyerek kendine de bir pay bırakır.⁷⁶

Rifat Bey defterlerin karşılığı olarak 120 lira ücret alabilmiştir. Bu meblağın birkaç katı değere sahip olduğu fikri varsa da maddi yetersizlikler bu kadarına imkân vermiştir. Tercüme, heyetlerin incelemesinden sonra Darülfünun kütüphanesine sevk edilir. Rifat Bey kendi eserini ara sıra gidip inceleme imkânı da buluyordu.⁷⁷

Rifat Bey bir gün bir gazete haberine rastlar.⁷⁸ Büyük Millet Meclisi, *Divanu Lügatit Türk*'ün tercümesi için Samih Rıfat Bey ile Mehmed Akif'e biner lirayla vazife vermiştir. Rifat Bey kendi tercümesinin faydalı olacağını düşünerek Samih Rıfat Bey'le temasa geçer. Arzusu, eserin neşrinde kendi isminin de yer almasıdır. Samih Rıfat Bey bir hafta kadar sonra bir mektupla Kilisli Rifat Bey'e adeta bir müjde vermektedir. Kilisli Rifat Bey'in tercümesini Mehmed Akif Bey'le okumuşlar ve pek beğenmişlerdir. Yeni bir tercümeyle ihtiyaç olmamakla beraber Rifat Bey'in yirmi iki defteri aynen bastırılacak ve Rifat Bey'e telif hakkı verilecektir.⁷⁹

⁷⁵ Rıza Tevfik 1918'de Maarif Nazırı olduysa olay bu sıralarda olmuştur. Abdullah Uçman, "Rıza Tevfik Bölükbaşı", *DİA*, 2008, C. 35, s. 68.

⁷⁶ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 126–129.

⁷⁷ Tercümenin neşredilmesi fikri o sıralar rafa kalkmış olmalıdır. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 129–130.

⁷⁸ 1920-1921 dolaylarında olmalıdır haber. Ülkütaşır, *Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut*, s. 117.

⁷⁹ Mektuba ulaşılamadı. Bu yöndeki bir şahit yok görünüyor. Rifat Bey için netice olumsuz görünüyor. Diğer taraftan Samih Rıfat Bey ile Mehmed Akif Bey bu tercümeyle gerçekleştirmedi. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 130–131.

Reşit Galip Bey'in maarif vekili olduğu dönemde⁸⁰ bir kere daha Rifat Bey'e tercüme için teklif gönderilir. Bu, Rifat Bey'in en baştan hazırladığı ikinci girişim olmalıdır. Reşit Galip Bey kitabın aynı baskısı yerine kısmi değişiklikler içeren (harf kurallarının çıkarıldığı ve Latin alfabesine göre alfabetik olan) bir hal alması taraftarıdır. Rifat Bey'e Türkiyat dairesinde (Türkiyat Enstitüsü?) bir yer tahsis edilir. Dil Encümeni'nin başkâtibi olan Ruşen Eşref Bey, kolaylık olması adına Kilisli Rifat Bey'e zamanında Rifat Bey'in yaptığı tercümesini gönderir. Burada yirmi iki defter halinde yazılan tercüme kastedilse de Rifat Bey'e gelen nüshalar kusurlu ve işe yaramazdır. Ayrıca Rifat Bey'e göre bunlar kendi tercümesi değildir.⁸¹ Rifat Bey bunların kendi eserinin kötü bir kopyası olduğu kanaatindedir.⁸² Asıl defterlerin nerede olduğunu sorar. Bunu bilecek kişi Samih Rifat biliyor olmalıdır. Samih Rifat defterlerin Atatürk'ün hususi kütüphanesinde olduğunu söyler. Atatürk, defterlerin bir kopyası olduğunu duyunca⁸³ defterleri hususi kitaplığına dâhil etmiştir. Defterleri Atatürk'ten istemek cüreti de mümkün değildir.⁸⁴

⁸⁰ Saadet Tekin, "Dr. Reşit Galip ve Üniversite Reformu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2 (1992).

⁸¹ Rifat Bey'e ait olmayan bu çevirinin eksikleri bariz gibi görünmektedir. Hem kendi el yazısının olmaması, hem atlamaların ciddi şekilde fazlalığı ve zaten Rifat Bey'in inkarı bunu doğrular nitelikte görünüyor. Ülkütaşır, *Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut*, s. 119.

⁸² Bu defterler 5 adet olsa gerektir. Dil Kurumu'nda saklandığını da teyit edilmesi mümkün sayılabilir. Ülkütaşır, *Büyük Türk Dilcisi Kâşgarlı Mahmut*, ss. 118–119; Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'ndeki yazmalar bu kastedilen defterler olmalıdır. Kilisli Ahmed Rifat [Bilge], "Divan-ı lûgat-it Türk tercümesi", 637 yaprak, (nr:ET00149).

⁸³ Belli ki Atatürk'e eksik bilgi verilmiş olmalı. Acaba aceleye getirildi de alelacele bir istinsah çalışması mı yapıldı?

⁸⁴ Orijinal defterlerin kopyası çıkarılmış olmalıdır. Ama bu kopyayı kim niye çıkarsın soruları cevapsızdır. Üstelik kopyalar asılların aynısı olmasa gerek. Bu detaylarla ilgili delil bulmak ise neredeyse imkânsız görünüyor. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 131–132.

Rifat Bey, ifadesine göre ikinci tercümede yol almaya başlamış ve bitirmek üzere iken Reşit Galip Bey'den bir mektup alır.⁸⁵ Reşit Galip, tercüme notlarının daktilo ile yazılması gerektiğini ve o şekilde tesliminin mümkün olacağını söyler. Rifat Bey'e daktiloda yardım edecek bir yardımcı personel (Caferoğlu Ahmet Bey) bulunur. Yapılan daktilonun Brockelmann'ın eseriyle kıyası da istenir. Eserin aslı Almancadır ve Rifat Bey'in Almancası olmadığı için bu kısmı da Caferoğlu Ahmet Bey'e bırakır.⁸⁶

Aradan bir müddet geçince⁸⁷ İbrahim Necmi (DİLMEN) Bey Dolmabahçe sarayına Rifat Bey'i çağırır. *Divanü Lügati't Türk*'ün yeniden tercümesi projesinden bahseder. Rifat Bey'in el yazısı nüshasından yani yirmi iki defterden haberleri vardır ve aslı bulunamamıştır. Kopya edilen nüsha ise Rifat Bey tarafından tasvip edilmeyordur. Rifat Bey'den yeni bir tercüme yapması istenir. Tercümenin ücreti konuşulurken Besim Atalay⁸⁸ söze karışır. Telif için yüz liralık teklif yapar ve Rifat Bey teklifin düşük olduğunu söyler. Üç yüz liraya kadar çıkan teklife Rifat Bey yine razı olmaz. Besim Bey daha evvel yüz yirmi liraya yaptığı tercüme için hatırlatınca Rifat Bey onun zor zamanlarda olduğu cevabını verir. Devir değişmiş, görece bolluk zamanı vardır. Diğer taraftan Büyük Millet Meclisi, zamanında bu tercüme için iki bin lirayı gözden çıkarmıştır. Hâsılı, Rifat Bey iki bin liraya yakın bir ücret talep etmektedir. Anlaşma tabii olarak sağlanmaz ve Besim Bey bu çeviriyi kendisinin yapacağını söyler.⁸⁹ Rifat Bey bu durumu memnuniyetle karşılar.⁹⁰

⁸⁵ Besim Bey'e göre Rifat Bey, elindeki tercüme parçalarını göndermiş ancak birtakım yanlışları tesbit edilmiştir. Besim Atalay, "Divanü Lûgatit-Türk Tercümesi", Ankara 1985, C. 1, s. XXV.

⁸⁶ İlk tercüme için kayıp muamelesi yapıldığını varsayalım. Peki ikinci tercüme için ne oldu? Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 133.

⁸⁷ 1932 olmalıdır. Mustafa Özkan, "DİLMEN, İbrahim Necmi", *DİA*, 1994, C. 9, ss. 302-303.

⁸⁸ Nuri Yüce, "Atalay, Besim", *DİA*, 1991, C. 4, ss. 43-44.

⁸⁹ Besim Bey'in tercümesinde Rifat Bey'i eleştirdiği kısımlar kayda değerdir. Çevirinin önsözünde Rifat Bey'e bir taraftan saygı ifadeleri kullanırken diğer taraftan onun eserlerine dair

Besim Bey tercümeyle çıkarınca Rifat Bey'e bir adet gönderir. Rifat Bey, *Divanü Lügatit Türk*'ü bir elmasa benzetir ve işlenmesi gerektiğini hatta birkaç tercümesinin daha olmasını ister.⁹¹

2.1.4. Dede Korkut Kitabı'na⁹² Dair

Bu makalede *Dede Korkut Kitabı*'nın neşir aşamaları anlatılmıştır.

Cenap Şehabettin Bey, Berlin seyahatinde Dede Korkut Kitabı'nı görmüş, fotoğrafını almış ve Maarif Nezareti'ne vermiştir. Nezaret, kitabı Milli Tetebbül Encümeni'ne⁹³ havale eder. Kilisli Rifat Bey'in de olduğu bir toplantıda kitabın neşrine karar verilir. Kitap, bir şekilde faydalı bulunmuş ancak okunması ve anlaşılması noktasında sıkıntılar vardır. Ziya Gökalp'e kitap teslim edilir. Ondan kitabın müşkülâtını halletmesi ve kitabı neşre hazırlaması istenir. Ziya Gökalp, bir ay kadar kitapla ilgilenmiş ve işin içinden çıkamamıştır. Kilisli Rifat Bey'in kitapla ilgilenmesi önerisinde bulunur. Rifat Bey ise on beş defa okuduktan sonra ancak anlar gibi olmuştur. Sıra kitabın yazımına gelmiştir. Burada da yine on beş defa yazma girişiminde bulunmuştur. Nihayet kitabın bir mukaddime, bir makale ve on iki

küçümseyici bakış açısı çelişkili olmalıdır. Besim Atalay her şeyden önce Rifat Bey'i yargılamak Rifat Bey'in kendine ait olmadığını söylediği beş defter ve tashihini tam yapamadığı ikinci tercüme parçaları üzerinden gitmektedir. Burada Rifat Bey'e biraz haksızlık etmiş olabilir mi? Atalay, "Divanü Lügatit-Türk Tercümesi", s. XXIX.

⁹⁰ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 133–134.

⁹¹ Rifat Bey'in makalenin son kısımlarında oldukça sade bir anlatıma sığındığı görülüyor. Son kısımlarda detayların azaldığı ve geçirildiği görülüyor. Besim Bey'in yaptığı çevirinin teferruatı çok bulunmuyor. Makalede ilginç gelebilecek noktalardan biri tercümenin telifi için talep ettiği ücretler olmalıdır. Çeviriye bu kadar tutkulu bir dilcinin para için bu çeviriye reddetmesi garip duruyor. Hatırlayamadığı için olsa gerek ki önemli kırılma noktaları için kesin bir tarihlendirme yapmadığı da gözlerden kaçmıyor. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 134.

⁹² Muallim Rifat (der), *Kitab-ı Dede Korkut ala lisanı taife-i Oğuzan*, Matbaa-i Âmire Âsâr-i İslâmiye ve Milliye Tedkik Encümeni, İstanbul 1332.

⁹³ Âsâr-ı İslâmiyye ve Milliyye Encümeni olmalı. Akün, "Kilisli Rifat Bilge", s. 21.

hikâyeden müteşekkil olduğunu idrak eder.⁹⁴ Biçim olarak nazım ve nesir iç içe kullanılmıştır. Nazımdan kasıt aslında soylamadır. Rifat Bey soylama kelimesinin kökeninin soy olduğunu, soylamak fiilinin ise bir şeyi etraflıca anlatmak manasına geldiğini söyler.⁹⁵

Kitabı kendi keyfince yazdığını söyleyen Kilisli Rifat Bey hiçbir şekilde kitaba müdahale etmediğini beyan eder. Kitabın içeriği düzenlenmiş, hikâyeler kısım kısım bölünmüş, şiir parçaları nesirden farklılaşmıştır.⁹⁶

Encümen, Kilisli Rifat Bey'in tamam ettiği bu eserin basılmasına karar verirken tashihi için de Rifat Bey'i vazifelendirir. Ziya Gökalp Bey ise eseri bir kere daha Rifat Bey'le okumayı teklif eder. Taslak metin bir hafta daha Ziya Bey'le okunur ve 1916 (1322 R)'de matbaaya verilir.⁹⁷ Rifat Bey'e kitaptaki eski Türkçe kelimeleri karşılıklarıyla ekleme vazifesi verilir. Bu vazifede tam muvaffak olamaz ve bu iş sonraya ertelenir.⁹⁸ Dede Korkut Kitabı basılırken kendini müstensih olarak yazdırmasına rağmen makalenin yazıldığı esnada kendine müretteplik vasfını da layık bulur.⁹⁹

Kitabın neşrinden sonra Ziya Gökalp, Kilisli'ye zamanın Dede Korkut'u olması gerektiğini söyler. Buna göre Dede Korkut'u tanıttak ve onun namını duyuracak kişi Kilisli Rifat olacaktır. Eline bir kopuz alıp ülkenin her bir tarafına

⁹⁴ Neşir 1916 (1332 H) senesinde gerçekleşir. Kitap sadece Berlin nüshasını esas aldığı için kusursuzdur denemez. Ancak ilk defa böyle bir eserin neşredilmesi, onun anlaşılabilir bir düzeni konması anlamında hiç şüphesiz çok önemli katkılar sunduğu gerçeği de görmezden gelinemez. Orhan Şaik Gökyay, "Dede Korkut", *DİA*, (1994).

⁹⁵ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 1–2.

⁹⁶ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 2.

⁹⁷ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 3. Kitapta sehven 1906 kaydı düşülmüştür. Doğrusu 1916 olmalıdır.

⁹⁸ Bununla ilgili bir belgede Rifat Bey'den bir "lügatçe" beklenmektedir. BCA, GENEL, 47 - 243 – 2.

⁹⁹ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 3–4.

Dede Korkut hikâyeleri anlatacak ve soylamalar söyleyecektir. Kilisli Rifat, bunu vazife bilip musiki ve enstrüman dersi almaya karar verir. Bir ay kadar düzenli olarak ders alır. Musiki yeteneğinin olmadığını anlaşılması üzerine bu konuda daha da ileri gidmeden bu işe son verir. Kendisinin yapacağı en iyi iş yazıcı olmaktır.¹⁰⁰

Kilisli Muallim Rifat Bey, Dede Korkut Kitabı'ndaki sözlerin büyüklerin söylediği sözlere benzer şekilde kaleme alındığı kanaatindedir. Yunus Emre, Mevlana gibi zatların sözleriyle mukayese edileceğini söyler. Sözlerin “olgunluk” eseri söylendiğini düşünür.¹⁰¹

Rifat Bey, Dede Korkut kitabının dört türlü önemi olduğunu belirtir: Kahramanlık, ahlak, aile muhabbeti ve evlat yetiştirme başlıkları altında toplanabilir.¹⁰²

2.1.5. İki Eser ile Bir Seyahatname Ferhenkname-i Sa'di¹⁰³

Bu makalede Rifat Bey'in neşrine hizmet ettiği eserlere dair bahis vardır.

Ferhenkname-i Sa'di, Rifat Bey'in 1924 (1340-1342 H) yılında tashihini yaptığı Hoca Mesud'a¹⁰⁴ ait bir manzum bir eserdir.¹⁰⁵ Rifat Bey bu tashihi yaparken

¹⁰⁰ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 4–5.

¹⁰¹ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 5–6.

¹⁰² Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 6–7. Bu makalede daha çok kendi düşünceleri üzerinde yoğunlaştığı söylenebilir. Kendisi *Dede Korkut Kitabı*'nı çokça okuyarak bazı sonuçlar üretmiş ve bunları derinlemesine açıklamamıştır. Kısa kısa değinmeler şeklinde bir anlatım görünüyor. Türk Dünyası'na önemi yadsınamayacak - ve belki de değeri tayin edilemeyecek- bir katkı yaptığı noktası ise muhakkaktır.

¹⁰³ Ebu Abdullah Muslihuddin Sa'di-i Şirazi, *Ferhenkname-i Sa'di*, ed. Kilisli Muallim Rifat Bilge, çev. Mes'ûd b. Osman Gülşehri, Maarif Vekaleti, Ankara 1340.

¹⁰⁴ 14. yüzyıl Türk şairi. Farsça *Süheyl ü Nevbahar* ve *Ferhenkname-i Sa'di* tercümeleriyle tanınır Erkan, Özkan, “Hoca Mesud”, ss. 189–191. Rifat Bey, Kelile ve Dimne tercümesinin de Hoca Mesud'a ait olabileceğini iddia eder. Kul Mesud ile karıştırılmamalıdır. Zira o farklı bir kişidir Albayrak, “Kul Mesud”, ss. 352–353.;

Ali Emiri nüshasını kullandı. Nüshanın o zaman tek olduğu biliniyordu. Ayrıca kusurlu ve bozuktu. Rifat Bey'in metin üzerinde tamir ve düzeltmeler yaptığı bilinir.¹⁰⁶

Hoca Mesud'un Rifat Bey için ayrı bir önemi olmalıdır. *Süheyl ü Nevbahar* isimli eseri hakkında da uzun bir makale kaleme almıştır.¹⁰⁷ Onu hayırla yâd eder. Onun hitabına yazdığı manzume şudur;¹⁰⁸

Kalemle akıtmış abı hayatı

Eserleri ölmez Hoca Mesud'un

Türlere göstermiş ruh-i necati

Kadrini kim bilmez Hoca Mesud'un

Bahçesinde solmaz güller açılmış

Çiçekleri yaylalardan seçilmiş

Çakıl yerine cevahir saçılmış

Zaman adın silmez Hoca Mesud'un

¹⁰⁵ Sa'di'nin *Bostan*'ından yapılmış iktibaslar vardır. Sa'di Şirazi'den yapılmış ilk manzum tercüme olması bakımından önemlidir. Dini ve ahlaki konularda nasihatler vardır. Erkan, Özkan, "Hoca Mesud", ss. 190–191.

¹⁰⁶ Rifat Bey eserin neşrini yaptığı sıralarda Hoca Mesud ismi bilinmiyordu. Rifat Bey bu uğurda yığınla kaynak taramıştır. *Ferhenkname*'deki Türkçe beyitlerin Farsça asıllarını bulmak için İstanbul'daki altmışa yakın *Bostan* nüshasını elden geçirmiştir. Bu çalışma, Rifat Bey'in ne kadar titiz, sabırlı ve çalışkan olduğunu göstermesi yanında onun ne kadar gayretli bir insan olduğunu gösteren güzel bir örnek olmalıdır. Akün, "Kilisli Rifat Bilge", s. 21. Ayrıca bkz: Köprülüzade Mehmed Fuad, "[Fırhenk-nâme-i Sadi] Yahud Muhtasar Bostan Tercümesi, Nazımı: Hoca Mesud, h. 755, muhaşşi ve Musahhihleri: Veled Çelebi ve Kilisli Muallim Rifat, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1340-1342, s. 87]", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul (1926).

¹⁰⁷ Kilisli Rifat [Bilge], "Süheyl ü Nevbahar'a Dair", *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul (1926).

¹⁰⁸ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 14–15.

Sadi 'yi geçmiş sözliyen (?) donatmış

Gökteki ülkere kemendin atmış

Anka, hüma südüne şeker katmış

İkincisi gelmez Hoca Mesud'un

Türkçeye girmesin yabancı diller

Türkçe konuşur dalda bülbüller

Hocamı (Rifat) öğretecektir elbet

Methine kim gelmez Hoca Mesud'un

Hoca Mesud ile çağdaş olan bir diğer isim Gülşehri'dir. Kilisli Rifat, Gülşehri ve Hoca Mesud'a dair bilgilerin azlığı sebebiyle bu iki kişiyi aynı kişi olarak gösterme gayretine girmişse de Mordtman'ın *Süheyl ü Nevbahar*¹⁰⁹ neşrinden sonra bu fikrinden vazgeçmiştir.¹¹⁰ Rifat Bey'in fikrini değiştirdiği bir husus daha vardır. Gülşehri'nin *Mantıku't Tayr* isimli eserini içinde *Felekname* kelimesi geçiyor diye o eserin *Felekname* olduğunu zanneder. Ancak *Felekname* bulununca hakikat ortaya çıkar.¹¹¹

¹⁰⁹ Mes'ud b. Ahmed, *Suheil und Nevbahar: romantisches gedicht des Mes'ud b. Ahmed* (8. Jhd. d. H.)=*Süheyl ü nevbahâr*, çev. Johannes Heinrich MORDTMANN, Orient-Buchhandlung Heinz Lafaire, Hannover 1924.

¹¹⁰ Erkan, Özkan, "Hoca Mesud", s. 190.

¹¹¹ Bu karıştırmalar ya da peşin hüküm vermeler erken dönemde yapılan ilk çalışmalar olması ile izah edilebilir. İlim âlemine ilk defa kazandırılan bu eserler hakkında ilmî tedkikler ortaya çıktıkça bilgilerin düzeltiği görülüyor. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 13–14.

2.1.6. İbni Mühenna¹¹²

Rifat Bey, bu makalede neşrini kendisinin yaptığı *İbn Mühenna Lügati*¹¹³ olarak bilinen *Hilyetü'l-insan ve hilbetü'l-lisan*'a dair kafasında kalan bir soru işaretini irdeliyor. İbn Mühenna'ya göre Moğollar ihtiyaç olunca Türklerden kelime devşiriyordur. Buna benzer bir durum Gürcüler ve Ermeniler'in Rumca'dan kelime almasında görülür. Rifat Bey bu duruma dikkat çeker. Türkçe ve Moğolca yapı özellikleri bakımından birbirine benzemezdir. Rifat Bey'in asıl sorduğu soru ise şudur: Madem bu diller gramer itibariyle birbirine benzemiyor. Öyleyse Moğolların Türklerden farklı bir millet olması icap etmez mi?¹¹⁴

Kilisli Rifat Bey İbn Mühenna'nın 7 dil bildiği varsayımındadır. Eserin ise özellikle Moğolca için çok önem taşıdığını değerlendirme olarak sunar.¹¹⁵

2.1.7. Bir Arapça Sarf Kitabının Hazırlanışı

Makalenin -Rifat Bey'in diğer bazı makaleleri gibi- farklı konuları içeren bir yapıya sahip olduğu görülüyor. Rifat Bey, matbaanın müshahihane kısmında çalıştığı esnada müshahihane kısmının Muallimler Cemiyeti'ne devri söz konusudur. Matbaa var olduğu sürece müshahihane de vazifesine devam edecektir.

¹¹² Mustafa Erkan, "İbn Mühenna", *DİA*, 1999, C. 20, ss. 218–219.

¹¹³ Kitap üç lisanı (Farsça, Arapça, Türkçe) öğretmek için yazılmıştır. Cemaleddin b. el-Mühenna İbnü'l-Mühenna, *Hilyetü'l-insan ve hilbetü'l-lisan*, nşr. Kilisli Rifat Bilge, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338-1340. Rifat Bey'in lügatle ilgili bir makalesi için bkz: Kilisli Rifat [Bilge], "İbn Mühennâ Lugati", *İkdam*, nr. 9058, (5 Haziran 1338/1922).

¹¹⁴ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 14. Burada millet tarifindeki "dil" unsuruna fazlasıyla dikkat çektiği görülüyor.

¹¹⁵ İbn Mühenna'nın yedi dil bilme mevzusu tartışmaya açık bir nokta gibi duruyor. Bu varsayımı konusunda temkinli olunmalıdır. Diğer taraftan bu makalenin kısa kesildiği görülüyor. Uzun uzadıya bir tanıtım yapılmamıştır. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 18; Bu bölümün geri kalanında Rifat Bey'in Kutbüddin el-Mekkî'nin *el-Fevâ'idü's-seniyye fi'r-rihleti'l-Medîne ve'r-Rûmiyye* adlı eserinden yaptığı bir tercümeden bir parça vardır. Akün, "Kilisli Rifat Bilge", s. 22.

Gidişat, matbaanın kapanması yönüdedir. Rifat Bey'in itirazlarının bir önemi yoktur ve devir teslim gerçekleşir. Matbaa kapanır.¹¹⁶

Bir Arapça eserin Sait Paşa'nın¹¹⁷ emriyle Rifat Bey'e tercüme ettirilmesi bahsi vardır. Burada yine Rifat Bey'in parçalı anlatımına denk geliniyor. Rifat Bey bu çeviriyi yaptığı takdirde mükâfat olarak bir konak alacaktır. Ne var ki bir takım "manileri" olduğu için buna muvaffak olamaz.¹¹⁸

Makalenin diğer bölümünde başlıkta belirtilen kendi telifi olan sarf kitabı¹¹⁹ vardır. Mesleki tecrübelerine dayanarak bir Arapça sarf¹²⁰ kitabı yazma girişiminde bulunma kararı alır. Rifat Bey'in temel tezi, yazılan eserlerin Arap ya da Arapça düşünen bakış açısıyla kaleme alınıyor olmasıydı. İfadesine göre yazarların yüzde doksan dokuzu Arap, yüzde biri Türk idi. Türkler de bu konuda taklitçilik yaptığı için ilerleme ve kolay bir öğrenim mümkün değildi. Beş yüze yakın eseri inceleyip bu kanaate varmıştı. Rifat Bey'in yapmak istediği ve yaptığını söylediği şey Arapça sarfı kolaylaştırmak, öğrenmenin önündeki engel ve karmaşıklığı bitirmektir. Dört beş sene boyunca bunun için uğraşmıştır.¹²¹ Öylesine bir başarı görür ki 1300 senedir böyle bir eserin yazılmadığını iddia edecektir. Yüzlerce kişi üzerine yazdıklarını tatbik etmiştir. Eser, pek çok kolaylık getirmiştir. Kitabın, Rüştüye ve İdadi mekteplerinde müfredata konması için bir dilekçeyle birlikte kitabın bir örneğini yetkili birime teslim eder.¹²²

¹¹⁶ Burada matbaanın faaliyetlerini niye durdurduğu konusunda yetersiz bir ayrıntı var gibi görünüyor. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 47.

¹¹⁷ Bu kişi muhtemelen Said Halim Paşa olmalıdır. M.Hanefi Bostan, "Said Halim Paşa", *DİA*, 2008, C. 35, ss. 557–560.

¹¹⁸ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 47.

¹¹⁹ Ahmed Rifat [Bilge], *Otuz ders yahud yeni sarf Arabi*, Ruşen Matbaası, Dersaadet 1328.

¹²⁰ Fiil çekimlerini konu edinen ilim.

¹²¹ Muhtemelen ders verdiği öğrencilerine kendi yöntemi üzere ders veriyordu.

¹²² Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 47–48.

Hacı Zihni Efendi¹²³ müfredatla alakadar olan kişidir. Rifat Bey'in kitabını ders kitabı olarak kabul edecek müessir kişi Zihni Efendi'dir. Rifat Bey ise kitabının dikkate alınmayacağı zannındadır. Çünkü hâlihazırda Zihni Efendi'nin *el-Müşezzeb* isimli eserinin okutulduğunu biliyordur. Verdiği dilekçenin peşine düşmeyi düşünmemiştir. Zaten reddedilir fikri vardır. Zihni Efendi gibi hem de makamda olan bir kişinin kitabı yerine kendi kitabının müfredata girmesini makul bulmaz. Fakat beklemediği bir şekilde Zihni Efendi'den bir davet alır. Önce kötüye yorar. Zihni Efendi onu azarlasa dahi karşılık vermeyeceğini kendine telkin ederek huzura varır. Zihni Efendi, daha ilk anda onu çokça takdir etmiştir. (onunla musafaha yapar.) Kibar ve nazik tabiatıyla bilinen Zihni Efendi, kendisinin yıllardan beri yapamadığını yaptığı için Rifat Bey'e iltifat üstüne iltifat eder. Kitabın, müfredata kendi kitabı yerine konulacağı müjdesini verir.¹²⁴

Rifat Bey'in yazısında, yaşadığı coşku ve heyecanı görmemek mümkün değildir. Takdir ve beğeni kelimelerini art arda sıralar. Eser, ilim camiasının tebriklerini alır. Zamanında 3000 ve 5000 iki defa basımı olmuş ve yok satan bir satış başarısı elde etmiştir.¹²⁵

Rifat Bey'in Arapça öğrenenlere tavsiyesinin olduğu bir paragraf vardır. 45 senelik tecrübesine dayanarak Arapçanın çok zor öğrenilen bir dil olmadığını iddia eder. Öncelikle bir ay “kuvvetli” bir sarf, bir ay da “bir parça” nahiv öğrenmek lazımdır. Dört ay “bol bol” tercüme ve iki bin kadar da lügat ile Arapçanın öğrenilmiş olacaktır. Arapçanın çok zengin bir dil olduğunu kabul etmekle birlikte kullanılan kelime sayısının yarısından çoğunun eskiden yaşamış bedevi unsurlara ait olduğunu, bu kelimelerin bugün bile Araplar tarafından kullanılmadığını söyler.¹²⁶

¹²³ Hulusi Kılıç, “Hacı Zihni Efendi”, *DİA*, 2003, C. 28, ss. 542–543.

¹²⁴ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 48–49.

¹²⁵ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 50.

¹²⁶ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 50.

Makalede nahiv kitabı ile ilgili bir kısım vardır. Buna göre Rifat Bey bine yakın nahiv kitabını incelemiş ve hatta Sibeveyhi'nin ve Müberred'in kitaplarıyla haşır neşir olmuştur. Neticede kitabı hazırlar. *Otuz Ders yahut Yeni Nahvi Arabi* kitabı adından da anlaşılacağı üzere 30 derse ayrılmış 100 sayfalık bir el kitabıdır. İdadi mektebinde kendi öğrencilerine okuttuğu bu kitabı bastırmaya karar verir. Ebuzziya Matbaası'nda basılması kararlaştırılsa Ebuzziya Bey'in ölümü sebebiyle basım akamete uğrar. Matbaanın borcuna binaen matbaanın faaliyetleri durur; matbaa mühürlenir. Eser bir daha bastırılamaz. Rifat Bey'e göre bu eser de diğer sarf kitabı gibi "hocasız" öğretecek kıvamda bir kitaptır.¹²⁷

2.1.8. İki Güzel Eser ve Bir Mısırlı Münevver

Bu makalede İbn-i Sina'nın *Edviye-i Kalbiye*¹²⁸ isimli eserinin tercüme süreci ile Mısırlı münevver bir zat üzerine düşüncelerini anlattığı bir yer vardır. İbn-i Sina'yı anmak için bir heyet tertip edilir ve bu heyet İbn-i Sina'nın tıba dair bir kitabını da tercümesiyle beraber neşretmek gayesindedir.¹²⁹ Naşirlerden bir tanesi de Kilisli Rifat Bilge'den başkası değildir.¹³⁰ Rifat Bey, altı kadar Arapça nüsha bulur

¹²⁷ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 50–51; Bu kitabının bir nüshasının Rifat Bey'in kişisel evrakında bulunduğu yönünde bir bilgiye rastlasak da neticeyi belirlemek mümkün olmadı. Tazebay, *Kilisli Muallim Rifat Bilge*, s. 73.

¹²⁸ İbn-i Sina, *Edviye-i Kalbiye*, çev. Kilisli Ahmet Rifat Bilge, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1937.

¹²⁹ *Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbni Sina Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

¹³⁰ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 27. Heyetin başkanı Rifat Bilge'nin dostu olan Şemsettin Günaltan'dır.

ve en doğrusunu esas edindiğini söyler.¹³¹ Nüsha farkları dipnotta verilmiş ve tercüme aslıyla beraber basılmıştır.¹³²

Makalenin ikinci kısmında konu Namık Kemal'in *Gülrihal*'ine¹³³ gelir. Rifat Bey, *Gülrihal*'i üslup bakımından "güzeller güzeli" diyecek kadar beğenir. İçinde teshir edici tabirlerin olduğundan bahisle bir örnek nazım verir. Aslında *Gülrihal*'i anlatırken sözü kendi *Gülrihal* tercümesine getirecektir. İlk bakışta anlamsızmış gibi olan bu durumu hikâyeleştirerek devam ettirir. Mısır ricalinden bir zat (Ali Fehmi Bey) meşrutiyetten çok sene evvel İstanbul'da bir seneliğine ikamet edecektir. Bu sürede Türkçe öğrenmek ister. Rifat Bey ona bu konuda tabiri caizse özel öğretmenlik ve danışmanlık yapar. Beraberce İstanbul gezileri yapacaklardır. Önemli kişilerin ziyaretinde de Rifat Bey ona eşlik edecektir. İleride Mekke Şerifi de olacak olan Şerif Bey¹³⁴ ile de tanışan Rifat Bey yazısında bu detayı anlatır ve Şerif Bey hakkındaki kanaatlerini de zikreder. Rifat Bey bu süreçte Mısır lehçesini öğrenirken Ali Fehmi Bey de Türkçesini geliştirmiştir.¹³⁵

Gülrihal'in güzel ve doğru bir Türkçe üslupla yazıldığını beyan eden Ali Fehmi Bey bu eseri Rifat Bey'in Arapçaya tercüme etmesini rica eder. Mısır'da basılıp basılmadığı konusu meçhul olsa da Rifat Bey tercüme yapmıştır. Beş altı sene sonra Büyükkada'da Ali Fehmi Bey ile tekrar görüşmeler de Rifat Bey Ali Fehmi Bey hakkında tafsilat vermemeyi tercih etmiştir.¹³⁶

¹³¹ Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüsha esas alınmıştır. On sekiz kadar nüshayı taradığı bilgisine ulaşıyor. Rifat Bey burada yanlış hatırlıyor olabilir mi? Akün, "Kilisli Rifat Bilge", s. 22.

¹³² Bilge, *Anılar ve İnsanlar*; Kitabın 597 ile 717. sayfaları arası Kilisli Rifat Bey'e ayrılmıştır. *Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbni Sina Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler*.

¹³³ Namık Kemal, *Gülrihal*, ed. Kenan Akyüz, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1969.

¹³⁴ Rifat Bey bu hatırasını yazarken "meşrutiyetten çok evvel" bir vakitte olayların olduğunu beyan eder. Bu hesapça Şerif'in kim olduğunu tespit etmek çok olası değildir.

¹³⁵ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 27–29.

¹³⁶ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 27–30. Makalenin son kısmında "Gölgeinden korkar bir insan olduğum için muhabereye cesaret edemedim." cümlesi Rifat Bey'e dair kişisel bir gözlem

2.1.9. Maniler, Türküler, Destanlar

Bu makalesinde Rifat Bey mani türüne ait genel bilgiler verir. Mani okuyanlara manici adı dendiği, Türklerde mani okuma geleneğinin üç yüz sene evvelki metinlerde de rastlandığı bilgisini verir. Düz ve ayaklı mani adı altında iki tür mani çeşidi olduğunu söyleyen Kilisli Rifat, bunlara dair örneklerle konuyu açar.¹³⁷

Makalenin diğer kısımlarında Kilisli Muallim Rifat Bey'in hayatına dair ipuçları elde etmek de mümkün oluyor. Çocukluğunda katıldığı bir kına gecesinde gelin olacak hanım için söylenen bir maninin gelinin şahsına uygun düşen ve biraz da yersiz kaçan bir içeriği olur. Gelinin muzdarip durumunu görenler, gelin gibi ağlarlar. Rifat Bey, bu durumdan oldukça etkilenmiş ve neticede bu maniyi ezberlemiştir.¹³⁸ Ayrıca diğer Kilisli hanımlar gibi Rifat Bey'in annesi gibi babası da çok mani biliyordur.¹³⁹

Asıl önemli kısım denebilecek yer Rifat Bey'in mani koleksiyonu yaptığına dair ifadeler olmalıdır. Kilis günlerinden beri manilere ilgisi olduğu ve İstanbul'a geldiğinde bu merakını daha profesyonel bir şekilde yaptığına rastlanıyor.¹⁴⁰

yapılmasına olanak veriyor. Diğer taraftan Ali Fehmi Bey Mısır'a gitmiş ve Mısırda yapılan haberleşme "tehlikeli" bir iş imiş. Rifat Bey'in belki memuriyetle geçen hayatı, belki de istibdat dönemi hatıraları belki de -mizacı gereği-"burnunu sokma" konusundaki isteksizliği ona bu sözleri söyletmiş olabilir.

¹³⁷ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 9–12; karş. Nurettin Albayrak, "Mani", *DİA*, 2003, C. 27, ss. 571–573.

¹³⁸ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 11.

¹³⁹ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 11.

¹⁴⁰ Fevziye Abdullah Tansel, "Kilisli Ahmed Rifat Bilge'nin Folklor Çalışmaları ve Mora Destanı", *Halk Kültürü*, C. 1 (1984), ss. 119–28. Bu konudaki bilgileri destekleyen mahiyette bir yazıyı Fevziye Abdullah Tansel'in kaleme aldığı görülüyor. Bu yazıda Rifat Bey'in maniler ile halk kültürüne olan bakış açısını ve gayretlerini görmek mümkündür. Folklor çalışmalarında kendine mütevazı bir rol biçen Rifat Bey'in arşivci ve çalışkan portresine şahitlik de ediliyor. Fevziye Abdullah Tansel'in makalesi birinci ağızdan Rifat Bey'i anlatması anlamında çok kıymetlidir. Makale Rifat Bey'e ait "Milli Şiirler" isimli makaleyi kısmen ihtiva etmesi bakımından da değerlidir.

*Maniler*¹⁴¹ kitabı için derlediği mani örneklerinin bugünden yarına hazırlanmadığı görülüyor.¹⁴²

2.2. KÜTÜPHANELERE DAİR MAKALELER

Bu kısımda özellikle değerli yazma nüshalar içeren hususi kütüphaneler üzerine Rifat Bey'in faaliyetleri inceleniyor. Rifat Bey'in bu konuda özel bir merak ve sorumluluk bilinciyle hareket ettiği görülüyor. Bu kütüphanelerin kıymeti çok sonraları anlaşılacaktır. Kütüphanelerdeki koleksiyonların bir kısmı İstanbul Üniversitesi'ndedir.

2.2.1. Satılık Kütüphaneler

Bu makalesinde satılığa çıkarılmış önemli kütüphanelerin akıbetlerinden bahisler vardır. Halis Efendi'nin kitapları¹⁴³ giriş kısmında kendine yer bulmuştur. Önce Halis Efendi ile tanışma faslını anlatır. Bir kitap müzayedesinde satışın alevlenmesine sebebiyet veren iki kişi Kilisli Rifat Bey ile Halis Efendi'dir. Halis Efendi bu gibi durumlara alışık değildir. O gün Rifat Bey'e takışacağı beklentisi vardır. Bu konuda Rifat Bey'i ikaz ederler. Ancak beklenilenin aksine bir pürüz çıkmaz. Rifat Bey'in bilgisini ortaya çıkarması işin rengini değiştirir. Rifat Bey edip yönünü sergilemiş ve bir dostluk başlamıştır. Sonrasında beraber gittikleri müzayedelerde birbirlerine yardımcı oluyorlardır.¹⁴⁴

Halis Efendi'nin şahsi kütüphanesi satılığa çıkınca Tetebbüler Cemiyeti alıcı olur. Halis Efendi'nin elli bin değer biçtiği kütüphane 37.500 liraya alınır. Bu alım

¹⁴¹ der. Kilisli Rifat Bilge, *Maniler*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

¹⁴² Yekunu on üç bini geçen bir koleksiyon mevzubahistir. 1892'de ilk faaliyetleri başladı. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 12.

¹⁴³ Halis Efendi'nin kütüphanesindeki yazma eserler şu an İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde mahfuzdur.

¹⁴⁴ *Anılar ve İnsanlar*, ss. 31–33. Yazının başında “hacı hacı ile mekkede buluşur” diyen Rifat Bey hem kendisinin hem Halis Efendi'nin birer kitap aşığı, kitap hayranı olduğunu örtülü olarak vurgulamış oluyor.

satımında Rifat Bey'in doğrudan dahli olmasa da hem ahbabının kütüphanesi hem de encümen üyesi olması hasebiyle bir bağı olmuştur.¹⁴⁵

Rıza Paşa¹⁴⁶, İşkodralızade Celal Paşa, Adliye Nazırı İbrahim Bey ve Bağdatlı Vehbi Bey¹⁴⁷ ile Hoca İsmail Saip (Sencer) Bey'in de satılığa çıkan kütüphaneleri hakkında malumat verilir. Bu kütüphaneler de diğerleri gibi satılığa çıkarılan önemli kütüphaneler arasındadır. Rifat Bey genelde zikredilen kütüphanelerin defterlerini tutacak komisyonlarda görev alacaktır. Makaleden anlaşıldığı kadarıyla kütüphanelerdeki eserlerin tasnif ve kayıtlarını yapmıştır. İsmail Saip (Sencer) Efendi'nin kütüphanesindeki eserlerin kayıt altına alınmasıyla ilgili tafsilat biraz fazlacadır. Burada on dört bin yazma eserin kaydını tek başına yaptığını beyan etmektedir. İsmail Saip Efendi'nin telif ettiği eserler olduğu yönünde bir ümidi olsa bu konuda sükûtu hayale uğrar. Bu kısımda mühtedi Osman Reşer Bey'e¹⁴⁸ de rastlarız.¹⁴⁹

2.2.2. Kaçırılan Kütüphaneler

Şeyhülislam Hüsnü Efendi'nin¹⁵⁰ Yemen'den getirilmiş önemli eserleri ihtiva eden bir kütüphanesi vardır. Efendi'nin ölümü sonrasında oğlu kütüphaneyi toptan

¹⁴⁵ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 33. Ziya Gökalp, anlatımda oldukça etkili ve karar alıcı mevkide birisi olarak vurgulanır. Güzellikle verilmediği halde tehditvari bir yaklaşımla olayın halledilebileceği bir hava vardır. Üstelik bu durum normal gibi de görülür.

¹⁴⁶ Rıza Paşa'nın kütüphanesindeki yazma eserler şu an İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde mahfuzdur.

¹⁴⁷ Eserleri Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir.

¹⁴⁸ Sedat Şensoy, "Osman Reşer", *DİA*, 2008, C. 35, ss. 10–11. Osman Reşer Musevi kökenli Alman şarkiyatçıdır. Türkiye'ye gelip yerleşir ve ihtida eder. Bu kararın arkasındaki en büyük tesirin Saip Efendi olduğu söylenir. Osman Reşer 25 sene kadar Saip Efendi'nin talebeliğini yapmıştır.

¹⁴⁹ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 34–36.

¹⁵⁰ Mehmet İpşirli, "Hüseyin Hüsnü Efendi", *DİA*, 1998, C. 18, ss. 552–553.

satmak gayesindedir. Ancak bu yönde bir talep olmayınca parça parça satmak yoluna gider.¹⁵¹

Bağdatlı İsmail Paşa'nın¹⁵² kütüphanesi bu makalede anlatılanların ikinci kısmını oluşturur. Rifat Bey'e göre her şeyden önce İsmail Paşa kayıtları vâkıfane yani ustaca tutmuştur. Paşa'nın vefatından sonra varisleri kütüphaneyi önce Maarif Nezareti'ne sonra Evkaf Nezareti'ne satmayı düşünürler. Ne var ki bu istekleri gerçekleşmez. Paşa'nın büyük oğlu Şevket Bey kitapların tamamını alır ve miras onun olmuştur. Kütüphane Şevket Bey'in olsa da bir müddet sonra onun borçlarından ötürü tekrar satışa çıkarılır. Rifat Bey'in olaya müdahalesi de bu esnada başlar. Sahaf Raif Bey¹⁵³ Şevket Bey'e Paşa'nın eserlerini rehin almasına mukabil bir miktar para verir. Şevket, Rifat ve Raif Beyler Beşiktaş'a kitapları görmeye giderler. Rifat Bey, kitapların değerli olduğunu fark eder ve memlekette kalması yönünde çaba göstermek gerektiği fikrindedir. Zira kitapların değerini fark eden bir yabancı almakta tereddüt etmeyecektir. Hüseyin Kazım Bey o sıra Evkaf Nazırı, Halil Ethem Bey ise Müzeler Müdürü olarak görevlidir. Rifat Bey'in Hüseyin Bey ile tanışıklığı yoktur. Sözünü dinleyecek kişi olsa olsa Halil Bey'dir. Halil Bey konuyu Nazır'a iletir. Nazır, işin bir an evvel hallolması için girişimlerde bulunulması noktasında iken Halil Bey işin vakıflar vasıtasıyla yapılmasını salık verir. Naklin vakıflar aracılığıyla yapılması daha doğru olacak diye düşünüyordur. Neticede iş, Halil Bey'in dediği gibi olacaktır. Ayrıca muhtemel bir iltimas olayına da mahal verilmeyecektir. Şevket Bey bürokrasiye yönlendirilir. Pek tabii olarak iş savsaklanır. Önce Şevket Bey'e birkaç defa git gel yaptırılır. Süreç uzar. Kütüphanenin fiyatı noktasında tarafların uzlaşamayacağı kadar fark vardır. Şevket Bey'in on iki bin lira istediği yerde Evkaf Nezareti ancak iki bin lira kadar bir ücret önermiştir. Neticede kütüphane on beş bin liraya Halepli (yahut Şamlı) bir kitapçıya

¹⁵¹ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 37 Bu kütüphane hakkında başkaca tafsilat yoktur.

¹⁵² Hulusi Kılıç, "Bağdatlı İsmail Paşa", *DİA*, 1991, C. 4, ss. 447-448.

¹⁵³ Raif Yelkenci olmalıdır. Turgut Kut, "Yelkenci, Mehmet Raif", *DİA*, 2013, C. 43, ss. 398-399.

satılır. İsmail Paşa'nın kendi telifi olan *Keşfu'z zunûn Zeyli* ile *Esmâül Müellifin*¹⁵⁴ kitapçı Raif Bey'de kalmıştır. Hiç yoktan bu bile bir başarı sayılır.¹⁵⁵

2.2.3. Hazine-i Evrak Tasnif Komisyonu

Bu makalede, Rifat Bey'in Hazine-i Evrak Dairesi'nin faaliyetlerine yönelik fikirlerinden bahis vardır. Rifat Bey, Ali Emiri Efendi'nin Hazine-i Evrak Komisyon Başkanı iken yapılan çalışmaları takip ediyordur. Ali Emiri ile olan ahbablığından olsa gerek ki faaliyetleri yerinde görme imkânına haizdi. Evrak tanziminde yalnızca çok önemli evrakın kaydedilmesi ile beraber hızlı bir şekilde tasnif yapılması kanaatindedir. Cizye, haraç, gümrük makbuzları gibi kâğıtları (belgeleri) işe yarar bulmaz. Evrakların onda biri ancak gereklidir onun için ve çok tafsilat vermeye de lüzum yoktur.¹⁵⁶

Emiri Efendi'nin başkanlığı sonrası Rifat Bey, Başvekâlet'e bir mektup yazar. Mektupta Rifat Bey kendisinin tüm evrakı bir ya da iki sene içerisinde yazıp bitirebileceğini, bunun için görevlendirilmesini yazar. M. Cevdet Bey'in¹⁵⁷ reisliğinde Rifat Bey'in aza olduğu Hazine-i Evrak komisyonu teşkil edilir.¹⁵⁸

Rifat Bey kendi usulünce tasnif için müsaade alır. Savunduğu şekilde, çok lüzumlu olan evrak dikkate alınacak ve bu sayede hız kazanılacaktır. M. Cevdet Bey

¹⁵⁴ Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifin esmâül-müellifin ve asarü'l-musannifin*, tsh. ve mst. Kilisli Rifat Bilge, İbnülemin Mahmûd Kemal İnal, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1951

¹⁵⁵ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 38–42.

¹⁵⁶ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 52. Tüm evrakın kendi usülleri uygulandığı takdirde en geç 2 sene içinde kaydedileceğini öngörür.

¹⁵⁷ Osman Nuri Ergin, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul Belediyesi, İstanbul 1937.

¹⁵⁸ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 52–53. Ali Emiri Efendi'nin 1924'te vefatı ve M. Cevdet Bey'in 1935'te göreve gelmesi düşünüldüğünde 10 yıllık sürede arşivcilik adına ne yapıldığına dair bilgilendirme olmadığı görülüyor. Bulgaristan'a “yanlışlıkla” gönderilen evrakın, sorumluluk noktasında Rifat Bey'i harekete geçirdiğini söyleyebilir mi ?

ise aksine evrakın tamamının kayda geçmesi fikrindedir. Lüzumlu lüzumsuz diye ayırım yapılmasının doğru olmadığını söyler ve eski usule benzer bir metodun tercih edilmesi kanaatindedir. Rifat Bey aziz dostum diye andığı, senelerin ahbablığı olan Cevdet Bey'in bu tavrını pek yadırgar. Araları açılır. Cevdet Bey sert çıkarır ve arkadaşlık ile vazifenin farklı şeyler olduğunu ihtar eder.¹⁵⁹

Rifat Bey ile Cevdet Bey'in arındaki küçük takışmalar büyüyerek devam edecektir. Çalışma odasında sigara içmeyi yasaklayan Cevdet Bey'in bu emri Rifat Bey ve arkadaşlarına fazlasıyla ağır gelir. Paydos zamanı dairede yemek yemenin yasaklanması köprülerin iyice atılmasına vesile olmuştur. Huzursuzlukları artar. Sonrasında Rifat Bey de çok uzun müddet vazifesinde kalamaz.¹⁶⁰

2.2.4. Güzel Ciltli Güzel Yazılı Kitaplar

Rifat Bey, bu makalesinde kıymeti çok sonraları anlaşılacak meselelere değinir. Matbaa (Matbaa-i Amire olsa gerek), İslam eserlerini bastırarak ve bunun sergilenmesini sağlayacaktır. Bu eserlerin yazıları ve ciltleri güzel kitaplar ile Mushaflardan oluşması isteniyordur. Bu doğrultuda tasnif ve eserlerin tayini için bir komisyon teşkil edilir. Komisyon, Bursalı Tahir Bey¹⁶¹ başkanlığında Rifat Bey'in aza Hüsameddin Efendi'nin¹⁶² kâtip olduğu bir yapılanmayla kurulur.¹⁶³ Komisyon, mümkün olan tüm vakıf kütüphanelerini dolaşacak, her bir eseri kayıt altına alacak

¹⁵⁹ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 53–54.

¹⁶⁰ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 54–55. Satır aralarında Rifat Bey'in sigarayı tiryakilik derecesinde sevdiği öğreniliyor. ; Benzer bir anlatım için bkz: Ergin, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, ss. 572–574.

¹⁶¹ Ömer Faruk Akün, “Bursalı Mehmed Tahir”, *DİA*, 1992, C. 6, ss. 452–461.

¹⁶² Turgut Akpınar, “Hüseyn Hüsameddin Yasar”, *DİA*, 1998, C. 18, ss. 551–552.

¹⁶³ Kütüphaneler Tedkik Komisyonu olmalıdır.

ve değerli olanları ayrıca belirleyecektir. İşin herhangi bir son tarihi olmayıp komisyona fazlaca yetkiler verilecektir.¹⁶⁴

Komisyon bir hışımla çalışmaya başlar. Hatta hızını alamayıp kütüphanelerdeki eserlerin değerlerini farklı kıstaslarla elemeye başlar. Rifat Bey'in anlatımına göre;

“Müellif hattı ile olan kitaplar, büyük bir âlimin yazısı ile olan kitaplar, başında veya sonunda veya kenarlarında büyük bir zatın yazısı bulunan kitaplar, başlarında büyüklerden birisinin imzası veya mührü havi olan kitaplar, başında veya sonunda tarihi bir vaka kaydedilmiş kitaplara...” daha özel önem atfedilir. Rifat Bey bunu fırsat olarak değerlendirir.¹⁶⁵

Kitapların kayıt işlemleri haftada bir defa arz edilir ve ücretleri haftalık olarak alırlardı.¹⁶⁶

Kayıtlar çoğalınca defterlerin hacmi büyüyecek ve vakıf kütüphanelerine ait işlemler nihayete erecektir. İş, saray kütüphanelerine gelmiştir. Evkaf Nazırı Hayri Bey¹⁶⁷ vesilesiyle özel izin alınır; zira saray kütüphaneleri açık değildir. Topkapı Sarayı'ndaki kütüphanelerin kayıt işlemleri de bu arada hallolur.¹⁶⁸

Bu komisyon ayrıca Arkeoloji Müzesi'ndeki kitaplar ile Adliye Nazırı İbrahim Bey'in kütüphanesinin defterlerini de yapar. Velihaht Yusuf İzzettin Efendi, yapılan çalışmaları belli ki takip etmiştir ve komisyon reisi Tahir Bey'i davet eder. İzzettin Efendi sarayındaki kitapların defterlerinin yapılmasını rica eder. Çok kısa bir

¹⁶⁴ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 42–43. Ayrıcalık olarak aslında mütevazı sayılabilecek yetkiler denebilir. Mesela çalışmalarını bozacak herhangi bir unsur olmayacaktır.

¹⁶⁵ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 43.

¹⁶⁶ Rifat Bey 80 kuruş, Tahir Bey 100 kuruş ve Hüsamettin Bey 50 kuruş alacaktır. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 43.

¹⁶⁷ İpşirli, “Hayri Efendi, Mustafa”, ss. 62–64.

¹⁶⁸ Burada belki de kamuya açık olmamak manasında bir anlatım olmuştur. Eserlere sarayda sınırlı sayıda kullanıcı ulaşabiliyor olmalıdır. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 43.

süre içinde bu işe de başlanacaktır. Tahir Bey heyecanını kısaca “çok nefis yemekler yemek ve şahane kitaplar görmek” olarak arkadaşlarına anlatır. Rifat Bey’e göre ise bu çok faydalı bir uğraştır. Saraydaki değerli kitapları zabıt altına alınacaktır. Ne yazık ki bu çalışmanın bir kopyasının çıkarılmamış olması ve defterin “ziyana?” uğraması sebebiyle Rifat Bey neticenin ne olduğunu söyleyemez.¹⁶⁹

Makalenin son bölümünde, Arkeoloji Müzesi’ne gönderilen kitaplara dair bir kısım vardır. Rifat Bey’e göre müze için musavver (resimli, tasvirli) kitaplar ile cildi, yazısı ve tezhibi güzel kitaplar seçilmiştir. Bu eserler müzede saklanacak ve ancak uzmanlarınca incelenecektir. Fakat çeşitli bahaneler öne sürülerek o kitaplara erişim imkânı ortadan kaldırılacaktır. Eserlerin teşhiri engellenir. Rifat Bey bundan mustarıptir. Onun, kitaplara “hasret kaldık” ifadesi ise işin talihsizliğine olan bir vurgu olsa gerektir.¹⁷⁰

2.2.5. Dil Kurumu¹⁷¹

Bu makalesinde Dil Kurumu ile olan bağına dair bilgi vermektedir. Buna göre Rifat Bey -1928 civarında olsa gerek -Dil Encümeni¹⁷² azasıdır. 1. Türk Dili Kurultayı¹⁷³ sonrasında Samih Rifat Bey, Rifat Bey’i Ankara’ya davet eder. Tafsilat

¹⁶⁹ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 44–45.

¹⁷⁰ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 45.

¹⁷¹ Makalede tam olarak kütüphane faaliyetlerinden bahsetmese de en yakın bölüm burası olduğu için buraya kondu.

¹⁷² Dil encümeni, alfabe değişikliğini hazırlamak üzere 1928’de kuruldu. Dil Heyeti olarak da biliniyor. Mehmet Kahraman, “Türk Dilinin Cumhuriyet Devri Terimsel Gelişim Sürecine Tarihi Bakış (II)”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, (2017), C. 6, s. 1293.

¹⁷³ Birinci Kurultay 1932’dedir. Şükrü Haluk Akalın, “Türk Dil Kurumu”, *DİA*, 2012, C. 41, s. 536.

vermediği bir gerekçeden ötürü Rifat Bey Ankara'nın davetini reddeder. Belirtmek gerekirse azaların vazifesi, unutulmuş Türkçe kökenli kelimeler ile ilgilenmektir.¹⁷⁴

Dil Encümeni'nin performansı bir süre sonra yeterli bulunmaz hale geliyordur. Yeni bir yapı kurulması kararlaştırılır. Türk Dili Tedkik Cemiyeti (1932) adında yapı kurulur. Cemiyetin planı Atatürk tarafından şekillenmiştir. Filoloji ve lengüistik, sözlük, gramer ile etimoloji branşlarında faaliyet yürütülecektir.¹⁷⁵ Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını bulmak üzere bir çalışma başlatılınca Rifat Bey'e iş düşer. Rifat Bey on beş bin fiş tutan malzemesiyle çalışmaya dâhil edilir.¹⁷⁶

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü için taranması düşünülen 227 eserin 82'sinde Rifat Bey tek başına görülüyor. Muazzam gayretleri olmasına rağmen yeterli saygıya layık bulunmamıştır. İsmi eserin hazırlayıcısı olarak dahi baş tarafa yazılmamıştır.¹⁷⁷

Rifat Bey ödül olarak 150 lira mükâfat almıştır. Bu işi para ile yapmasa da gelecek paraya da hayır dememiştir. Tarama işini daha sonra amatörce devam ettirir. Dil Kurumu'na fiş göndermeye devam etmiştir. Kendi hesabına göre yüzden fazla kitap taramıştır ve toplam fiş sayısı elli bin civarındadır.¹⁷⁸

¹⁷⁴ Rifat Bey'in tarihlerle ilgili bilgilendirmede eksiği olduğu için olayların sırası art arda mı yoksa daha mı fazla vakit geçmiş anlamak zor. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 55.

¹⁷⁵ Kahraman, "Türk Dilinin Cumhuriyet Devri Terimsel Gelişim Sürecine Tarihi Bakış (II)", s. 1295.

¹⁷⁶ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 56. İlk etapta on bin kadar kelime çıkmıştır. Atatürk'e yazdım dediği mektupta on beş bin kelimedenden bahsettiği için beş bin kelime daha bulmak zorunda olmuştur. Bu beş bin kelimeyi ne kadar sürede bulduğu bilinmiyor. Ayrıca bkz: *Tarama Dergisi*, İstanbul 1934, I, 95-96 .

¹⁷⁷ Kollektif, *Tarama Sözlüğü 1*, ss. X-LXXXIV, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1995. Bu eserler aşağıda verilmiştir.

¹⁷⁸ Tam sayıyı ancak Dil Kurumu'nun bileceğini söyler. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 57.

Rifat Bey makalenin son bölümünde Hüseyin Kazım Bey¹⁷⁹ ile aralarında geçen bir hatırayı nakleder. Buna göre Hüseyin Kazım Bey, dil işi (muhtemelen Tedkik Cemiyeti faaliyetleri kastediliyor) için Ankara'ya davet edilir. Ancak Hüseyin Bey Ankara'nın yanlış yer olduğunu düşünür. Çünkü dil kaynakları İstanbul'dadır. İlave olarak onu aza sıfatıyla çalışmalara dâhil edeceklerdir. Hüseyin Kazım Bey aza olmak istemez. Reis olmak ve istediği kişileri kendi seçmek istediğini söyler. Tabi bu şartları karşılık bulmaz.¹⁸⁰

2.3. MAKALELERİNDE ŞAHISLAR

Bu kısımda Rifat Bey'in ahabları, mesai arkadaşları ya da bir şekilde tanıdığı kişilerden bahis vardır. Rifat Bey çocukluğunda etkilendiği kişiler ile özel hocalık yaptığı esnada tanıdığı kişileri de yazmıştır.

2.3.1. Rauf Yekta'nın¹⁸¹ Tetebbu Tarafı

Rifat Bey bu yazısını Rauf Bey'e ithaf etmiş desek yanlış olmaz. Burada Rauf Yekta Bey'e olan muhabbeti ve onun kişiliği hakkında Rifat Bey'de kalanlara ulaşıyor. Rauf Bey, Rifat Bey'e göre "Beylerbeyi'nin gülü musiki bahçesinin bülbülüdür." Okumadığı, bilmediği musiki eseri yoktur. Musikiye ait en eski eserleri bildiği gibi yeniye de bilmekten geri kalmamıştır.¹⁸²

Rauf Yekta Bey, Arapça ve Farsçayı iyi derecede bilirdi. Rauf Bey Farabi'nin bir müzik eserini¹⁸³ tercüme eder. Yanlış yapıp yapmadığının anlaşılması için Rifat

¹⁷⁹ Bu kişinin Hüseyin Kazım Kadri olması kuvvetle muhtemeldir. *Türk Lügati* isimli çalışması ve önemli vazifelerde bulunması hasebiyle böyle bir kanı içinde olunabilir. Bkz: Nurettin Albayrak, "Hüseyin Kazım Kadri", *DİA*, 1998, C. 18.

¹⁸⁰ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 58.

¹⁸¹ Rauf Yekta Bey, musiki araştırmalarının yanında musiki icra eden bir yönü de olan velud bir isimdir. Yaptığı çalışmalar değerli olmasının yanında biricik olma vasfına da layık görünüyor. Nuri Özcan, "Rauf Yekta Bey", *DİA*, 2007, C. 34, ss. 468-470.

¹⁸² Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 65.

¹⁸³ Muhtemelen *el-Mûsîka'l-kebir* isimli eseridir.

Bey'e beraberce okumayı rica eder. Rifat Bey'in bu eserin varlığından haberi yoktur. O an öğrenmiştir. Muallim Rifat eseri ilk başladığında manasını tam olarak bilemediği bir kelimeye rastlar. Rauf Yekta Bey'in izahına göre bu kelime bir musiki terimidir. Rifat Bey'in okumalarında müzik terimleri çoğalır ve okuma Rifat Bey'e zor gelmeye başlar. Bu alan Rifat Bey'e biraz ağır gelir. Rauf Bey'in tercümesinin doğru olacağına garanti verir. Af ister. Daha fazla okuma yapamayacaktır. Rauf Bey bunun üzerine Molla Hacı Efendi'nin Farsça musiki eserini¹⁸⁴ gösterir. Rifat Bey "cehlim bir kat daha arttı, çünkü bunu ne görmüş ne işitmişim" der. Rifat Bey baskıyı pek beğenmiş, hangi matbaada bastırıldığını sormuştur. Rauf Bey şu şekilde izah etmiştir durumu;

*"Müretteplerin çokları Arabi, Farisi kelimeleri yanlış diziyor, tashihi güç oluyor. Bunun için ben kendim müretteptik öğrendim, bir kasa aldım, lüzumu kadar harf aldım. Bir de küçük el makinesi. Ben diziyorum, ben basıyorum."*¹⁸⁵

Rauf Yekta Bey Hızır bin Abdullah'ın Türkçe bir kitabını¹⁸⁶ da Rifat Bey'e gösterir. Bu kitap Rauf Bey'in ifadesine göre bu eserin yalnızca iki nüshası vardır. Biri kendisinde diğeri İkdamcı Cevdet Bey'dedir. Kendi nüshası ile diğerrinin arasındaki farkları belirtip kayıt altına almıştır.¹⁸⁷

Rifat Bey bitirirken musiki bilmediğini¹⁸⁸ ifade eder. Bu sebeple Rauf Bey'in ilmi hakkında söz söylemeye utanır. Tanıyanların Rauf Bey hakkında söyledikleri nazar-ı dikkate alınırsa o ilmî olarak çok yüksek mevkidedir.¹⁸⁹

¹⁸⁴ Bu eserin ismi bulunamadı.

¹⁸⁵ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 65–67.

¹⁸⁶ *Kitab-ı edvar* olmalıdır.

¹⁸⁷ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 67.

¹⁸⁸ Abd-i aciz der kendine.

¹⁸⁹ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 67.

2.3.2. Darabat-ı Aşk Sahibi İhya Efendi

İhya Efendi (Ömer İhya), Rifat Bey'in hayatında iz bırakmış kişiler arasında görünüyor. Rifat Bey'den naklen hatıraları burada bulmak mümkündür.

Rifat Bey Arnavut Hanı'nda ikamet ederken İhya Efendi Nevşehir Hanı'ndadır. Tanışmaları bu sıra olur.¹⁹⁰ Her sabah, her akşam, her gece Arnavut Hanı'nın kahvesinde buluştuklarına göre dostlukları sıkı fıkı olmalıdır.¹⁹¹

İhya Bey'in hafızası çok kuvvetlidir. Nedim, Baki, Nefi ve Fuzuli'nin divanlarını hıfz etmesinin yanında Şeyh Sa'di ve Kaani gibi Fars divanlarına da hâkimdir. Arapçası çok iyi değildir. Ezberlediği divanlardaki herhangi bir kasidenin ya da gazelin ilk mısraı verildiğinde devamını getirebiliyordu.¹⁹²

İhya Efendi'nin çok şiiri vardır. Sürekli şiir yazıyor ve şiir okuyordur.¹⁹³ Bir kasideyi ortalama on beş dakikada yazabilir, istenilen nazım ve kafiye göre gazel yazabiliyordu. Kendi yazdığı şiirine oldukça düşkündür ve bulduğu her boşlukta bir eserini takdim ediyordu. Rifat Bey'in aktardığına göre muhatapları İhya Efendi'yi zevkle dinlerdi. İhya Efendi, eserinin beğenilip beğenilmediği merak eder ve sorardı. Beğenenlere en sevdikleri kısmı sorar, onlar bilemeyince üzülürdü. Eserlerinden en azından bir beyit olsa bile ezberlemelerini rica ederdi. Aradan bir müddet geçince rastladığı dostlarına o beyiti (ezberlenenini) sorardı.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Bu tanışıklığa dair bir tarih verilmemiştir. Ancak 1907 senesinden daha erken olmamalıdır.

¹⁹¹ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 72.

¹⁹² Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 72. Arapçasının iyi olmadığı tayin edebilecek en iyi kişilerden birisi Kilisli Rifat Bey olmalıdır.

¹⁹³ Şiirlerinin bir kısmını *Darabat-ı Aşk* ismiyle yayımladı.

¹⁹⁴ İhya Efendi kendi şiirlerini çok önemsiyor gibi görünüyor. Diğer taraftan Rifat Bey onun hatrını kırmamak adına Tokat'taki sıra selvileri betimleyen bir beytini ezberlemiştir. Beyit şudur:

Ey mah seninle ikimiz yan yana gelsek/Şemsiyelik etse bize ziybende ağaçlar. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 73.

Kilisli Rifat, Reşit Akif Paşa Sivas'a tayin olana kadar İhya Efendi'nin küçük işlerde çalıştığını söyler.¹⁹⁵ Reşit Paşa'nın tayini çıkınca Paşa'ya bir kaside takdim eder. Paşa, bunu pek beğenir. Mükâfat olarak onu Tokat mahkemesine aza tayin eder.¹⁹⁶ İhya Efendi'nin şair tarafı vazifesini aksatacak kadar ağır basar. Kararlar ve hükümlerle çok ilgili değildir. Defalarca ikaz edilmesine rağmen bildiğinden geri durmaz. İşini aksatır. En sonunda Paşa'ya şikâyet edilir ve görevinden azledilir. Reşit Akif Paşa İstanbul'a gelince¹⁹⁷ İhya Efendi yine peşinden gitmiştir. Bir idadi mektebinde Türkçe, Arapça ya da Farsça muallimliği ister. Ona Davutpaşa İdadisi'nde vazife verirler.¹⁹⁸

Maaşlı işine başlayınca ailesini yanına alır. Kahvedeki muhiplerine sohbetlerin devam edeceğini söyler. Rifat Bey'in ise onu son kez orada görmüş gibi bir anlatımı vardır. Çünkü üç ay sonra İhya Efendi'nin kendini astığı yönünde bir haber alacaktır.¹⁹⁹

İhya Efendi halk şiirleri de biliyordur. Tokat-Sivas yöresine ait bildiği türküler, koşmalar ve destanlar vardır. Rifat Bey bunların kâğıda dökülmesini istemiştir. Ne var ki İhya Efendi işi geçiştiriyordur. Rifat Bey bu eserlerden mahrum olduğu için üzülür.²⁰⁰

Makalenin sonunda Rifat Bey İhya Efendi'ye dair bir hikâyeyi naklediyor. Rifat Bey bir gün İhya Efendi'nin üzerinde bir aba görür. Aba İsmail Safa Bey'in

¹⁹⁵ Medreseden mezun olmuş, Sivas'a gidip camilerde hutbe verir, meclislerde gazel okurdu. Reşid Akif Paşa'nın vazifeye başlaması esnasında kavaid-i osmanlı muallimi idi. İbnülemin Mahmut Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, y. y., s. 1015; Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 74.

¹⁹⁶ Önce Bidayet, sonra İstinaf Hukuk Mahkemesi. İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, s. 1015.

¹⁹⁷ 1907 olmalıdır. İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (2. cilt), s. 1015.

¹⁹⁸ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 74-75; İnal, *Son Asır Türk Şairleri* (2. cilt), s. 1015.

¹⁹⁹ İhya Efendi 1909'da kendini astığına göre aradan geçen süre üç ay değil daha fazla olmalıdır. Muallimliğe tayini 1907 vefatı da 20 haziran 1909 olarak kayıtlardadır İnal, *Son Asır Türk Şairleri*(2. cilt), s. 1015; Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 75.

²⁰⁰ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 75.

İhya Efendi'ye hediyesidir. İsmail Safa Bey²⁰¹ Sivas'a sürgüne gönderildiğinde İhya Efendi onun için Sivas'a gitmiştir.²⁰² Orada dostlukları olmuştur. İhya Efendi kendisi gibi şair olan İsmail Safa Bey'den istifade etmiştir. İhya Efendi'ye göre aba İbrahim Ethem'in abası gibidir. Kıymeti büyüktür.²⁰³

Son cümlelerinde Kilisli Rifat, İhya Efendi'nin iyi ve itikadı bütün bir Müslüman olduğunu söyler. İhya Efendi'nin çok kırılğan ve en küçük bir üzücü olaydan etkilenen bir tabiatı vardır. Rifat Bey'e göre yine böyle küçük bir üzüntü esnasında canına kast etmiş olmalıdır.²⁰⁴

2.3.3. Mahkeme-i Cinayet Reisi Hilmi Bey

Bu makalede Hilmi Bey ile ona dair bir olay naklediliyor.

Hilmi Bey'in oğlu Fazıl'ın²⁰⁵ okuma hevesi yoktur. Ailenin tek erkek çocuğu olması münasebetiyle biraz da şımarık tabiatlıdır. İsteksizliği, ona hocalık yapan kişilerin onunla uyuşamamasıyla da alakalıdır. Fazıl'ın babası Hilmi Bey o sıra cinayet mahkemesi reisidir. Hilmi Bey Kilisli Muallim Rifat Bey'e ulaşır ve oğluna ders vermesini rica eder. Rifat Bey'in Hilmi Bey'le tanışıklığı da bu vesileyledir.²⁰⁶

²⁰¹ Peyami Safa'nın babasıdır. Jön Türklerle ilişkisi sebebiyle sürgüne gönderildi. Alaattin Karaca, "İsmail Safa", *DİA*, 2001, C. 23, ss. 121–122.

²⁰² 1900-1901 sıraları olmalıdır. Karaca, "İsmail Safa", ss. 121–122.

²⁰³ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 75–76.

²⁰⁴ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 76.

²⁰⁵ Fazıl Bey Necip Fazıl Kısakürek'in babası olmalıdır. Ailenin Maraşlı olması, Hilmi Bey'in tek erkek oğlunun olması, onun Hukuk Mektebi'ne girmesi, adliyede çalışması ve genç yaşta ölümü tıpatıp Necip Fazıl Kısakürek'in babasını işaret eden özelliklerdir. Bkz: <https://www.nfk.com.tr/sahislar-2/fazil-bey> (06.04.2020 tarihli erişim)

²⁰⁶ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 99.

Rifat Bey'in tedrisatında Fazıl'ın dersleri düzelmiştir. Artık okumaktan lezzet alır bir Fazıl vardır. Hafızası da kuvvetlidir. Hukuk Mektebi'ni girer ve mezun olunca adliyede çalışır. Fazıl Bey genç yaşta vefat etmiştir.²⁰⁷

Hilmi Bey'den söz etmek gerekirse, o Maraş'ta vazifeli olduğu yıllarda Cevdet Paşa ile tanışır. Bu tanışıklık talihini değiştirir ve Paşa'nın yanına girerek İstanbul'a gider.²⁰⁸

Hilmi Bey dürüst, işini hakkıyla yapan, rüşvet almayan, hakkaniyetli bir kişidir. Meşrutiyetin ilanında zamanının adamı olmakla suçlanmaz ve görevinde devam eder. Bu, onun işini hakkıyla yerine getirmesiyle alakalı olmalıdır. Rifat Bey'in bahsi geçen duruma uygun düşecek bir hatırası vardır. Günlerden bir gün Kilisli Rifat Fazıl'a ders vermektedir.²⁰⁹ Avnullah el Kazım²¹⁰ Hilmi Bey'i ziyarete gelir. Avnullah Bey meşrutiyetin ilanından sonra sürgüne gönderilmiştir. Onu sürgüne yollayan kararın altında Hilmi Bey'in imzası vardır. Aslında çok normal olmayan bir durum vuku buluyordur. Mahkûm, kendisini menfi eden yani sürgüne gönderen hâkimini ziyarete geliyor, elini öpüyordur. Avnullah Bey'in beyanatını Rifat Bey'in kaleminden izlemek ilginçtir. Avnullah Bey Hilmi Bey'i hiçbir şekilde torpil yapmadığı, hukuktan ayrılmadığı için tebrik etmektedir. Verilen mahkûmiyetlerde ipten alınan, kayırılan kişiler yoktur. Kendine verilen cezanın hakkını teslim eder. Avnullah Bey aynı zamanda Hilmi Bey'i mahkûmiyet verdiği diğer kişilere karşı korumak ister. Zira verilen hükmü beğenmeyip Hilmi Bey'in

²⁰⁷ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 99. Bunlar Necip Fazıl tarafından teyit edilen bilgilerdir. bkz: <https://www.nfk.com.tr/sahislar-2/fazil-bey> (06.04.2020 tarihli erişim).

²⁰⁸ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 99–100. İstanbul'da önemli vazifeler üstlenmiştir. Kendileri Abdülhamid'e düzenlenen suikastın davasını gören hakimdir. bkz: <https://www.nfk.com.tr/sahislar-2/fazil-bey> (06.04.2020 tarihli erişim).

²⁰⁹ Ders Sarıyer'de Hilmi Bey'in konağında gerçekleşiyordur. Rifat Bey yatılı olarak konakta kalmakta ise eve giren çıkanlardan haber vermeye yetkili sayılabilir. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 101.

²¹⁰ Avnullah el Kazım asıl ismi Mehmet Selim Bey olan aynı zamanda Halide Nusret Zorlutuna'nın babası olan zattır.

şerefine dokunacak haller içinde olan kişilere müdahale etmeye hazırdır. Rifat Bey'e göre böyle bir durum nadirattan bile değildir.²¹¹

Hilmi Bey'in lügat merakı vardır. Her kelimenin kökenini araştırıp doğrusunu bulmak gibi bir huya sahiptir.²¹²

Hilmi Bey'e göre hâkim olacak kişinin boyun eğmemesi gereken üç şey vardır:

1. Para (rüşvet)
2. Hakkı yanılacak, hakikate engel olacak şuh kadınlar
3. Tehditler.²¹³

2.3.4. Yemene Gitmiş Bir Muallimin Hatırası

Beyazıt'ta Arif Efendi Matbaası'nın sahibi Arif Efendi'dir. Onun hemşirezadesi yani kız kardeşinin oğlu Ahmet Nuri Efendi'dir. Hatıraları anlatılacak kişi ve bahsi geçen muallim işte Ahmet Nuri Efendi'dir. Rifat Bey'in teşvikiyle²¹⁴ Ahmet Nuri Efendi Darülmualimin'e kaydolar. Rüştüye kısmından mezun olunca tayin süreci başlamıştır. Ahmet Nuri Efendi kimsenin gitmek istemediği, türlü bahanelerle reddettiği Yemen'e gitmeyi kafasına koymuştur. Rifat Bey, bu kararın sebebini sual eder. Cevap şudur: Yemen halkının Arapçayı fasih bir şekilde yani güzel ve düzgün konuşması ile Arabistan'ın en birinci Arapça konuşulan yerinin Yemen olmasıdır.²¹⁵

Bu genç muallim Yemen'de on seneden fazla vazifede kalmıştır. Bir zaman İstanbul'a temmuz ayında gelir. Yaz sıcağı olmasına rağmen üstünde kalın bir hırka,

²¹¹ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 100–101.

²¹² Burada Rifat Bey'le “saye ocağı” söz öbeği üzerine bir muhavereleri vardır. Ayrıca Cevdet Paşa ile de bir küçük anı nakletmiştir. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 100.

²¹³ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 101. Anlatılanlar bu üç maddeyle bitiyor.

²¹⁴ Herhalde bu matbaada olmuştur tanışıklıkları.

²¹⁵ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 102.

hırkanın üstünde de kalın bir cübbesi vardır. Bu haldeyken bile sıkı sıkıya sarınıp havanın soğukluğundan dem vuruyordur. Onu görenler onun bu haline gülüyorlardır. Ona Yemen'in nasıl bir yer olduğunu sorarlar. Nuri Efendi de farklı açılarıyla Yemen'i anlatır. Bir defa Yemen Beyoğlu'na benziyordu. Yüksek binaları olup, havası gayet güzeldir. Tilhatve denilen bölge için ise aynı şey söylenemez. Yemenliler güzel insanlardır. Birisine iyi zanla yaklaştıklarında ona kötülük akıllarına gelmez. Doğru sözlü olup, doğru insanı severler. Çocukların eğitimine önem verir ve bu sebeple muallimlere hürmetleri vardır. Geceleri bir hanede toplanıp sabaha dek süren uzun sohbetler olur, kahve içerikli içecekler tüketirler. Toplantılarda herkes okuduğu bildiği şey üzerine katkıda bulunur, gerekli yerlerde birbirlerini tenkit ederler.²¹⁶

Ahmet Nuri Bey'in Yemen'e dair ilgi çekici bir hatırası vardır. Dediğine göre Yemenliler görmedikleri insanlar ve memleketler hakkında bilgi sahibi olmaktan hoşlanırmış. Bir gece sohbetlerin birinde söz İslam dünyasının en büyük camisinin hangisi olduğu bahsine gelmiştir. Yemenliler kendilerinden emin bir şekilde San'a Camii'nin en büyük olduğu fikrinde ittifak halindedir. Ahmet Nuri Efendi suskun kalınca ona fikrini sorarlar. O, San'a Camii'nden daha büyük olan bir camiinin İstanbul'da olduğunu söyler. Ayasofya Camii çok daha büyüktür ama bunu söylediğini ispat etmesi de şu an olası değildir.²¹⁷ Eğer bu iddianın ispatı mümkün olmaz ise Ahmet Nuri Efendi yalancı ilan edilecek ve memleketten çıkarılması söz konusu olacaktır. İhtilafı, Kadı Efendi'ye taşırlar. Kadı Efendi hemen işe koyulur. Ayasofya'nın büyüklüğünü tayin için bir heyet oluşturulacaktır. O heyet camiye görecektir ve mahkeme huzurunda netice tasdiklenecektir. Heyet İstanbul'a gidip camiye görünür. Döndüklerinde dava başlar. Söz, gidenlere gelir. Heyet ittifakla Ayasofya'nın daha büyük olduğunu tasdikler. Muallim efendi haklı çıkmıştır.

²¹⁶ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 102–103.

²¹⁷ Muallim efendi sanki en büyük olduğunu iddia etmeyip, daha büyüğünü bildiğini ima etmiştir.

Davacılarla Ahmet Nuri Efendi kucaklaşır ve ona tazminat kabilinden bir para verirler. Tartışmanın çıktığı hanenin sahibi de bir kat elbise diktirir.²¹⁸

Ahmet Nuri Bey, bu olaydan sonra kıymete binmiş, adı “doğru muallim” olmuştur. Ahmet Nuri Bey Yemen’den usanınca İstanbul’a gelmek istemiştir. Maarif müdüründen izni alamayınca kaçak yollarla İstanbul’a gelmiştir. Sonraki durakları Nasıra, Taif ve Bursa olacaktır. En son Uludağ’da bir köy hocası olmuştur.²¹⁹

Rifat Bey bu muallimi İstanbul’da tutmada başarılı olamamıştır. Yemen lehçesi hakkında bir kitap yazma fikrinde olan Rifat Bey, Ahmet Nuri Bey’den yararlanmak gayesindedir.²²⁰

2.3.5. Arapların Hayran Kaldığı Bir Paşa

Rifat Bey bu makalede Cemil Paşa’yı²²¹ yazmıştır. Rifat Bey, onun hangi tarihlerde Halep valiliği yaptığını bilmemektedir. Paşa, 1301 (1885 M)’de Kilis’e ziyarette bulunur. Rifat Bey’in anlatımına göre ziyaret en az iki gün sürmüştür. Kilis ahalisi Paşa’yı büyük bir tazimle karşılar, hürmet gösterir. Paşa, Rifat Bey’in talebesi olduğu rüştiyeye bir ziyarette bulunur. Talebeler Paşa’nın karşısında toplanmıştır. Cemil Paşa bir bakış ile mevcudun tam sayısını söylemiştir. (tam sayı 95’tir). Küçük Rifat ve arkadaşları hayret etmiştir.²²²

Cemil Paşa’nın ziyareti yarım saat civarında sürmüştür. Cemil Paşa, muallim-i evvel ve muallim-i sani ile bir miktar konuşmuş, mektebin ihtiyaçları hakkında bilgi

²¹⁸ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 103–105.

²¹⁹ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 106. Ahmet Nuri Bey'in kendi naklettiği cümleler ona söylenen lakapla bitmiş görünüyor. Diğer anlatımlar Rifat Bey'in bilgisine dayanıyor gibi bir intiba var.

²²⁰ Bu çabası akim kalmıştır. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 106.

²²¹ *Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, ed. Cengiz Eroğlu vd., Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Kitapları, Ankara 2012, s.97.

²²² Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 68.

almıştır. Paşanın ziyaretini bitirmesiyle çantacı²²³ içeri girmiştir. Çantacı, her çocuğa zamanına göre yüksek sayılabilecek bir meblağ (beşlik) dağıtır. Rifat Bey, aldığı ilk ihsanın bu olduğunu söyler.²²⁴

Rifat Bey, çocukluk hatıralarına dayanarak yazıya devam eder. Cemil Paşa Halep'i iyi idare ediyor, isyan eden urbanı²²⁵ itaat altına alıyor ve vergileri de topluyordur. Hele urban onu dünyanın en büyük adamı olarak biliyordur. Kilisli Rifat'ın bir askerden naklettiğine göre bir müfreze, Halep ile Şam arasındaki bir çölde bir Arap şeyhinin çadırına misafir olur. Konuşmanın bir yerinde padişahın ismi geçer. Şeyh, padişahın nasıl birisi olduğunu ve cesametini sorar. Muhatabı olan başçavuş, Cemil Paşa'nın tabii ki büyük olduğunu ama padişahın Cemil Paşa gibi birçok paşası olduğunu söyler. Şeyh kızar ve kılıcına davranır. Dünyada Cemil Paşa'dan büyük adam yoktur, bunun ihtimali de yoktur. Eğer misafiri olmasaydı başçavuş çoktan dört parçaya ayrılacaktı.²²⁶

Urbanın Cemil Paşa'ya verdiği destek merkez yönetimince bir tehdit olarak görülür. Olası bir isyan bayrağında Cemil Paşa urbanın tam desteğini alabilecek bir otoriteye sahiptir. Görevden alınması mevzuu bundan ötürüdür.²²⁷

Son bölümde Cemil Paşa'ya ait birkaç bilgi parçası vardır. Onun iri ve sevecen bir görünüşü vardır. Müşir elbisesi ona ayrı bir hava katıyordur. Hasırcızade

²²³ Büyük ihtimal Paşa'nın ihsanlarının, hediyelerinin olduğu çantayı taşıyan kişi kastediliyor.

²²⁴ Rifat Bey tercüme, tashih, neşir, hususi ders gibi faaliyetlerinden çokça ihsan almışa benziyor. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 68.

²²⁵ Çöl Arapları

²²⁶ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 68–69.

²²⁷ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 69.

Hafız Mehmed Ağa hakkında bir kaside yazmıştır. Ve Halep'te onun adına nispetle bir mahalle de var.²²⁸

2.3.6. Adliye Nazırı Abdurrahman Paşa

Burada Rifat Bey Abdurrahman Paşa'nın bir davranışı üzerine bir yazı kaleme almış görünüyor.

Rifat Bey'in Ahmet Hikmet isminde bir hemşerisi vardır. Hikmet Efendi Hukuk Mektebi'ni bitirir ve memuriyet için bir arzuhal (dilekçe) kaleme alır. Doğrudan adliye nazırına²²⁹ yazılan dilekçede resmi yazışmalara uymayacak bir hata yapar. Sehven “devletli efendim” demek yerine “ıffetli efendim” yazmıştır. Arzuhal ilk verildiğinde hata fark edilmese de memur alım komisyonundan birisi hatanın farkına varır. Arzuhal yazmayı bilmeyen adam ne diye hâkim olacak derler. Hikmet Bey'in memuriyeti tehlikededir ve kendini müdafaa etmesi istenir. İşte tam bu noktada Hikmet Efendi Rifat Bey'e durumu anlatır ve çözüm yolu bulmasını ister. Rifat Bey'in tavsiyesi şöyledir:

*Yanıldım demek olmaz, makam-ı resmide böyle mazeretler kabul edilmez. Senin için çare şudur: kemal-i şecaatle (cesurca) komisyona gidersin, maceradan bihaber bulunursun (-bilmezliğe gelirsin anlamında) “arzıhalim ne oldu, ne muamele gördü” diye sorarsın, muteriz olan (o fark eden kişi kastediliyor) zat kimse çatar. Cevabında “ne söylüyorsun, ben ıffetli kelimesini bilintizam (kasdi olarak anlamında kullanıyor) yazdım. Paşanın devletli olduğunu herkes bilir ve bu ünvanda bütün vezirler müşterektir (ortaktır). İş ıffettedir ki o paşa efendimize mahsustur. Ben onu diğer vezirlerden tefrik (ayırt etmek) için böyle yazdım ve zaten mutlaka devletli isterse o zaman ben de memuriyet talebinden vaz geçerim” dersin, der.*²³⁰

²²⁸ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 70. Cemil Paşa Rifat Bey'in çocukluğuna damga vurmuş bir isim gibi görünüyor. Paşa'ya ait çocukluk hatırası da olsa, aralarında herhangi bir olay olmasa da yazmaya değer bulduğu birkaç yön var denebilir.

²²⁹ Abdurrahman Nureddin Paşa adliye nazırındır.

²³⁰ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 70–71.

Hikmet Efendi bu şekilde savunmasını yapmıştır. İzahat, Paşa'nın hoşuna gitmiş ve kelimeyi kabul etmeye (iffetli kastediliyor) kendisini mecbur hissetmiştir. İsteddiği memuriyetin verilmesini emir buyurur. Rifat Bey Abdurrahman Paşa'nın bu hareketini asilce bulur.²³¹

Hikmet Efendi Rifat Bey'e hikâyesini anlatır. Rifat Bey bu şekilde her zaman kurtulamayacağını, bir bilene sorarak iş yapmasının her zaman doğru olacağını öğütler. Bitirirken iffet kelimesinin manasını ahlaksızlığın zıddı olarak tarif eder.²³²

2.3.7.Eski Devirlerin Üç Tipik Şahsiyeti

Burada hatırası zikredilen kişiler Maarif Nazırı Münif Paşa, farisişinas Hoca Hüsnü Efendi ve Keçecizade Reşad Bey'dir.

Münif Paşa, üç kere maarif nazırlığı yapmış ve iki defa da Tahran Sefiri olmuştur. Kilisli Rifat onunla ilgili iki durumu anlatır. İlk bahsedilen, Paşa'nın bir konağındaki iki odadır. Süleymaniye Kız Orta Mektebi²³³ olarak da kullanılan bu konaktaki bu iki oda Rifat Bey'in güzellik anlayışına göre görülmesi ve tescillenmesi gereken güzelliktedir. Bu odalardan biri hakkında diğerine göre daha fazla tafsilat vardır: cennet köşesi gibidir, duvarları, kapısı, tavanı, ocağı fevkaladedir. Kûfi yazı ile süslenmiş talik hatla “ateş kenarı kış gününün lalezarıdır” mısraı yazılıdır. Rifat Bey, resim konusundaki az bilgisinden ötürü bu sanatlı odanın kıymetine tam anlamıyla vakıf değildir. Sanayi-i Nefise'nin bu yapıyı görüp bu güzelliği

²³¹ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 71.

²³² Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 70. Rifat Bey'in bu yazısında doğrudan Abdurrahman Paşa'yla ilgili bir anısı yoktur. Verdiği aklın işe yaraması belli ki hoşuna gitmiş olmalıdır. Hele karşılık bulması ve danışılan olarak söylediklerinin dikkate alınmıyor olması onu pek sevindirmiş görünüyor. Nüfuzlu kişilerle tanışıklığı sayesinde onların tabiatını bildiği iddia edilebilir.

²³³ Rifat Bey'in kızları o okulda okuduğu için Rifat Bey bu konaktan haberdardır.

tescillemesi gerektiğini düşünür. Diğer oda da güzeldir. Tavanda kalın badana altında kalmış bir beyit²³⁴ güzel bir yazıyla yazılmış olup *Gülistan*'da mevcuttur.²³⁵

Münif Paşa'ya dair ikinci bahis farisişinas Hoca Hüsnü Efendi ile İranlı bir edip arasında geçen atışma denebilecek bir olaydır. Burada eski devirlerin ikinci kişisi olan Hoca Hüsnü Efendi için de tafsilat vardır.²³⁶

Münif Paşa'nın İran sefirliğinde iken tanıştığı ediplerden biri İstanbul'a ziyaretine gelir. Laf arası İstanbul'da farisişinas olmadığını söyler. Bu söz Paşa'nın gücüne gider. Hoca Hüsnü Efendi'yi çağırıp bu konuda onunla imtihan etmesini ister. Bu aynı zamanda İranlı'ya bir kanıt olacaktır. Hemen bir tertibat hazırlar. İranlı ediple Paşa bir yemek yiyecektir. Yemekten sonra Hoca Hüsnü Efendi Münif Paşa'yı ziyarete gelmiş gibi yapacaktır. Hüsnü Efendi, Farisi muallimi olarak İranlı edibe takdim edilecektir. O esnada İranlı edibin muhakkak Hüsnü Efendi'yi yoklaması beklenecektir. Farisi edebiyatındaki bir konu etrafında beyitler okunarak yani yarışma şeklinde bir düello olacaktır. İlk söze başlayan İranlı olacaktır. Sonrasında Hüsnü Efendi okuyacaktır. Anlatıma ve plana göre Hüsnü Efendi'nin daha fazla beyit okumasıyla sonuç İstanbul lehine olacak, İranlı'nın iddiası çürütülecektir. Plan aynen uygulanır. Buse temalı bir konuda beyitler okunmasına karar verilir. O edip 25 beyit okur ve sözü Hüsnü Efendi'ye bırakır. Hüsnü Efendi, rakibinin okuduklarından farklı 50 beyit okumuştur. Yetişir demeleriyle bitirir ve bıraksalar 100 beyite ulaşabileceğini söyler. Edip bozulmuş, savı çürümüş bir şekilde adeta bir mağlup gibi ortamdan ayrılır. Paşa memnun olmuş ve Hoca Hüsnü Efendi'ye mükâfat olarak bir elbise hediye etmiştir.²³⁷

²³⁴ Nami Nigü ger bimaned Zademi/Bih Kezo maned Sarayi zer Nigar. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 88.

²³⁵ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 87–88.

²³⁶ İkinci bahis olduğu anlatımdan çıkarılabilir.

²³⁷ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 88–90.

Kilisli Rifat şu isimlerle Ali Emiri tavassutuyla dost olmuştu: Kemal Bey, İbnülemin Mahmud Kemal Bey, Süleyman Nazif, divan-ı muhasebat başkâtibi Fuat Bey, meskûkât mütehasısı Tefik Bey, tarihçi Arifi Bey ve Hikmet Molla Efendi.²³⁸

Reşad Bey, eski devirlerin üçüncü kişisidir. En büyük meziyeti belagatli bir anlatıma sahip olmasıdır. Anlatımı apaçıktır. İnsanı etkileyen, meftun eden bir tarzı vardır. Meddah demek doğru olmayabilir. Daha yüce olmalıdır. İnsanların gamını, kederini alan neşeli bir tarafı vardır. O anlatırken gülmemek, sevinmemek olası değildir.²³⁹

Reşad Bey, Sultan Reşad tarafından sevilirdi. Destursuz girme ayrıcalığı vardır. Sarayda saatlerce konuştururlar, o gitmek isteyince Sultan Reşad'ın onu bırakması gelmiyordu. Sözü burasında Rifat Bey'in bir teorisi vardır. İstanbul'un yerlisi olan kişiler güzel konuşur, taşralılar ise (kendisi gibi) bu yetenekten yoksundur.²⁴⁰

Rifat Bey bir gün Reşad Bey'e bir merakı hakkında soru yöneltir. Reşad Bey'in bunca sene saraylarda, padişahların yanında geçen bir hayatı vardır. Anlattıklarını başka yerden duymak kabil değildir. Bunların yazılmaya değer olup olmadığı konusunda ne gibi bir düşüncesi vardır acaba? Reşad Bey, anlattığı mevzuları seneler içinde kazandığını söyler. Yeri geldiğinde bunları kullanıyordu. Rifat Bey, eğer yazmayı düşünürse kendisinin bu kayıtları tutmak konusunda gönüllü olacağını beyan eder. Reşad Bey söyleyecek Rifat Bey kâtip olacaktır. Bu fikir Reşad Bey'i güldürür. Çünkü mevzuyu güzelleştiren kişinin anlatma ve hitap sanatıdır.

²³⁸ Bu isimleri niçin zikrettiği pek anlaşılıyor. Zira eski devirlerin üçüncü kişisi Reşad Efendi gibi görünüyor. O da Rifat Bey'e göre İzzet Molla'nın torunudur. Ancak İzzet Molla'nın çocuklarından birinin adı Reşad'dır. Torununun adının da Reşad olması ihtimali elbette var. Ama Reşad Bey hakkında daha fazla soy bilgileri vermesini beklenebilirdi.

²³⁹ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 90–91.

²⁴⁰ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 91. Dedesi (?) İzzet Molla da keza güzel konuşur.

Anlatılanların yazıya geçtiğinde kıymeti kalmayacak ve anlaşılmayacaktır. Bu sebeple yazmanın bir faydası olmayacaktır. Tabii ki bu hatıralar yazılmaz.²⁴¹

2.3.8. Kolağası Resneli Niyazi Bey İstanbul'da

Rifat Bey hürriyetin²⁴² ilanından bir gün sonra Saraçhane'deki İbrahim Paşa Hamamı'nda Resneli Niyazi Bey'e rastlar. Bir vesileyle konuşma imkânları olur. Resneli Niyazi Bey, Rifat Bey'i pek terbiyeli bulmuş, "ism-i ali"sini sormuştur. "Kilisli Muallim Rifat" şeklindeki cevabına binaen Resneli Niyazi Bey muallimleri sevdiğini ve onlara hürmeti olduğunu söyler. O sıralarda içeriye, elinde mektuplar olan bir çavuş girer. Mektupları Niyazi Bey'e verir. Yirmiye yakın mektubu tek tek açan Niyazi Bey kızgın bir tavırla onları yırtar. Niyazi Bey, bu tavrını Rifat Bey'e izah etme gereği hisseder. Rifat Bey dinlemedir.²⁴³

Niyazi Bey İstanbul'a geldi geledi günde yüzden fazla mektup alıyordu. Bunların bir kısmı imzalı, bir kısmı imzasızdır. İmzalı mektup sahipleri mağduriyetlerine bir çare olarak görmektedirler Niyazi Bey'i. Hâlbuki Niyazi Bey nihayetinde bir kolağasıdır. Hükümet etme yetkisi yoktur. Herhangi bir nazırın onun tavsiyesini dinleme kaygısı da olmayacaktır. Eğer bir mağduriyet varsa hükümete başvurulmalıdır. Onların bu yaptığı, Niyazi Bey'i uşak gibi kullanmak manasına geliyordu. Diğer taraftan her mektuba durumu bu şekilde açıklamak, onlara cevap vermek de angaryadır. Her birine tek tek cevap yazmaktansa onları bir bir yırtmak daha kolay olarak görünüyordu. İmzasız mektuplara gelince, onların durumu daha vahimdir. Niyazi Bey'e göre onlar "vatanperver görünen bir takım vatansız

²⁴¹ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 91-92.

²⁴² 23 Temmuz 1908'de ilan edilen İkinci Meşrutiyet'in diğer adı. 1934'e kadar ulusal bayram olarak kutlandı.

²⁴³ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 76-77.

hainlerdir". Bu mektupların içerikleri hezeyannamedir.²⁴⁴ Ayrıca mektuplar imzalı ve içeriği doğru olsa bile Niyazi Bey'in bir cezai yaptırım olmayacaktır. Niyazi Bey bunları "yalan dolan, iftira, şahsi garaza" olarak nitelendirir. Bu kanaate, mektupların bazılarını tetkik ettirerek varmıştır. O sebeple içeriği bu tür olan mektupları yırtmak suretiyle bir çözüm bulmuştur.²⁴⁵

Niyazi Bey'e göre İstanbul'da çokça fesatçı, ahlaksız, menfaatçi, garazkâr insan vardır. Başkası hakkında iftira edenler kendisi hakkında kim bilir neler düşünüyordur. Askerlik mesleğini bırakacak köyde bir çiftçi olacaktır.²⁴⁶ Kararını Rifat Bey'e sorar. Rifat Bey "çok iyi yaparsın, temiz adını kirletmemiş olursun" cevabını verir.²⁴⁷

2.3.9. Hidiv Hazretleri'nin²⁴⁸ Türklüğe Meyli

Rifat Bey Meşrutiyet'in ilanından sonra (1908'in sonbahar ayları olmalı) meydana gelen bir olayı anlatır. Mısır kethüdası Sıddık isminde biri Türkçe öğrenmek ister. Ona, Rifat Bey'i tavsiye ederler. Sıddık Bey Türkçeyi biraz biliyordur. Konuşmada ve anlamada sorunu olmasa da gazetelerde yazılanları anlama konusunda sıkıntısı vardır. Rifat Bey ile gazete okumak suretiyle bir plan yapılı.

²⁴⁴ Mektupların birinde mesela "filan hafiye idi şöyle kötülükler yaptı, hala elini kolunu sallaya geziyor, bu melunu yaşatmamalı, sorgusu sualsiz hemen ipe çekmeli!" ifadesi vardır. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 78.

²⁴⁵ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 78–79.

²⁴⁶ Emekli olup Resne'ye yerleştiği doğrudur. Bir çiftliği de oldu. Kadir Girit, *Dönemin Olayları Işığında Resneli Niyazi Bey*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi 2017, s. 92.

²⁴⁷ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 79.

²⁴⁸ Hidiv Hazretleri Abbas Hilmi (II) olmalıdır. İlhan Şahin, "Abbas Hilmi II", *DİA*, 1988, C. 1, ss. 25–26.

Tanin Gazetesi'ni haftada iki gün okunacaktır. Başmakaleyi cümle cümle okuyup tahlil edecekler ve Rifat Bey cümlelerin çözümünü izah edecektir.²⁴⁹

Sıddık Bey, Mısır Hıdivinin oğulları için de bir Türkçe muallimi aradıklarını söyler. Burada, aranan muallimlerin vasıflarına ve müfredata ilişkin detaylar vardır. Buna göre çocukların Türkçe eğitimi hem konuşma hem de yazma üzerine olacaktır. Muallim halis Türk olacak, Türk diline hâkim olup edipler gibi yabancı kelimeler kullanmayacaktır. Muallim İstanbul Türkçesine hâkim olacaktır. Türk milletine ve değerlerine karşı hürmetkâr olacaktır. Muallimin Hıdiv sarayında bir dairesi olacak ve kendine bir hizmetçi tahsis edilecektir. Mısır içinde özel izinle gezebilecek ancak gidiş ve dönüş saatleri muayyen olacaktır. Boş vakitlerinde muallimin özel okumalarına müsaade edilecektir.²⁵⁰

Muallimde aranacak özelliklere devam edilir. Şayet Hıdiv'in çocukları Avrupa'ya giderse muallim de onlara eşlik edecektir. Türkçe dersleri ve pratiği her daim devam edecektir. Muallim Türk tarihindeki menkıbeleri okuyacaktır. Muallimin ahlaki gelişimi destekleyen bir tarafı da olacaktır. Buna benzer teferruatlar etraflıca anlatılır makalede. Ayrıca Mısır Hükümeti maaş konusunda endişeye mahal vermeyecek kadar cömert davranacaktır.²⁵¹ Rifat Bey'in Hıdiv'in Türklüğe meylini anladığı kısımlar bu hususiyetlerden ötürü olmalıdır.²⁵²

Sıddık Bey bu evsafa bir muallim bulmak için Maarif Nazırı Ekrem Bey'e müracaat eder ve kendisine birkaç isim sunulur. Bu kişiler Sıddık Bey'e göre kusurludurlar. Bulunan isimler şark kültürüne haiz olmayan garplılaşmış insanlardır. Aslında uzağa gitmeden düşünse bulacağı bir isim vardır Sıddık Bey'in: Kilisli

²⁴⁹ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 95–96.

²⁵⁰ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 96.

²⁵¹ Maaş aylık 30 lira olarak belirlenmiş. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 97.

²⁵² Abbas Hilmi II için daha detaylı bilgi ve Osmanlıcı tutumları için bkz: Yüksel Çelik, "Üsküdar Sakinlerinden Son Hıdiv II. Abbas Hilmi Paşa (1874-1944) ve Hıdiv Kasrı", *ULUSLARARASI ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU V*, ed. Coşkun Yılmaz, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2007, s. 401–20.

Muallim Rifat. Bu vasıfların tamamı Rifat Bey’de vardır. Sıddık Bey düşünüp taşınıp bu kanaate varmıştır.²⁵³ Bu karara hem Hidiv hazretleri de memnun olacak ve onu memnun edecektir. Ne var ki Rifat Bey bu teklifi reddeder. Yazıda birtakım maniler diyerek geçiştirir.²⁵⁴

Sıddık Bey muallimin kim olacağı konusunda topu Rifat Bey’e atmıştır. Madem kabul etmiyor en azından bir tavsiye vermelidir. Münasip kişiyi Rifat bulacaktır. O, Ereğlili Sait Bey’i bu işe layık görür. Onun ismini teklif eder.²⁵⁵

2.3.10. Devr-i İstibdatta Midilli Adasını Ziyaret

Kilisli Rifat 1314’te Darülmualimin’de talebe iken ediplerden birisi ile görüşür. O kişi, Midilli’yi anlatırken Kilisli Rifat çoktan mest olmuştur. Kanatları olsa hemen gitmek isteyecektir. Gitmeye karar verse de nerede kalacağı ve kiminle ahbaplık edeceği gibi sorunlar vardır. Konuyu Meclis-i Maarif azasından akaid hocası Süleyman Efendi’ye danışmaya karar verir. Süleyman Efendi, oradaki Çınarlı Medresesi müderrisi Ata Efendi’yi görmesini söyler. Süleyman Efendi bir tavsiye²⁵⁶ yazacaktır ve Ata Efendi Rifat’a yardımcı olacaktır. Rifat Bey’in endişeleri hallolmuş ve soluğu Sirkeci’de almıştır. Deniz yoluyla seyahati başlamıştır. Akşam olup da uyku zamanı gelince bir kamara kiralar. Bir meci diye karşılığında güzel bir uyku geçirir. Sabah olduğunda güzel bir hava ve sakin bir deniz onu karşılayacaktır. Akşamüzeri Midilli’ye varırlar. İlk iş olarak Ata Efendi’yi bulur ve ona tavsiyeyi gösterir. Medresede ona bir oda verirler. Rifat Bey’in haricinde hoca takımından altı kişi daha vardır. Rifat Bey yemek ihtiyacını karşılamak için olsa gerek adada lokanta

²⁵³ İlk olarak aklına gelmemesinin bir sebebi var mı bilinmiyor. Sonuçta Sıddık Bey’e muallimlik yapan Rifat Bey idi.

²⁵⁴ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 97–98.

²⁵⁵ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 98. Rifat Bey’in anlatımında Sait Bey’in nereden mezun olduğu ve onunla tanışıklığı bahsi vardır. Ancak bu bilgilerin hikâyenin sonuyla bağlantısı yok görünüyor. Sait Bey Mısır’a gitti mi, gittiye ne yaptı gitmediyse niye gitmedi gibi merakı celp eden soruların cevabı yoktur.

²⁵⁶ Bir nevi referans olmalıdır.

olup olmadığını öğrenmek ister. Ata Efendi, misafirleri için lokantaya lüzum olmadığını zira kendilerinin yemek dâhil tüm ihtiyaçları gidereceklerini söyler.²⁵⁷

Rifat Bey'in Midilli ziyareti ramazana denk geldiği için izlenimleri de ramazana dairdir. Güzel ahlak sahibi ve alicenap olan Ata Efendi'nin odasında teravih sonrası sohbet oluyordur. Lüzumsuz konuşma olmuyordur. Beylerden (kalburüstü kesim kastediliyor olmalı) de katılanların oluyordur. Bir gece vaaz için Rifat Bey'e ricacı olurlar. Rifat Bey'in itirazı hafif kalır ve hayatında ilk defa olmak üzere bir konuşma irad edecektir. Vaaz, teklifin ertesi günü ikindi namazı sonrası verilecektir. Bu durum şöyle anlatılır:

*“ Ata Efendi'den kadı tefsirini aldım. O gün mindere oturdum. Tahta başına geçtim, vaızlar gibi tahtayı dövmeye başladım, çok söz söyledim. Fakat hep vaktiyle hafızamda kalmış ahlaki hikâyelerden, beyitlerden ibaretti, derine dalamadım. İşte bu suretle tarihi hayatıma bir de vaaz ilave etmiş oldum. Ondan sonra bir daha nasip olmadı.”*²⁵⁸

Rifat Bey oradaki beyleri, ikram sahiplerini hayırla yâd ederek ilk faslı bitirir.

Bu makalenin sonunda Rifat Bey'in tuhaf bir hikâyesi vardır. Adaya ilk ayak bastığında hamama gitmiştir. Birkaç gün sonra tekrar hamama girer. Ancak hamamda işler ters gitmektedir. Zira o gün hamam kadınların kullanımına tahsis edilmiştir. Rifat Bey hatasını anladığı gibi gözlerini onlardan sakınır. Kadınlardan birisi onu dışarı çıkarsa iyi olacaktır. Diğer taraftan gözlerini kapalı tutmaktadır. Bir daha aynı hatayı yaptığında dayak yiyeceği yönünde ikaz edilir. Rifat Bey, o günkü mahcubiyetini unutamayacaktır.²⁵⁹

²⁵⁷ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 92–94.

²⁵⁸ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 94.

²⁵⁹ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 95. Rifat Bey'in kişiliğine dair ipucu olabilecek bir durum vardır burada. Namuslu ve mahcup bir tavrı aşıkardır.

2.3.11. 310 Zelzelesi²⁶⁰ ve Maarif Nazırı Paşa

Kilisli Rifat 1310 (1894 M) senesinde Darülmualimin'de²⁶¹ öğrenimine başlar. 310 Zelzelesi olarak bilinen deprem olduğunda okula başlayalı iki ay bile olmamıştır.²⁶² Deprem onları ders esnasında yakalar. Zelzele oluyor denmesi üzerine tüm sınıf kapıya yönelir. İki yüze yakın kişi karmaşa, itiş kakış ve telaş içinde tahliye olur.²⁶³

Rifat Bey o karmaşalı günde soluğu Ayasofya Meydanı'nda alır. Her tarafta depremin hasar verdiği yapılar vardır; damlardan düşen kiremitler, çatlayan duvarlar. Çemberlitaş'ta kadınlar peştamal ile fırlamış, korkudan titrek vaziyettedir.²⁶⁴

Ertesi gün talebeler mektebe gelir. Kimsenin sınıflara tekrar girme cesareti yoktur. Okul müdürü Osman Bey talebeleri teskin edememiştir. Durum Maarif

²⁶⁰ 10 temmuz 1894'te meydana geldi. İstanbul Depremi denmesi teknik olarak doğru olmamakla beraber etkilenen kitlenin İstanbullular olması bu isimlendirmeye sebep oldu. Asıl etkilenen kısım ise iskanın da fazla olduğu Suriçi idi. Hasar gören bina sayısı 22.500 civarı hesaplanmıştır. Deprem çok yıkıcı veya yıkıcı olacak nitelikte, muhtemelen 8 veya 9 şiddetindeydi. Bunun kesin olarak ölçümü teknik yetersizlik sebebiyle mümkün değildir. Deprem öğle saatlerinde olduğu için can kayıpları fazla olmamıştı. Resmi rakamlar 378 kişinin yaralandığını ve 3703 kişinin evsiz kaldığını söylüyor. Deprem devlete olan maliyeti 350.000 Osmanlı lirasını geçecek büyüklükte hesaplanıyor. Deprem, diğer taraftan Osmanlı'da yardım yapanların ödüllendirildiği bir modelin başlamasına vesile oldu. Yardım yapanlara madalya takdimi yapıldı. Ayrıca rasathanenin yapısında değişikliğe gidilmesi kararlaştırıldı. Deprem uzmanı tahsisi ve son model sismograflar alınması gibi bir dizi tedbirler düşünüldü. Sema Küçükalioğlu Özkılıç, *1894 Depremi ve İstanbul*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

²⁶¹ Muallim vasfını buradan mezun olunca kazandı.

²⁶² Deprem temmuz ayında vuku bulduğu için mayıs ayında okula girmiş olmalıdır.

²⁶³ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 79–80.

²⁶⁴ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 80. Dönemin gazetelerinde İstanbullular'ın deprem anı yaşadıkları yazılmıştı.

Nazırı Zühdü Paşa'ya²⁶⁵ nakledilir. Paşa, maiyetiyle beraber okula gelir. Vücutlu, nurani görünüşlü ve 65 yaşındadır.²⁶⁶ Talebeyi teskin etmek için şu konuşmayı yapar:

“ Çocuklar, evlatlar, yavrular! Müdür efendi anlattı korkuyor, sınıflara girmiyormuşsunuz. Evet, eğer ki sınıfta sakatlık varsa hakkınız var, o zaman başka bir bina buluruz, sizi oraya naklederiz. Yok, binada bir şey yoksa o zaman cesaretle girmenizi, derslerinize bakmanızı isteyeceğim. Evlatlar, ben yaşlı adamım, yaşlı insanların canı kıymetli olur, en küçük tehlikeden kaçır. İşte ben mektebi keşf için geldim. Şu iki zat meclisi maarif azasıdır. Şu zat maarif tabibidir. Şu zat maarif mimarıdır. Şimdi biz heyetimizle içeriye girecek, her tarafı muayene edeceğiz, size neticeyi söyleyeceğim.”²⁶⁷

Heyet bir süre bina içinde incelemelerde bulunur ve talebelere binanın sağlam olduğu yönünde garanti verilir. Tek bir sıva bile düşmemiştir. Talebe iyice emin olsun diye bir saat kadar daha bina içinde kalacaklardır. Bu izahat yeterli olmalı ki dersler eskisi gibi devam edecektir. Rifat Bey'e göre o gün Zühdü Paşa gelmeyip bir maarif müfettişi gönderilseydi ne olacağı bilinmezdi.²⁶⁸

²⁶⁵ Darülfünun'un kurulması için büyük çaba harcamıştır. Uzun yıllar maarif nazırlığı makamında bulundu. Ali Z. Oraloglu, “Zühdü Paşa”, *DİA*, C. 44 ,2013, ss. 538–39.

²⁶⁶ Aslında 60 yaşındadır. Rifat Bey yanlış hatırlıyor olmalıdır. Oraloglu, “Zühdü Paşa”, ss. 538–539.

²⁶⁷ Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 80–81; Deprem sonrası doğru veya asılsız şayialar çıkmıştır. Bunların olması muhtemelen normaldi. Korku havasını gidermek için hükümet rahatlatıcı raporlar yayımladı. Paşa'nın okul ziyareti de aynı minvalde olmalıdır. Küçükalioglu Özkılıç, *1894 Depremi ve İstanbul*, ss. 11–12.

²⁶⁸ Paşa'ya dair anılar burada bitiyor. Sair yerlerde de görüldüğü üzere Rifat Bey'in devletlülere karşı hürmeti olduğu bellidir. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, s. 81.

Rifat Bey, akşam vakti geceleme için her zamanki gibi Dizdariye Medresesi'ne gider.²⁶⁹ Medrese hasarlı olduğu için Beyazıt Meydanı'na yönelir. Beyazıt Meydanı'nda minare²⁷⁰ çatlamış ikinci bir zelzelede²⁷¹ yıkılmasına kesin gözle bakılıyordur. Rifat, Sultanahmet'e hareket etmiştir. Halk, meydanı tamamen doldurmuştur. Kalabalık içinde türlü söylentiler de vardır; hapisane duvarları hasar alınca mahkûmlar da dışarı çıkacaktır. Mahkûmların da silahları olduğu için kolluk kuvvetleriyle çatışma çıkacaktır. Çatışmalar meydanda olacağı için burada beklemek anlamsızdır. Rifat Bey hem kalabalık hem de bu iddialardan ötürü Sirkeci şimendifer istasyonunda tanıdığı Yüzbaşı Adil Bey'in yanına gitmeye karar verir. Adil Bey hemşerisidir. Ona yer ayarlar. Ancak orada da risk vardır. İskele yıkılırsa yanındaki diğer yapılarla beraber sulara gömülme ihtimali vardır. Rifat, artık gidecek başka bir yer olmadığını düşünerek tevekkül eder ve orada kalır.²⁷²

Deprem akşamı Sultanahmet'teki belediye bahçesi kadınlara tahsis edilir. Jandarmalar da etrafını sarıp onları koruyordur. Rifat oradan geçerken bir kargaşa olur. Kalabalık toplanmış, sesler yeri göğü inletiyordur. Meğerse bir adam kadın kılığına girip taciz girişiminde bulunmuştur. Dikkatli bir kadının fark etmesiyle adam yakalanmıştır. Adam linç edilmiş ve Zaptiye Nezareti'nce alıkonmuştur.²⁷³

²⁶⁹ Deprem olduğu gün mü yoksa ertesi gün mü olduğu tam belli değildir. Paşa ile ilgili anısı bitince "310 senesinin akşamı..." şeklinde bir girişle paragrafa başlar. Muhtemelen ilk günden bahsediyordu. Çünkü deprem sebebiyle meydana gelen telaşı anlattı. Dehşetli vakitlerin ilk gün olması daha muhtemel görünüyor.

²⁷⁰ Beyazıt Camii'nin minaresi olmalıdır.

²⁷¹ Artçı sarsıntı gerçekten de vuku bulmuştur.

²⁷² Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 82–83; Deprem tesirleri ve yaşattığı korkuyu anlatan derli toplu bir anlatım için bakınız: Küçükaliöğlü Özkılıç, *1894 Depremi ve İstanbul*, ss. 17–32.

²⁷³ Rifat Bey'in tacizci adam için kullandığı ifadeler oldukça ağırdır: "südü bozuk, hergele, köpek oğlu, it, rezil". Rifat Bey'in yazılarında böyle ifadelere bir defa rastlanıyor. Bilge, *Anılar ve İnsanlar*, ss. 82–83.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. ESERLERİ

Bu kısımda Muallim Rifat Bey'in katkıda bulunduğu eserler hakkında kısaca bilgilendirme yapılacaktır.

3.1. TELİF ETTİKLERİ

3.1.1. Otuz Ders yahud Yeni Sarf Arabi²⁷⁴

1912 (1328 R)'de Ruşen Matbaası'nda basılan kitap Rifat Bey'in yöntem ve tecrübelerine dayanarak hazırladığı bir telifidir. Eser Arapça öğretmeyi amaçlamıştır. Birden fazla baskısı olmuştur.

3.1.2. Otuz Ders yahud Yeni Nahv-i Arabi²⁷⁵

Bu eseri, sarf kitabı gibi tasarlanmış ancak Ebuzziya Matbaası'na gelen hacizden ötürü basılamamıştır.

3.1.3. Esmâ-i Müellifin²⁷⁶

İrfan Tazebay'ın kızından aldığı bilgiye göre Rifat Bey'in son yıllarında üzerinde çalıştığı bir kitapmış. İlk cildi tamamlansa da ikinci cilt tamamlanamamıştır.²⁷⁷ Rifat Bey'in terekesinde müsveddeleri olmalıdır.

²⁷⁴ Ahmed Rifat [Bilge], *Otuz ders yahud yeni sarf Arabi*, Ruşen Matbaası, Dersaadet 1328.

²⁷⁵ Ahmed Rifat [Bilge], *Otuz Ders yahud Yeni Nahv-i Arabi*, y.y.

²⁷⁶ Rifat Bilge, y.y.(kitap hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadı.)

²⁷⁷ Tazebay, *Kilisli Muallim Rifat Bilge*, s. 74.

3.2. TERCÜMELERİ

3.2.1. **Bostan**²⁷⁸

Sa'di-i Şirazi'nin (ö.691/1292) yaklaşık 5000 beyitten oluşan meşhur Farsça mesnevisidir. Rifat Bey kitabı bir bütün olarak Türkçeye çeviren ilk kişidir.²⁷⁹

3.2.2. **Gülistan**²⁸⁰

Sa'di-i Şirazi'nin farklı konuları ihtiva eden, dünya çapında binlerce yazması bulunan meşhur Farsça eseridir. Rifat Bey'in tercümesinde Ali Nihat Tarlan'ın Sa'di-i Şirazi hakkında bir yazısı ile Rifat Bey'in Türkçe diğer *Gülistan*'lara dair bir değerlendirmesi vardır.²⁸¹

3.2.3. **Edviye-i Kalbiye**²⁸²

İbn Sina'nın ölümünün 900. Yılı münasebetiyle hazırlanan derleme içinde neşredilen bu eser, Rifat Bey tarafından tercüme edilmiştir. Rifat Bey kitabın basımı için İbn-i Sina'nın *eş-Şifa*'sı ile *el-Kanun*'dan faydalanmıştır.

3.2.4. **Hindiba Risalesi**²⁸³

Arapça asıllı eseri Rifat Bey tercüme etmiştir. İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü tarafından basılan eserin önsözünü Süheyl Ünver yazmıştır.

²⁷⁸ Sadii Şirazi, *Bostan*, çev. Kilisli Rifat, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1942.

²⁷⁹ Akün, "Kilisli Rifat Bilge", s. 22.

²⁸⁰ Sadii Şirazi, *Gülistan*, çev. Kilisli Rifat Bilge, Muallim Ahmet Halit Kitabevi, İstanbul 1941.

²⁸¹ Akün, "Kilisli Rifat Bilge", s. 22.

²⁸² İbn Sina, *Edviye-i Kalbiye*, çev. Kilisli Ahmet Rifat Bilge, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1937.(Süleymaniye Ktp. Fâtih, nr. 3625)

²⁸³ İbn Sina, *Hindiba Risalesi*, çev. Kilisli Rifat Bilge, İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1937.

3.2.5. **Baharistan**²⁸⁴

Abdurrahman-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) Farsça ahlâkî ve edebî eseri olan *Baharistan*'ı Rifat Bey 1945'te tercüme etse basımı ancak 1970'de olmuştur.²⁸⁵

3.2.6. **Tarîhu el-Melik ez-Zâhir**²⁸⁶

İzzeddîn Muhammed b. Ali b. İbrahîm b. Şeddâd'ın olan eserin tercüme ve istinsahını Rifat Bey yapmıştır. TTK Kütüphanesi'ndedir.

3.2.7. **Dürrü'l-Hibeb fi Târihi Haleb**²⁸⁷

Hanbeli-zâde Muhammed b. İbrahim Halebi'nin olan eserin tercüme ve istinsahını Rifat Bey yapmıştır. TTK Kütüphanesi'ndedir. Kitabın notlar kısmında "Mensur Halebli önemli şahsiyetler hakkında bilgi veriliyor." ibaresi bulunmaktadır.

3.2.8. **Utbi tercümesinin tercümesi**²⁸⁸

Rifat Bey'in yaptığı tercümenin tarihi bulunmamaktadır. "Es'ad Efendi Kütübhanesindeki 2225 numarolu nüsha esâs itibariyle diğer nüshalardan da mukâbele edildikten sonra tercüme olunmuştur" şeklinde bir not düşülmüştür.

²⁸⁴ Abdurrahman-ı Câmî, *Baharistan*, çev. Kilisli Rifat Bilge, Meral Yayınevi, İstanbul 1945.

²⁸⁵ İbrahim Halil Tuğluk, "Türk Edebiyatında Baharistan", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 26, S. 1 (2016), s. 49.

²⁸⁶ İzzeddîn Muhammed b. Ali b. İbrahîm b. Şeddâd, *Tarîhu el-Melik ez-Zâhir*, çev. Kilisli Rifat Bilge, y.y. 1936.(TTK Kütüphanesi,nr: Y001525)

²⁸⁷ Hanbeli-zâde Muhammed b. İbrahim Halebi, *Dürrü'l-Hibeb fi Târihi Haleb*, çev. Kilisli Rifat (Bilge), y.y. 1934.(TTK Kütüphanesi,nr: Y000926)

²⁸⁸ Muhammed b. Abdülcebbâr Utbi, *Utbi Tercümesinin Tercümesi*, çev. Kilisli Rifat, t.y. (TTK Kütüphanesi,nr: Y001731)

3.2.9. Emir Yeşbek'in Şâh Süvâr Sefer²⁸⁹

İbn Kadı Şemseddin'e ait olan Arapça bu eserin tercümesini Kilisli Rifat Bey yapmıştır. Eserin notlar kısmında “Mensur Eserin aslı Arapça olup Topkapı Sarayı Kütüphanesi 3057'de kayıtlıdır. Eser Emir Yeşbek'in Dulkadiroğlu Şâhsüvâr üzerine seferi ve Uzun Hasan Bey'e gönderilen sefâret heyeti ahvâlinde bahsetmektedir.” ibaresi vardır.

3.2.10. Vakâyi-i Türkmâniyye²⁹⁰

Rifat Bey'in Arapçadan tercüme ettiği eserin notlar kısmında “Mensur Eserin Arapça olan aslı Topkapı sarayı Kütüphanesi 3057 numarada kayıtlıdır. Eser Türkmenlere ait ve İbn Hacer Aynı tarihinden alınmış yüzelli senelik olayları içermektedir. Eserin aslı Arapçadır. Derleyen ise İbn Hacer'in öğrencisi Ebu'l-Fazl Muhammed b. Bahadır'dır.” ibaresi bulunmaktadır.

3.2.11. el-Metâli u'l-Bedriyye'den Seçmeler Tercümesi²⁹¹

Eserin notlar kısmında “Mensur Kilisli Rifat Bey'in kendi el yazısı olduğu anlaşılmaktadır. Yaprakların sadece (a) yüzü kullanılmıştır Zahriyedeki bilgi notunda belirtildiğine göre seyahatname olan kitaptan seçilen edebi sözlerin Kilisli Rifat Bey tarafından yapılan tercümesidir, Seyahatnamenin özetidir. Köprülü kütüphanesi No:1390” ibaresi bulunmaktadır.

²⁸⁹ İbn Kadı Şemseddin, *Emir Yeşbek'in Şâh Süvâr Sefer*, çev. Kilisli Muallim Rifat, y.y. (TTK Kütüphanesi,nr: Y000975)

²⁹⁰ *Vakâyi-i Türkmâniyye*, çev. Kilisli Muallim Rifat,(TTK, Y/0768-1)

²⁹¹ Bedreddin Muhammed b. Radyüddin Gazzi, *el-Metâli u'l-Bedriyye fî Menâzi li'r-Rümiyye'den Seçmeler Tercümesi*, çev. ve mst. Kilisli Muallim Rifat,(TTK, Y/0776)

3.3. TASHİHİNİ YAPIP NEŞRETTİĞİ ESERLER

3.3.1. *Dîvânu Lügati't-Türk*²⁹²

Kaşgarlı Mahmud'un Araplara Türkçe öğretmek ve Türkçenin zengin bir dil olduğunu ispatlamak gayesiyle yazılan bu kitabın yeniden keşfedilme hikâyesinde Rifat Bey'in oldukça önemli bir payı vardır. Rifat Bey bu kitabın istinsahını ve düzenlemesi tek başına yapıp ilim âlemine oldukça muteber bir nüsha armağan etmiştir. İstanbul'da Matbaa-i Amire'de üç cilt olarak 1333-1335 (1916-1917 M) basılmıştır. Filolojik açıdan yaptığı katkı ile eseri hatalardan arındırmak konusunda büyük gayretleri olmuştur. Eserin Türkçe çevirisini yaptığı defterler bulunamasa da kendisine atfedilen ancak reddettiği beş defter vardır.

3.3.2. *Ferhenkname-i Sa'di Tercümesi*²⁹³

Sa'di'nin Bostan'ından seçilmiş şiirlerin tercümesini ihtiva eder. Rifat Bey ile Veled Çelebi Hoca Mesud'a ait bu eserin kapsamlı ve titiz bir tashihini yapmıştır. Rifat Bey kitaptaki her beyti *Bostan*'daki asıllarıyla karşılaştırdı. Kitabın müellifini Mes'ûd b. Osman Gülşehri olarak gösterilse de daha sonra bu hatadan vaz geçilir. O zaman bilinen tek nüsha olan Ali Emiri nüshasını kullansa da yaptığı filolojik çalışmanın isabetini daha sonraki neşirler doğrular.²⁹⁴

²⁹² Kaşgarlı Mahmud, *Dîvânu lügati't-Türk(I-III)*, nşr. Kilisli Muallim Rifat Bilge, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1333-1335.

²⁹³ Hoca Mesud bin Osman, *Ferhenknâme-i Sâdi tercümesi yâhud muhtasar Bostan tercümesi*, tsh. Kilisli Muallim Rifat Bilge, Maarif Vekâleti, Ankara 1340-1342.(Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, nr: 22 Sel 6912)

²⁹⁴ Akün, "Kilisli Rifat Bilge", s. 21.

3.3.3. **Gülzar-ı savab**²⁹⁵

Nefeszâde İbrâhim'in (ö. 1060/1650) hat malzemeleri ve hat sanatına dair teknik bilgileri içeren eseridir. Rifat Bey, Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki Müstakimzade nüshasını esas almış, bunu İstanbul kütüphanelerindeki on sekiz nüsha ile karşılaştırarak neşretmiştir. Eserin dipnotları kıymetlidir. Eser hazırlanırken Rifat Bey uzman sanatkârların fikirlerinden istifade etmiş ve kitabı diğer nüshalardan ilavelerle zenginleştirmiştir.²⁹⁶

3.3.4. **Hediyetü'l-arifin**²⁹⁷

Hediyetü'l-arifin esmaü'l-müellifin ve asarü'l-musannifin eserin asıl adıdır. Bağdatlı İsmail Paşa'nın biyografi ve bibliyografi ansiklopedisi olan eserin tashihini İbnülemin Mahmud İnal ile hazırlamıştır. Müellif nüshanın kullanıldığı eserin 1951'de istansah ve tashihi yapılmıştır. Rifat Bey bu esere isimler indeksiyle ek bir katkıda bulunmuştur. İkinci cilt hazırlanırken vefat etmiştir.

3.3.5. **Divân-ı Türkî-i Sultan Veled**²⁹⁸

Rifat Bey'in 1925 (1341 R)'te Veled Çelebi ile neşrettiği Sultan Veled'e ait eserdir. Rifat Bey eserin tashihini yapmıştır. Maarif Vekâleti tarafından basılmıştır. Eser Türkçe manzumeleri ihtiva etmektedir.

²⁹⁵ Nefeszade İbrahim, *Gülzar-ı savab*, tsh. Kilisli Rifat Bilge, Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul 1939.(TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1232)

²⁹⁶ Hidayet Yavuz Nuhoglu, "Gülzâr-ı Savâb", *DİA*, 1996, C. 14, s. 260.

²⁹⁷ Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-arifin esmaü'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*, tsh. ve mst. Kilisli Rifat Bilge, İbnülemin Mahmûd Kemal İnal, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1951.

²⁹⁸ Bahaeddin Muhammed Veled Sultan Veled, *Divân-ı Türkî-i Sultan Veled(nr. A031239)*, tsh. Kilisli Rifat Bilge, Maarif Vekâleti, Ankara 1341.

3.3.6. Hilyetü'l-insan ve hilbetü'l-lisan²⁹⁹

İbn Mühenna Lügati olarak da bilinen eser Arkeoloji Müzesi Kütüphanesi nüshası esas alınarak hazırlanmıştır. Rifat Bey'in dipnot ve düzeltmeleri olmuştur. *İbn Mühenna Lügati*'nin muteber bir neşri olduğu kabul edilir.³⁰⁰

3.3.7. Kitâbu Ahkâmi'l-Kur'ân³⁰¹

Hanefî âlim Cessas'ın (ö.380/980) ahkâm ayetlerine üzerine yaptığı bir tefsirdir. Eserin dili Arapçadır. Birçok kütüphanede yazma nüshası vardır. Rifat Bey ile Karahisar Mebusu Kâmil Efendi tarafından İstanbul Üniversitesi'ndeki nüshalar esas alınarak neşredilmiştir. Eserin en muteber baskısının Rifat Bey'in neşri olduğu iddia edilir.³⁰²

3.3.8. Kitab-ı Dede Korkut ala lisanı taife-i Oğuzan³⁰³

1916 senesinde İstanbul'da Rifat Bey'in derlediği eser, *Dede Korkut Kitabı*'nın Dresden nüshasının kötü bir istinsahına dayanmaktadır ve birtakım eksikleri vardır. Rifat Bey'in neşri Türk Edebiyatı'nda ve Türk kültüründe önemli bir dönemeç olması bakımından kayda değerdir.³⁰⁴

²⁹⁹ Cemaleddin b. el-Mühenna İbnü'l-Mühenna, *Hilyetü'l-insan ve hilbetü'l-lisan*, nşr. Kilisli Rifat Bilge, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338-1340.

³⁰⁰ Akün, "Kilisli Rifat Bilge", s. 20.

³⁰¹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî Râzî Cessâs, *Kitâbu Ahkâmi'l-Kur'ân(I-III)*, nşr. Kilisli Rifat Bilge, Matbaatü'l-Evkafi'l-İslâmiyye, Dârülhilâfetilaliyye 1335.

³⁰² Akün, "Kilisli Rifat Bilge", s. 20.

³⁰³ *Kitab-ı Dede Korkut ala lisan-ı taife-i Oğuzan*, der. Muallim Rifat, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1332.

³⁰⁴ Akün, "Kilisli Rifat Bilge", s. 21; Gökyay, "Dede Korkut", ss. 79-80.

3.3.9. Evliya Çelebi Seyahatnamesi³⁰⁵

Rifat Bey'in neşrinde Beşir Ağa nüshası esas alınarak Topkapı Sarayı'ndaki nüshalar ve Pertev Paşa nüshası ile karşılaştırılmıştır. *Seyahatname*'nin ilk tenkitli neşri kabul edilen bu çalışmada metne dokunulmamıştır. Rifat Bey'in metne dipnot ve düzeltmelerle tamiri olmuştur. Neşirlerin her sayfasında nüsha farkları gösterilmiştir.

3.3.10. Bezm ü Rezm³⁰⁶

Kadı Burhaneddin dönemindeki (14.yy) Türk beyliklerini anlatan Farsça bir eserdir. Döneme dair ilk elden bilgiler vermesi manasında önemlidir. Basımı için Ayasofya Kütüphanesi'ndeki nüshası esas alınmış olup İstanbul'daki diğer üç yazmayla karşılaştırması yapılmıştır. Fuad Köprülü'nün mukaddimesi vardır. Rifat Bey, eser için kapsamlı bir indeks ve fihrist hazırlamıştır. Bu sayede kitap daha kullanılabilir hale getirmiştir.

3.3.11. Devhatü'l-küttab³⁰⁷

Suyolcuzacte Mehmed Necib'in hat sanatlarında başvuru kaynağı kabul edilen en önemli eseridir. İçinde hattatların biyografileri vardır. Rifat Bey, Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki bir nüshayı esas alarak kitabın üçüncü bölümünü kısaltarak çevirmiştir. Rifat Bey tertip ve tashihinde rol almıştır.³⁰⁸

³⁰⁵ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (VII)*, ed. Muallim Rifat Bey, Devlet Matbaası, İstanbul 1928; Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi (VIII)*, ed. Kilisli Rifat Bey, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1928

³⁰⁶ Azîz b. Erdeşîr Esterâbâdî, *Bezm ü Rezm*, tsh. Kilisli Rifat, İstanbul 1928.(Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3465)

³⁰⁷ Suyolcuzade Mehmed Necib, *Devhatü'l-küttab*, tsh. Kilisli Rifat Bilge, Güzel Sanatlar Akademisi, İstanbul 1942.(Topkap Hazine Kit., nr. 001294)

³⁰⁸ Muhittin Serin, "Suyolcuzacte Mehmed Necib", *DİA*, 2010, C. 38, s. 2.

3.3.12. **İzahü'l-meknun**³⁰⁹

İzahü'l-meknun fî zeyl-i ala Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn eserin asıl ismidir. Bağdatlı İsmail Paşa'nın Kâtip Çelebi'nin *Keşfu'z zunûn*'unda olmayan yaklaşık 19000 kitap içeren zeylidir. Rifat Bey, Şerefettin Yaltkaya ile bu eseri istinsah ve tashih etmiştir.

3.3.13. **el-Kavaninü'l-külliyeye li-zabti'l- lugati't-Türkiyye**³¹⁰

İstinsahını Rifat Bey'in yaptığı bu eserin bu eserin önsözünü Fuat Köprülü yazmıştır. Rifat Bey ayrıca notlarla bu eseri zenginleştirmiştir.

3.3.14. **el İdrak Haşiyesi**³¹¹

Rifat Bey'in Ebu'l Hayyan'ın *Kitabü'l-İdrak li-lisani'l-Etrak*'ine hazırladığı indeksi Veled Çelebi gözden geçirmiş ve hazırlamıştır.

3.3.15. **Keşfü'z-zunûn**³¹²

Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndeki oldukça karmaşık olan müellif nüshası aynı zamanda istinsah da edilmiştir. Çalışma, Topkapı Sarayı'ndaki nüshayla karşılaştırılmış olup en güvenilir neşir olduğu kabul edilir.³¹³

³⁰⁹ Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa, *İzahü'l-meknun fî zeyl-i ala Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn(I,II)*, tsh. Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1945-1947.(Millet ktp. Ali Emiri Arabi nr.2555)

³¹⁰ Ebu Hayyan Muhammed b. Yusuf el-Endelüsi, *el-Kavaninü'l-külliyeye li-zabti'l-lugati't-Türkiyye*, haz. Kilisli Rifat Bilge, Evkaf Matbaası,İstanbul 1928. (Şehid Ali Paşa, nr. 2659)

³¹¹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-İdrâk Hâşiyesi*, haz. Rifat Bilge ve Veled Çelebi, Türk Dil Kurumu, Ankara 1936.(Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 2896)

³¹² Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Katib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn(I,II)*, tsh. M.[ehmet] Şerefettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, Maârif Vekaleti, Ankara 1941-1943.(Süleymaniye Ktp. Carullah nr. 1619 ve TSMK Revan Köşkü, nr. 2059)

³¹³ Akün, "Kilisli Rifat Bilge", s. 21.

3.3.16. **Arzname**³¹⁴

Akkoyunlu Devleti'nin idari ve askeri yönleri hakkında değerli bilgiler içerir. Müellifi Devvani'dir. Onun talebesi Müeyyidzade'nin hattıyla yazılmış Topkapı nüshasına dayanarak Rifat Bey tashihini yapmıştır. Milli Tettebbûlar Mecmuası'nda 1311'de ikinci sayıda 273-305 ile 385-386 sayfalarında neşredilmiştir.³¹⁵

3.3.17. **Das biographische Lexicon...**³¹⁶

Das biographische Lexicon des Şalâhaddîn Hâlîl ibn Aibak aş-Şafadî (I-VIII, İstanbul 1929-1931). Safedi'nin *el-Vâfi bi'l-vefeyât* isimli eserinin ilk kısmını Helmut Ritter ile Rifat Bey hazırlamıştır.³¹⁷

3.3.18. **Maniler**³¹⁸

Rifat Bey'in uzun yıllardan beri biriktirdiği mani arşivine dayanan bir derleme olup alanında oldukça iyi bir yere sahiptir. İçinde 1760 mani olup kendine has bir indekse sahiptir.

3.3.19. **Sivas Dârü'r-Râha Vakfiyesi**³¹⁹

Kitabın nüshası TTK Kütüphanesi'ndedir. Notlar kısmında “Eser mensurdur. Satır aralarındaki bazı kelimelerde Kilisli Rifat Bilge'nin tashihleri vardır. Defterin vr. 8b-10b arası boştur.” ibaresi vardır.

³¹⁴ Devvani, *Arzname*, tsh. Kilisli Rifat (Millî Tettebbûlar Mecmuası, II/5), İstanbul 1311. (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 1438)

³¹⁵ Harun Anay, “Devvani”, *DİA*, 1994, C. 9, s. 261.

³¹⁶ *Das biographische Lexicon (al-Wâfi bil-wafayât) des Şalâhaddîn Hâlîl İbn Aibak aş-Şafadî(I)*, haz. Hellmut Ritter-Kilisli Rifat, İstanbul 1931.

³¹⁷ Akün, “Kilisli Rifat Bilge”, s. 21.

³¹⁸ *Maniler*, derleyen Kilisli Rifat Bilge, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.

³¹⁹ Sivas Dârü'r-Râha Vakfiyesi, tsh. Kilisli Rifat Bilge.(TTK, Y/0830)

3.4. MAKALELERİ

Rifat Bey'in çeşitli gazete ve dergilerde yazıları çıkmıştır. Onların bir kısmı *Anılar ve İnsanlar* adıyla kitap halinde basılmıştır.

3.5. İSTİNSAH ETTİKLERİ

Rifat Bey buradaki eserlerin son ikisini TDK için diğerlerini ise TTK için istinsah etmiştir.

3.5.1. Behiştî Târîhi³²⁰

Kilisli Rifat Bey'in istinsah ettiği Osmanlı kroniklerindedir. Eserin aslı British Museum Kütüphanesinin 7869 numarasında kayıtlı olup 1 Kasım 1934'te istinsah edilmiştir.

3.5.2. Kanunnâme³²¹

1 Eylül 1931'de Darülfünun Kütüphanesi'ndeki nüshadan istinsah edilmiştir.

3.5.3. Teşkilât Risâlesi³²²

Kapucubaşı Eşref Efendi'ye ait olduğu düşünülen eser 29 Ağustos 1931'de istinsah etmiştir.

3.5.4. Vakfiye suretleri³²³

Rifat Bey'in 15 Haziran 1908 (1324 R)'de istinsah ettiği mensur eserdir. Müellifi bilinmiyor.

³²⁰ Behiştî Ahmed Sinan Çelebi, *Behiştî Târîhi*, mst. Kilisli Muallim Rif'at, 1934.(TTK, Y/0723-1)

³²¹ *Kanunnâme*, mst. Kilisli Muallim Rifat(Bilge),1931.(TTK, Y.I/0174-3)

³²² Kapucubaşı Efendi, *Teşkilât Risâlesi*, mst. Kilisli Muallim Rifat(Bilge),1931.(TTK, Y.I/0174-1)

³²³ *Vakfiye suretleri*, mst. Kilisli Rifat Bilge, 1908.(TTK, Y/0831)

3.5.5.el-Fevâid³²⁴

Eserin genel not kısmında “Menâzilü'l-hacc ve mesâfetü'l-fecc li'l-‘acc ve's-secc min gayri lecc" adlı eserin orijinali Süleymaniye Kütüphanesi Âşir Efendi Koleksiyonu no. 241/2'de kayıtlı bulunmaktadır.” ibaresi vardır. İstinsahın tam tarihi meçhuldür.

3.5.6.Karamanoğulları : târîh-i Oğuziyân'dan müstahreçtir.³²⁵

Bu eserde müstensih tarafından "Bu târîh kitâbının Cihânnümâ nâmındaki Neşrî Târîhi olduğu anlaşılmıştır" kaydı düşülmüştür.

3.5.7.Avusturya Seferi³²⁶

Eserde “Mensur II. Viyana Kuşatması'na giden ordunun menzil defteri. Mevziller sayılıyor, sonra özellikleri belirtiliyor. Ayrıca sefere katılan askerlerin bölgelere göre ayrılmış olarak sayıları veriliyor, birlik kumandanlar gösteriliyor.” notu düşülmüştür.

3.5.8.Mecmûatü'n-Nezâir³²⁷

Bu eserde “Manzum Bu nüshayı İ.Hakkı Uzunçarşılı Kilisli Rıfat'a istinsah ettirmiştir. Seçme şiirler vardır. Akbıyk, Ahmedî, Ahi, Ezherî, Ekmel, Bedr-i Tokadî, Bedî'î , Baha, Behrâm oğlu, Tâc Ahmed, Cevri, Hüsâmî Harimî, Hasan oğlu vs. gibi şairlerin şiirleri vardır.” notu vardır.

³²⁴ Muhammed Kutbeddîn en-Nehrevâlî, *el-Fevâidü's-seniyye fi'r-rhleti'l-Medeniyye ve'r-Rûmiyye ; Menâzilü'l-hacc ve mesâfetü'l-fecc li'l-‘acc ve's-secc min gayri lecc*, mst. Kilisli Rifat Bilge, 193?.(TTK, Y/1041)

³²⁵ Neşrî, *Karamanoğulları:târîh-i Oğuziyân'dan müstahreçtir*, mst. Kilisli Rifat Bilge, 1907.(TTK, Y/0833)

³²⁶ *Avusturya Seferi (8 Şevval 1093/10 Ekim 1682)*, mst. Kilisli Muallim Rıfat(Bilge), 1931.(TTK, Y.I/0174-4)

³²⁷ Ömer b. Mezid, *Mecmûatü'n-Nezâir*, mst. Kilisli Rifat Bilge,(TTK, Y/0722)

3.5.9. **Menâkıb-ı Şeyh Bedreddin b. Kâdi İsrâil**³²⁸

Eserde “Manzum Müstensih Kilisli Muallim Rifat, esas aldığı nüshanın 300-350 sene evvel yazılmış olduğunu ve tamamının 2401 beyit bulunduğunu belirtmiştir.(vr.126a) Eser Simavnalı Şeyh Bedrettin'in menâkıbini manzum olarak konu almaktadır. (Eserin müellifi Hâfız Halil, Şeyh Bedreddin'in torunudur.)” notu vardır.

3.5.10. **Târîh-i İbn-i Bîbî fihristi**³²⁹

Eserin notlar kısmında “Eser mensurdur. Vr. 16a, 18b, 20a-26b'de derkenar vardır.” ibareleri vardır.

3.5.11. **Künhü'l Ahbâr**³³⁰

Bu eserde İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın "Âlî Tarihi'nin gayrimatbu nüshası olup İstanbul'un fethinden Yavuz Sultan Selim'in vefatına kadar olan kısmı ihtiva etmektedir. İstanbul Kütüphanelerinde müteaddid nüshaları var ise de hepsi de yanlıştır. Bu nüsha 5, 6 nüsha ile karşılaştırılarak yazılmağa başlanmış ise de bilahare içlerinden sıhhatlicesi intihâb edilmiştir. Maamafih bunu kütüphanelerdeki nüshalarla karşılaştırmak doğru olur. Bu cild, tarafımdan Kilisli Muallim Rifat Bey'e istinsah ettirilmiştir." şeklinde notu bulunmaktadır.

3.5.12. **Muhtelif**³³¹

Bu eser parçalı bir yapıya sahiptir. Notlar kısmında “Bazı İstanbul Kütüphanelerinde bulunan Farsça, Arapça kitaplardan alıntılar (Aksarayî, İbn Bîbî)

³²⁸ Hâfız Halil, *Menâkıb-ı Şeyh Bedreddin b. Kâdi İsrâil*, mst. Kilisli Muallim Rifat, 1331.(TTK, Y.I/0147)

³²⁹ Muhammed b. el-Müştehir bi'l-Kerîm el-Aksarayî, *Târîh-i İbn-i Bîbî fihristi*, mst. Kilisli Rifat Bilge, 1907.(TTK, Y/0832)

³³⁰ Mustafa Âli, *Künhü'l Ahbâr*, mst. Kilisli Muallim Rifat Bey,1936.(TTK, Y/0737)

³³¹ *Muhtelif*:[Bazı İstanbul Kütüphanelerinde bulunan Farsça, Arapça kitaplardan alıntılar], mst. Kilisli Rifat Bilge,(TTK, Y001741)

Defterin ilk sayfası kopmuştur.

Defterin vr. 1a, 3b-5a, 7b-9b, 10b-26a arası boştur. Vr. 10a'da Fransızca bir paragraf, sonunda ise alıntı içeren müstakil bir sayfa vardır.” ibareleri bulunmaktadır.

3.5.13. **Mecmûa**³³²

Arapça olan eserin notlar bölümünde “Manzum Mensur Başlık Türkçe, metin Arapçadır. Rodos'un alınmasına dair mütâla, mısır vâlilerine yapılan fenâ mûâmele, S. Korkud'un valilikten ayrılması gibi mensur kısımlar ile Baba Yusuf'un Şeyh Abdülkerim, Harimi, Sarayi'nin seçme şiirleri vardır.” ibaresi vardır.

3.5.14. **et-Tuhfetü'z-Zekîye fî'l-Lugati't-Türkiye**³³³

Türk Dil Kurumu Kütüphanesi Türkçe Yazmaları kısmında bulunan eserin müstensihisi Rifat Bey'dir.

3.5.15. **Türk Dili**³³⁴

Veled Çelebi'nin kırk yıllık bir çalışmanın ürünü olduğunu söylediği, değişik dillerden de yararlandığı bir sözlük çalışmasıdır. Türk Dil Kurumu Türkçe Yazmalar koleksiyonunda bulunan eserin müstensihisi Rifat Bey'dir. Eser on iki ciltten müteşekkildir.

3.6. TARADIĞI ESERLER

Aşağıda *Tarama Sözlüğü* için Rifat Beyin taradığı eserlerin isimlerini verilmiştir.

Acaib-ül mahlukat

Akrabadin Tercümesi

³³² *Mecmûa (manzum-mensur-seçmeler)*, mst. Kilisli Rifat Bey, (TTK, Y/0775)

³³³ Esîr ed-dîn Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *et-Tuhfetü'z-Zekîye fî'l-Lugati't-Türkiye*(nr. Yz. B 25), mst. Kilisli Rifat Bilge, Türk Dil Kurumu-Ankara.

³³⁴ Veled Çelebî Budak, *Türk Dili(I-XII)*, mst. Kilisli Rifat Bilge, Kilisli Rifat Bilge.(nr. B 26/3-B 26/11 ve B 27/1-B 27/12)

Âli Divanı
Anasır-ı Erbaa
Antername
Aş-kî Divanı
Ataî Divanı
Cami-ün nasayih
Cevahir-ül ahbar
Cihannüma
Cihan-ül cenan
Divan-ı Türkî Basit
Ehamüslimname
Enis-ül arifin
Fazıl Külliyyatı
Ferîsteoğlu Lügati
Fetihname-i Budin
Fütuh-uş-Şam Tercümesi
Garibname
Gülistan Tercümesi
Gülşenî Divanı
Gülşen-i Raz Tercümesi
Gülzâr-ı Tennusi
Hadikatüs-suada
Halefî Divanı
Hamse-i Ataî

Hamzaname
Hayat-ülühayvan Tercümesi
Hikmetname
Hüsn-ü Aşk
Hüsn-ü Dil
İrşad-ül-mirid ile-l-murad
İzzet Molla Divanı
Kitab-ı Güzide
Koçubey Risalesi
Kuddisi Divanı
Laylâ ve Mecnun
Maarifname
Mecma-ül Latif
Merazım-ül cevahir
Mevahib-ül-Hallak fi Maratib-il ahlâk
Mevlid
Mihnetkeşan
Mihr ü Müşteri
Muhammediyye
Nasayin-ül mülük
Nigâristan Tercümesi
Nihanî Divanı
Nizamî Divanı
Nuhbe-i Vahbi

Tendname-i Güvahi
Rahat-ül ervah
Ravzat-ül ahbar Tercümesi
Revzat-ül envar
Revanî Divanı
Saadetname
Sabit Divanı
Selâtinname
Selâmen ve Ebsar Tercümesi
Selimname
Seyyid Vehbi Divanı
Surname
Şehname Tercümesi
Şeref-ül insan
Şevahid-ün-nübevve Tercümesi
Şeyh Galip Divanı
Tarih-i Âl-ı Osman
Tarih-i Âl-ı Selçuk
Tazarrunname
Tebareke Tefsiri
Tercuman-ı Bidaye
Teshil
Tibr-i Mesluk Tercümesi
Tuhfe-i Asım

Tuhfe-i Vehbi

Tuhfet-ül-kibar fi Esfar-il bihar

Tuhfet-ül letaif,

Veyse ve Ramin

Yahya Bey Divanı

Yusuf ve Zeliha

Zad-ül-ibad Tercümesi

*Zehrü-l-kiman Tercümesi.*³³⁵

³³⁵ Kollektif, *Tarama Sözlüğü I*, sayfa X-LXXXTV .

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Rifat Bey'in eğitimci yönünden daha ağır basan faaliyetleri oldu. Türk tarihi ve Türk kültürü kaynaklarını ustaca okunabilir hale getirdi. Arapça ve Farsça eserlerin dilimize çevrilmesi yönünde katkılarda bulundu.

Neşrini yaptığı eserlerde en fazla tashih yönüyle katkı yaptı. Çevirileri ve istinsah ettiği eserleri de oldu. Müellifi olduğu eserlerin sayısı diğerlerine nazaran azdır. Bu noktada başına gelen talihsizlikler ya da çalışma yükünün fazla olması sebep olarak gösterilebilir. Diğer taraftan Rifat Bey, bazı eserlerin matbaa kısmıyla da ilgilendi.

Rifat Bey'in zaman zaman gazete ve dergilerde bilgilendirici yazılar yazmıştır. Rifat Bey, TTK ve TDK için istinsah ettiği eserlerle aynı zamanda bir müstensihdir. Maniler ve halk edebiyatına dair çalışmaları ile *Tarama Sözlüğü* için verdiği katkı onun verimli olduğu diğer bir yönüdür.

Rifat Bey'in makalelerinde sade bir anlatımın olduğu gözlenmiştir. Makalelerde çok fazla isim ve kurum vardı; tezde bunlar araştırıldı. Rifat Bey hürmet, vefa ya da hayranlık duygularıyla makalelerinde şahısları yazdı. Bu kişilerin bir kısmı hakkında herhangi bir kayıt bulunamadı. Makalelerin bazılarında birden fazla konuya temas edildiği görüldü. Makalelerin incelendiği kısımda olayların tarihleri, sıralamaları ve hakikatleri üzerinde duruldu. Rifat Bey'in bazı konularda hataları olduğu anlaşıldı.

Rifat Bey, en iyi nüshayı esas alarak nüsha farklarını gösteren tenkitli neşir ya da edisyon kritik kaidelerini biliyordu. Bu usulü, neşrettiği eserlerinde kullandı.

Türkiye'deki önemli kütüphanelerin yurt içinde kalması ve muhafazasında Rifat Bey'in önemli rolleri olmuştur. Rifat Bey, yazma koleksiyonların kıymetini bilen birisidir. Hususi kütüphaneler ile vakıf kütüphanelerindeki kıymetli eserlerin kayda geçirilmesinde Rifat Bey'in etkisi oldu.

Türk Dil Kurumu'nun geçirdiği evreleri ve Türk Dili için yapılan faaliyetleri Rifat Bey yakından takip etmiştir. Kaynak eserlerin gün yüzüne çıkması ve dil tartışmalarını birinci ağızdan aktarması bakımından yazdıkları değerlidir.

Rifat Bey'in Selim Sabit Efendi hakkında yazdığı yazının eğitim tarihimiz adına incelenmesi faydalı olacaktır. Bu yazı modern eğitim usullerini hem teorik çerçevede bilen hem de uygulamalı alanda başarılı bir şekilde uygulayan Selim Sabit Efendi'yi anlatması anlamında kıymetlidir. Yazı, ders notlarına benzer bir yapıya sahiptir. Bu yazının araştırmacılar tarafından tartışılması faydalı olacaktır.

Rifat Bey'in Arapça ve Farsçadan tercüme ettiği eserlerin dil ve muhteva bakımından analizi yapılmalıdır. Yapılan neşirler ilmî açıdan incelenmeye muhtaçtır. Bu çalışmalar akademiye yeni bir soluk getirecektir.

KAYNAKÇA

- [Bilge], Ahmed Rifat, *Otuz ders yahud yeni sarf Arabi*, Ruşen Matbaası, Dersaadet 1328.
- [Bilge], Kilisli Ahmed Rifat, “Divan-ı lûgat-it Türk tercümesi”, y.y.
- [Bilge], Kilisli Rifat, “İbn Mühennâ Lugati”, *İkdam*, (1922).
- , “Süheyl ü Nevbahar’a Dair”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul (1926).
- Akalın, Şükrü Haluk, “Türk Dil Kurumu”, *DİA*, 2012, C. 41, ss. 536–538.
- Akpınar, Turgut, “Hüseyin Hüsameddin Yasar”, *DİA*, 1998, C. 18, ss. 551–552.
- Akün, Ömer Faruk, “Bursalı Mehmed Tahir”, *DİA*, 1992, C. 6, ss. 452–461.
- , “Kilisli Rifat Bilge”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 2002, C. 26, ss. 18–22.
- Albayrak, Nurettin, “Hüseyin Kazım Kadri”, *DİA*, 1998, C. 18, s.
- , “Kul Mesud”, *DİA*, 2002, C. 26, ss. 352–353.
- , “Mani”, *DİA*, 2003, C. 27, ss. 571–573.
- Ali Emiri Efendi, “Millet Kütüphanesi Ne Surette Teşekkül Etti”, *Tarih ve Edebiyat*, C. 1, S. 3 (1922), s. 53–65.
- Anay, Harun, “Devvani”, *DİA*, 1994, C. 9, ss. 257–262.
- Atalay, Besim, “Divanü Lûgatit-Türk Tercümesi”, Ankara 1985, C. 1 , s. 530.
- Bilge, der. Kilisli Rifat, (ed.), *Maniler*, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.
- Bilge, Kilisli Muallim Rifat, *Anılar ve İnsanlar*, Kilis Kültür Derneği, Ankara 1997.
- Bilgin, A.Azmi, “İsmail Saip Sencer”, *DİA*, 2001, C. 23, ss. 122–123.
- Bostan, M.Hanefi, “Said Halim Paşa”, *DİA*, 2008, C. 35, ss. 557–560.
- Büyük Türk Filozof ve Tıp Üstadı İbni Sina Şahsiyeti ve Eserleri Hakkında Tetkikler*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

- Çelik, Yüksel, “Üsküdar Sakinlerinden Son Hıdiv II. Abbas Hilmi Paşa (1874-1944) ve Hıdiv Kasrı”, *ULUSLARARASI ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU V*, ed. Coşkun Yılmaz, Üsküdar Belediyesi, İstanbul 2007, ss. 401–420.
- Cemaleddin B. El-Mühenna İbnü'l-Mühenna, *Hilyetü'l-insan ve hilbetü'l-lisan*, ed. nşr. Kilisli Rifat Bilge, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1338.
- Ebu Abdullah Muslihuddin Sa'di-I Şirazi, *Ferhenkname-i Sa'di*, ed. Kilisli Muallim Rifat Bilge, çev. Mes'ûd b. Osman Gülşehri, Maarif Vekaleti, Ankara 1340.
- Efe, Mehmet Yahya, *Kilisli Muallim Rifat*, Kilis Yardımlaşma Derneği, Ankara 2003.
- Ergin, Osman Nuri, *Muallim M. Cevdet'in Hayatı, Eserleri ve Kütüphanesi*, İstanbul Belediyesi, İstanbul 1937.
- Erkan, Mustafa, “İbn Mühenna”, *DİA*, 1999, C. 20, ss. 218–219.
- Erkan, Mustafa, Mustafa Özkan, “Hoca Mesud”, *DİA*, 1998, C. 18, ss. 189–191.
- Ersoy, Feyzi, “Dîvanu Lugati't-Türk, Ali Emiri Efendi'yi Nasıl Buldu?”, *Dil Araştırmaları*, C. 23 (2018), ss. 79–93.
- Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi(7. C.)*, ed. Muallim Rifat Bey, Devlet Matbaası, İstanbul 1928.
- , *Evliya Çelebi Seyahatnâmesi(8. C.)*, ed. Kilisli Rifat Bey, Orhaniye Matbaası, İstanbul 1928.
- , *Seyahatname(6. C.)*, ed. İkdamcı Ahmed Cevdet, İkdam Matbaası, Dersaadet 1314.
- Fuad, Köprülüzade Mehmed, “[“Firhenk-nâme-i Sadi” Yahud Muhtasar Bostan Tercümesi, Nazımı: Hoca Mesud, h. 755, muhaşşi ve Musahhihleri: Veled Çelebi ve Kilisli Muallim Rifat, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1340-1342, s. 87]”, *Türkiyat Mecmuası*, İstanbul (1926).
- Girit, Kadir, *Dönemin Olayları Işığında Resneli Niyazi Bey*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Karadeniz Teknik Üniversitesi 2017.
- Gökyay, Orhan Şaik, “Dede Korkut”, *DİA*, 1994, C. 9, ss. 77–80.

- Günaydın, Yusuf Turan, “Kilisli Muallim Rifat Bilge: Cumhuriyet Devrinde Farsçadan Türkçeye Tercüme Faaliyetinin Mühim Bir Halkası”, ed. Hicabi Kırlangıç, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, ss. 175–186.
- Güngör, Mevlüt, “Cessas”, *DİA*, 1993, C. 7, ss. 427–428.
- İbn-i Sina, *Edviye-i Kalbiye*, çev. Kilisli Ahmet Rifat Bilge, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1937.
- İnal, İbnülemin Mahmut Kemal, *Son Asır Türk Şairleri(2. cilt)*, ed. M. Kayahan Özgül, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000.
- İpşirli, Mehmet, “Hayri Efendi, Mustafa”, *DİA*, 1998, C. 17, ss. 62–64.
- , “Hüseyin Hüsnü Efendi”, *DİA*, 1998, C. 18, ss. 552–553.
- Kaçalin, Mustafa S., “Divanü Lügati’t Türk”, *DİA*, 1994, C. 9, ss. 446–449.
- Kahraman, Mehmet, “Türk Dilinin Cumhuriyet Devri Terimsel Gelişim Sürecine Tarihi Bakış (II)”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, (2017).
- Karaca, Alaattin, “İsmail Safa”, *DİA*, 2001, C. 23, ss. 121–122.
- Kâtib Çelebi, *Keşfü’z-zunûn an esami’l-kütüb ve’l-fünun (2.C)*, ed. Kilisli Rifat Bilge, Şerefettin Yaltkaya, Maarif Vekaleti, Ankara 1943.
- , *Keşfü’z-zunûn an esami’l-kütüb ve’l-fünun=Keşf-el-zunûn(1.C)*, ed. Kilisli Rifat [Bilge], Şerefettin Yaltkaya, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1941.
- Kılıç, Hulusi, “Bağdatlı İsmail Paşa”, *DİA*, 1991, C. 4, ss. 447–448.
- , “Hacı Zihni Efendi”, *DİA*, 2003, C. 28, ss. 542–543.
- Kilisli Muallim Rifat, "Mekteb Hatıraları: Eski Darülmualimin’de Hocam Selim Sabit Efendi Merhum”, *Muallimler Mecmuası*, (1925).
- Kocaoğlu, Fazilet Pınar, *Türk Tarihçiliğinde İki Türkçü İsim: Necip Asım (1861-1935) ve Bursalı Mehmet Tahir (1861-1924?)*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Koçu, Reşat Ekrem, “BİLGE(Rifat)”, *İstanbul Ansiklopedisi*, 1961, C. 5, s. 2774.

- Kollektif, *Tarama Sözlüğü 1*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1995.
- Küçükalioglu Özkılıç, Sema, *1894 Depremi ve İstanbul*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.
- Kut, Turgut, “Yelkenci, Mehmet Raif”, *DİA*, 2013, C. 43, ss. 398–399.
- Kutluer, İlhan, “Keşfüz zunûn”, *DİA*, 2002, C. 25, ss. 321–322.
- Mes’ud B. Ahmed, *Suheil und Nevbehar: romantisches gedicht des Mes’ud b. Ahmed (8. Jhdt. d. H.)=Süheyl ü nevbahâr*, çev. Johannes Heinrich MORDTMANN, Orient-Buchhandlung Heinz Lafaire, Hannover 1924.
- Namık Kemal, *Gülñihal*, ed. Kenan Akyüz, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1969.
- Nuhoğlu, Hidayet Yavuz, “Gülzâr-ı Savâb”, *DİA*, 1996, C. 14, s. 260.
- Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep*, ed. Cengiz Eroğlu vd., Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi Kitapları, Ankara 2012.
- Oraloğlu, Ali Z., “Zühdü Paşa”, *DİA*, 2013, C. 44, ss. 538–539.
- Özcan, Abdülkadir, “Ahmet Refik Altınay”, *DİA*, 1989, C. 2, ss. 120–121
- Özcan, Nuri, “Rauf Yekta Bey”, *DİA*, 2007, C. 34, ss. 468–470.
- Özkan, Mustafa, “DİLMEN, İbrahim Necmi”, *DİA*, 1994, C. 9, ss. 302–303.
- Öztürk, Cemil, “Darümuallimin”, *DİA*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1993, C. 8, ss. 551–552.
- Şahin, İlhan, “Abbas Hilmi II”, *DİA*, 1988, C. 1, ss. 25–26.
- Şensoy, Sedat, “Osman Reşer”, *DİA*, 2008, C. 35, ss. 10–11.
- Serin, Muhittin, “Suyolcuzacte Mehmed Necib”, *DİA*, 2010, C. 38, s. 2.
- Tanç, Halil İbrahim, “Erzurumlu İsmail Saib Sencer ve İlim Dünyasına Katkıları”, *EKEV AKADEMİ Dergisi*, (2007).
- Tansel, Fevziye Abdullah, “Kilisli Ahmed Rif’at Bilge’nin Folklor Çalışmaları ve Mora Destanı”, *Halk Kültürü*, C. 1 (1984), ss. 119–128.
- Tayşi, Mehmet Seyran, “Ali Emiri Efendi”, *DİA*, 1989, C. 2, ss. 390–391.

- Tazebay, İrfan, *Kilisli Muallim Rifat Bilge*, (Mezuniyet Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanesi 1964.
- Tekin, Saadet, “Dr. Reşit Galip ve Üniversite Reformu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 2 (1992).
- Tezcan, Nuran, “Seyahatname”, *DİA*, 2009, C. 37, ss. 16–19.
- Tuğluk, İbrahim Halil, “Türk Edebiyatında Baharistan”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 26, S. 1 (2016), ss. 45–58.
- Tuncel, Metin, “Kilis”, *DİA*, 2002, C. 26, ss. 5–8.
- Uçman, Abdullah, “Rıza Tevfik Bölükbaşı”, *DİA*, 2008, C. 35, ss. 68–70.
- Ülkütaşır, M. Şakir, *Büyük Türk Dilçisi Kâşgarlı Mahmut*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972.
- Yavuz, Yunus Vehbi, “Ahkâmü'l Kuran”, *DİA*, 1988, C. 1, s. 553.
- Yüce, Nuri, “Atalay, Besim”, *DİA*, 1991, C. 4, ss. 43–44
- [https://www.nfk.com.tr/sahislar-2/fazil-bey\(06.04.2020 tarihli erişim\)](https://www.nfk.com.tr/sahislar-2/fazil-bey(06.04.2020%20tarihli%20erişim))

ARŞİV BELGELERİ

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

GENEL, 47 - 243 – 2.

BAKANLIKLARARASI TAYİN DAİRE BAŞKANLIĞI, 56 - 16 – 5.

KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI (1928-), 95 - 47 – 7.

KARARLAR DAİRE BAŞKANLIĞI (1928-), 91 - 63 – 2.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî, 224 – 24.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî, 224 – 38.

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî, 207 – 119

Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemî, 256 - 85

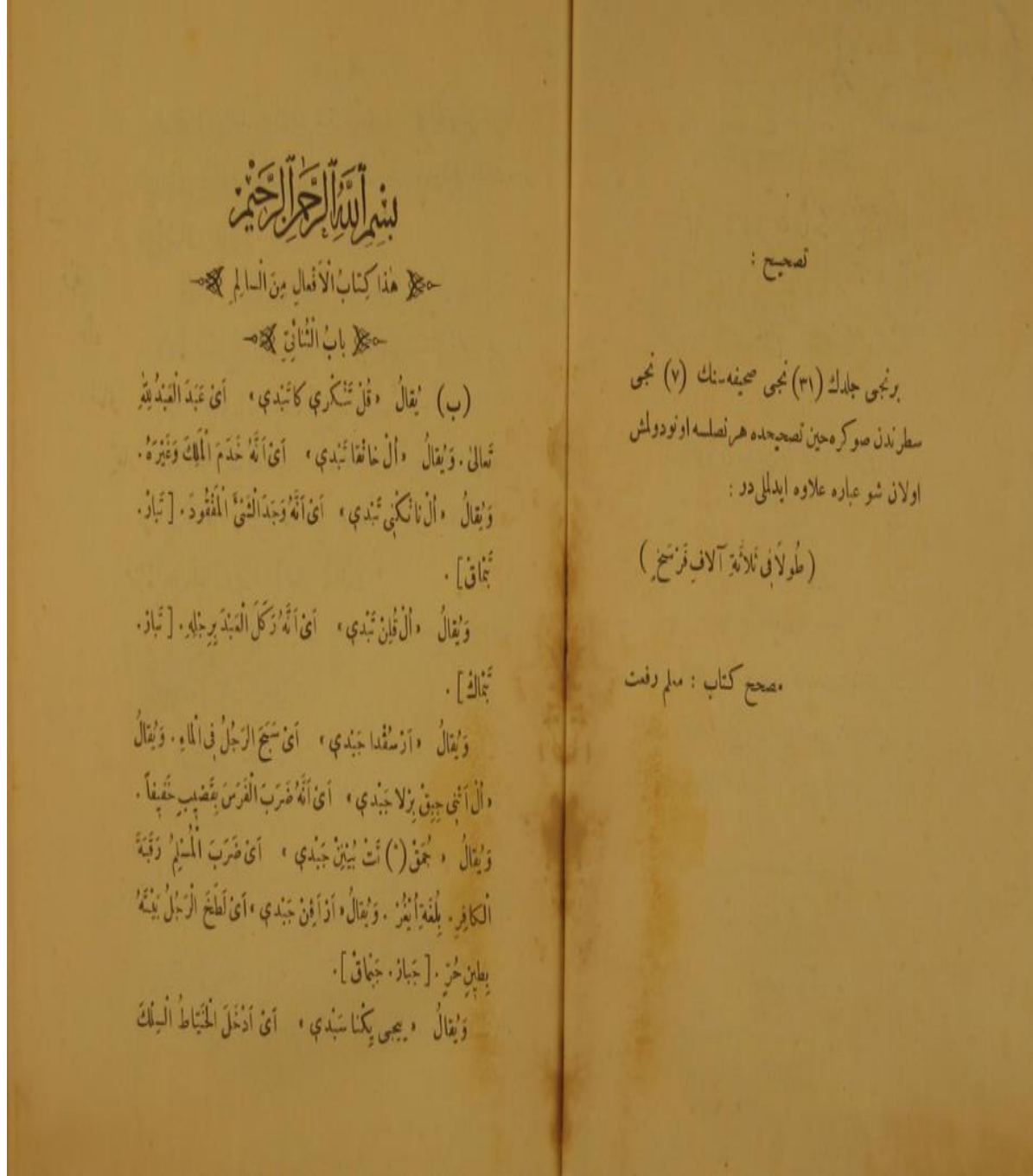
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı, 1425 – 83.

Emekli Sandığı Arşivi, M0096799.

EKLER

EK-A

Divanu Lügati 't Türk'te Rifat Bey'in musahihliğini gösteren sayfa.

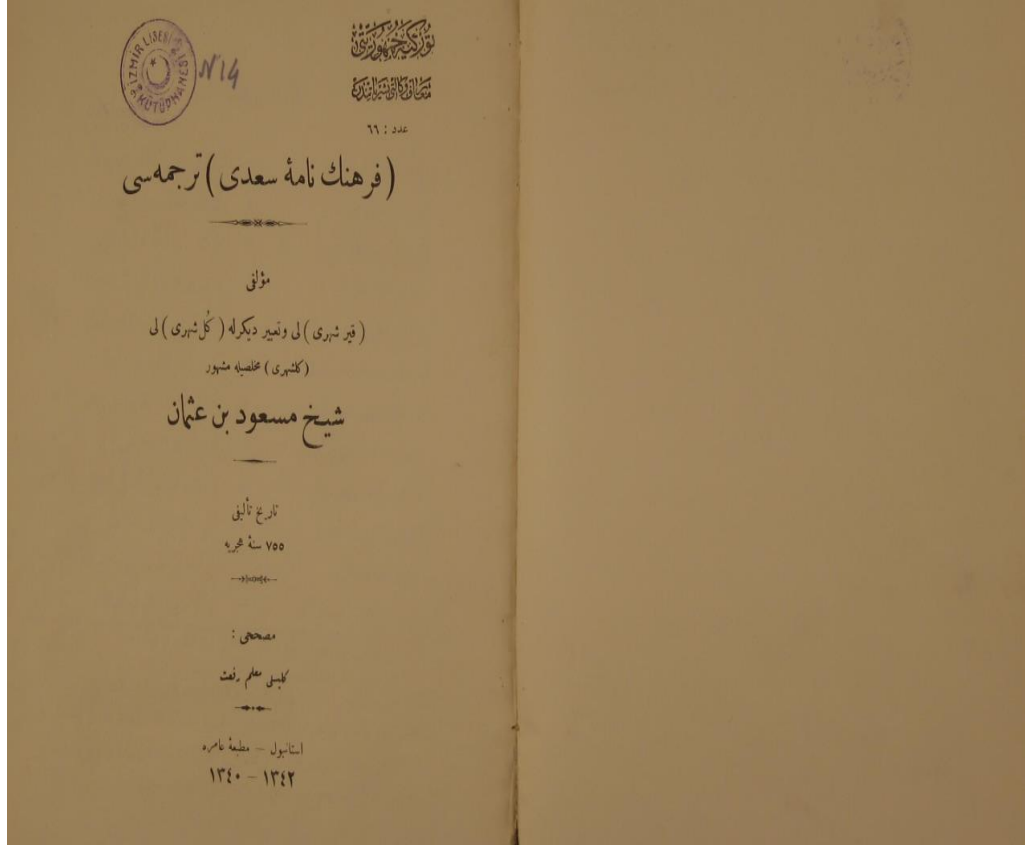
EK-B

Ferhenkname-i Sa'di'de Rifat Bey'in yaptığı tashihlere dair bir örnek. Sayfa altında dipnotlara dikkat ediniz.

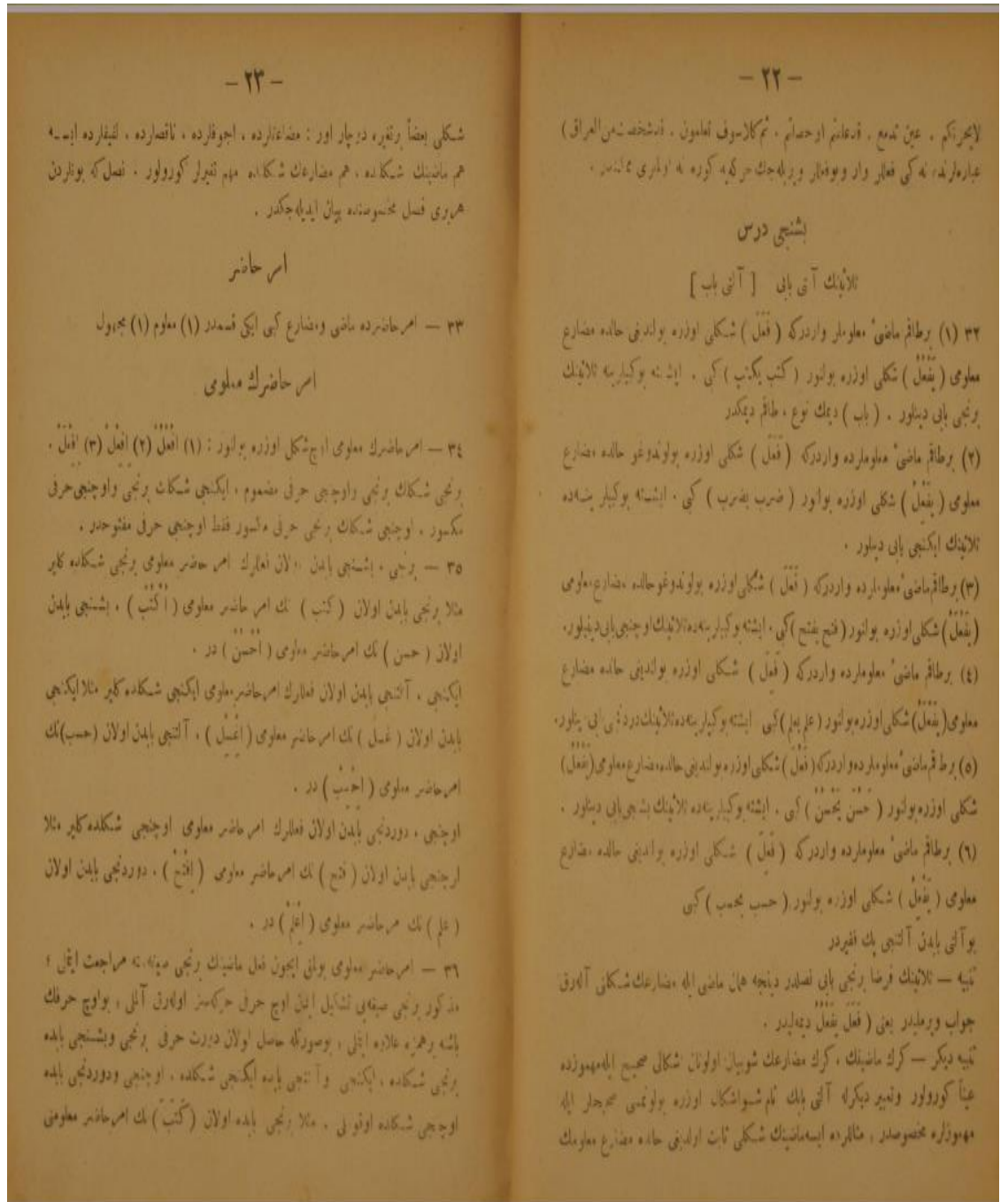
- ۱۱ -		- ۱۰ -	
درغلت توان کران از حال درویشان		۱۱۲	ایشتم جمشید دزمشیدی
۲۴	نه سبلا که بسوان اینز کجه	۱۱۳	که بزم کنی چهل اجدل
۱۲۶	آبیر کلمز اولورسه کولک ^(۱) اینز	۱۱۴	جهانی بز ار لیکه طمشوز
۲۵	چو کورد که درویش قائلر بیدر	۱۱۵	ایشناسین شمسک آهنی
۲۵	دکن طرتر تکیکن ^(۲) دئرسا کلک	۱۱۶	سن آله انی یانچن بریره
۱۳۴	اکا کم الامالی کنی ستهلیش	۱۱۷	شومسکین که ال داذ اینز ازل
۱۳۴	بریه یورین صوقدردن بلور	۱۱۸	قیورار که طرتر سین اول با که یوز
۱۳۱	ایزین دذب دکمه کر باسکا	۱۱۹	کر کرسه کولکک صینفلوا ^(۳) الا
۱۳۲	سنخ الدنخک شکر کنی ایتدی	۱۲۰	ایزین خنک ^(۴) برده هر کنی پشا
۱۳۲	دئک اوزنئدن خیردار الا	۱۲۱	بریشان کولکوجو ککسین ققر
۱۳۵	کچ اجمنده وز فوجلر ^(۵) قانی سست	۱۲۲	نه رغبت اده اگا نیکو نهاد
۱۳۵	که سوشئذن اشدی دکادر اوزن ^(۶)	۱۲۳	ملک نخنی ائشئنده کر خوش ایز
۱۳۵	مهارنک دواک دواچی طئب	۱۲۴	کر آل طوته اوزن جانی دری
۱۲۷ - نخنی ینک برنجی مصراعده کی (نی) گلمی (های) اولیلیدر		۱۱۲ - نخنی ینک برنجی مصرعی (ایشئدم که ...) اولسه کرک	
[۱] کولک = اشک . [۲] طارنق = طاشیق [۳] قیراق = قیراق [۴] صومالی = صومالی ، [۵] کویک = اسر حاضرک جمی اولوب بئیکیز دیکدر . [۶] جنت = قیراق . [۷] فوجه = علی الاطلاق باشل ، [۸] اوران = براده اصاف مناسه درگه مقصدی زی وجاهه براتی ، کچی آتاق اصاف دکدر دیکدر .		۱۱۷ - نخنی ینک برنجی مصراعده (آز) برنده (آز) = اولور (اولیلیدر .	
[۹] کولک = اشک . [۱۰] کویک = اسر حاضرک جمی اولوب بئیکیز دیکدر . [۱۱] جنت = قیراق . [۱۲] فوجه = علی الاطلاق باشل ، [۱۳] اوران = براده اصاف مناسه درگه مقصدی زی وجاهه براتی ، کچی آتاق اصاف دکدر دیکدر .		۱۲۱ - نخنی ینک اکتخی مصراعنک صونکده (ققر) گلمی فارسه کوره (بقر = بقر) اولیلیدر .	
[۱۴] کولک = اشک . [۱۵] کویک = اسر حاضرک جمی اولوب بئیکیز دیکدر . [۱۶] جنت = قیراق . [۱۷] فوجه = علی الاطلاق باشل ، [۱۸] اوران = براده اصاف مناسه درگه مقصدی زی وجاهه براتی ، کچی آتاق اصاف دکدر دیکدر .		[۱] مینیل = قیراق ، مینیلو = قیراق دیکدر . سوکه کی الف اوتوغاز . وقتله عرب املاسن قول ایلن آنلر سر هرجه دیکی « کتبا » هکمه خدایا سوکه کی واولن سوکه بر اوقوتاز الف بازاردی .	
[۱۹] کولک = اشک . [۲۰] کویک = اسر حاضرک جمی اولوب بئیکیز دیکدر . [۲۱] جنت = قیراق . [۲۲] فوجه = علی الاطلاق باشل ، [۲۳] اوران = براده اصاف مناسه درگه مقصدی زی وجاهه براتی ، کچی آتاق اصاف دکدر دیکدر .		[۲] شنک = صوغوق ، سرن .	

EK-C

Ferhenkname-i Sa'di Tercümesi'nin ilk sayfası.

Rifat Bey'in telif eseri olan *Otuz Ders yahut Yeni Sarf Arabi Kitabı*'ndan bir örnek sayfa

EK-E

Bu yazı Rifat Bilge'nin hocası Selim Sabit Efendi hakkında Muallimler Mecmuası'na yazdığı yazının transkripsiyonudur.³³⁶

Eski Darümuallimin'de Hocamız Selim Sabit Efendi Merhum

Kilisli Muallim Rifat

310 senesinde Darümuallimin'e girmiş idim. O zaman Darümuallimi'nin tahsili ikisi ibtidaiye, ikisi rüşdiye, üçü âliye olmak üzere 7 seneden ibaret idi. Mezkûr 7 sene zarfında kırkdan ziyade muallimden ders gördümse de bunlar meyanında en ziyade merhum Selim Sabit Efendi'yi severdim; müşarileyhden fikren pek çok müstefid oldum. (s. 1338)

Merhum müşarileyh bize ibtidaiye kısmında (usül tedris) ile (terbiye-i beşer) dersleri verirdi. Haftanın bir saatinde birincisi, bir saatinde de ikincisini okudur idi.

Rüşdiye kısmında bir saat kavaid, bir saat kitab-ı gayri resmiye gösterir idi. Âliye kısmında haftada bir saat (ahval-i ruh), bir saat (ahlak) dersi verir idi.

Bidayette daha zinde olduğu gibi kuvve-i samiası da yerinde idi. Fakat gittikçe hem zayıfladı; hem de kulağı ağırlaşdı hatta son senelerde bir şey soracağımız vakit muallim kürsüsünün yanına yaklaşarak konuşuyor idik.

Bedeni Terbiye

Terbiye-i beşer dersi tubben muallim olan birtakım usüller ve fevaidden bahis idi. En ziyade hatırımda kalan noktalar: Çocukları doğar doğmaz yıkamak lazım değil mi? Bu babda şark ile garp, bedavet ile medeniyet arasındaki farklı usüller, çocukları sık sık banyo etmek, ara sıra tartarak sıklet bedeniye hakkında fikir edinmek ve ona göre çareler düşünmek gibi şeylerdir.

³³⁶ Kilisli Muallim Rifat, "Mekteb Hatıraları: Eski Darümuallimin'de Hocam Selim Sabit Efendi Merhum", *Muallimler Mecmuası*, (30 Nisan 1925).

Çocuklara verilecek südler meyhanında keçi südünü tercih eder ve süd ninelerin tam'ül sıhha olmasını şart eder idi. Bir de süd ninelerin ahlakının, ahval-i ruhiyesinin ve bilhassa müteveyyine olmasının behemahâl nazar dikkate alınmasını tavsiye eyler ve bu babda (er-rızau yüğayyiru'ttıbbe') hadisi şerifiyle istişhad eder ve eslaf-ı kiramın buna fevkalade ehemmiyet verdiklerine dair hikâyeler de söyler idi.

Ruhi Terbiye

Çocuğun ahval-i ruhiyesinin inkişafına annelerin ve bulunduğu ailenin pek büyük tesiri olacağını dermeyan eder ve çocuk hal-i sabavette bulunmakla beraber bulunması bir nevi mekteb hayatı demek olduğunu da beyan ile çocuğa birçok malumat-ı basite ve evliyenin henüz çocukluğunda umur-u adiyeye kabilinden olarak talimin mümkün olduğunu tefhim ederdi. (s. 1339)

Aile Terbiyesi

Merhum der idi ki çocuklar gözlerini açıb da muhitini görmeye başladığı dakikadan itibaren mütemadiyen her şeyi öğrenmek hissi ile mütehasıs olur. Bu hususda müraacatgahı en ziyade annesi olur. Her gördüğü şeyi “anne bu ne?” diye mütemadiyen sorar.

İşte annesi eğer akile bir kadın ise çocuğa mütemadiyen sorduğu şeyleri gayet basit surette anlatarak ders vermiş ve ileride mekteplerde öğreneceği birçok şeyleri henüz sabavette kucağında öğretmiş olur.

Merhum der idi ki çocukları cevabsız bırakmak, haklarında büyük bir kusur ve hatta evlada karşı hıyanettir. Çünkü çocuk malumatdan mahrum olacağı gibi artık sorduğu şeylerin cevabını almadıkça veyahud bu suallere karşı azar, tekdir gördükçe sualden vazgeçer ve bu münasebetle fitratında merküz olan tecessüs ve taharri-i hakayik hisleri de sönmüş olur.

Çocukların suallerine âkilane cevap vermek her kadının ve hatta dökme yiğitlerin harcı değildir. Onun için aile reisi olan zat evladını mükemmel yetiştirmek istiyorsa mütemadiyen kendi noksanını ikmal, kendi malumatını tezyide çalışmak mecburiyetindedir.

Çocuklarda Hiss-i Tecessüs ve Tefahhus

Merhum der idi ki: insanlar yaratılışta fevkalade mütecessis yaratılır. Bu cihet adeta bir yabancı seyyahı andırır. Efendiler siz şu memlekette veya kendi vatanınızda birtakım mebani-i âliye vesaire görürsünüz. Fakat bunlar nedir? Kim yapmış? Niçin yapılmış? sormak külfetine katlanmazsınız. Daha doğrusu hatırınızdan geçmez. Hâlbuki yabancı bir seyyah bir beldeye gelince, orada ne var, ne yok hepsini anlamak ister. Emin olunuz ki bir seyyah bir belde hakkında o beldenin yerlisinden ziyade malumat sahibidir. Hatta en garibi şudur ki, yerliler bir kere mezaristanı nazar dikkate almak ve orasını gözden geçirmek istemezler. Hâlbuki bir memleketin ayinesi o memleketin mezaristanıdır. Oraya dikkat eden kimse o beldenin tarihçesini, rical-i müşahirini, vefiyatın (s. 1340)

ne gibi hastalıklarla vücuda gelmiş olduğunu, ulemasının, meşayihinin azlığını, çokluğunu, vefiyatın hangi sınıf halk arasında daha çok vukua geldiğini, hangi senede vefiyat ziyade idüğünü, memleketin hacmini, nüfusuna nazaran mezarın çokluğu o beldenin vehamet havasından neş'et ettiğini anlar ve bu babdaki malumatı da doğru bir mikyas ile ölçülmüş olur.

Merhum bir gün çocukların suallerine cevap vermenin oldukça zor olduğunu anlatırken bir arkadaşım bu cihetin izahını istedi. Cevaben dediler ki mesela bir çocuk güneşi görür ve derhal mesela annesine müracaatla (bu nedir?) der. Annesi de cevaben (oğlum güneştir.) der. Fakat çocuk onunla kanaat etmez ve derhal (anne güneş nedir?) diye güneşin hakikatini anlamak ister. İşte meselenin müşkülü budur. İşte şimdi çocuğa güneşin mahiyetini anlatmak lazımdır. Acaba bunu nasıl anlatmalıyız. İşte burada hâkim olmak lazımdır.

İlim İhtiyacı

Merhum der idi ki: Annelerin ve aile reislerinin hâkim olmaması çocukları birçok malumat-ı sahiheden mahrum etmiştir ve hatta hepimiz bu babdaki aczin kurbanıyız. Efendiler bugün birçok insanlar birçok eşyayı biliyorlar. Fakat mateessüf o eşyanın hakikatini değil, ismini biliyorlar ki bu bir kusurdur. Mesela güneşi biliyoruz. Nasıl biliyoruz. Güneş diye biliyoruz, kameri keza, diğer eşyayı keza. Fakat insaf edelim bizim bu ilmimiz ilim midir? Haşa! Belki biz birtakım eşyanın

esamesini öğrenmişiz ki bu da bir faide ise de hakaik-i eşyaya nazaran hiçdir. Şu halde malumatımızı yoklayacak olsak hemen hemen hiçe iniyor. İşte bu hiçlik bize vaktiyle çocukluğumuzda ilim diye verilmiş, telkin edilmiş âdi şeylerdir. Binaenaleyh terki için lazımdır ki çocuklarımıza hakaik-i eşyayı öğretelim. Şu kadar var ki öğretmek için evvela öğrenmek lazımdır. İşte meselenin ruhu buradadır.

Merhum, çocuklar için fenni oyuncaklara, eğlencelere pek ehemmiyet verilmesini dikkatle tavsiye ederdi ve hatta Fransızlar'da olduğu gibi bizde de hurufatın şeker ve emsaliyle daha çocuklukta teşhis ettirilmesi lüzumundan bahis ederdi. (s. 1341)

Tekmil ve Terkib Bahsi

Merhum der idi ki; çocuklar tecrübeye pek maildir. Bilhassa eşyayı terkib etmekden pek zevk alırlar. İşte çocukların bu hissiyatını ta'tile uğratmayı onları kendi haline bırakmak lazımdır ve hatta böyle terkibat ile uğraşmayı sizlere de tavsiye eylerim. Çünkü birçok keşfiyat ve ihtiraat böyle terkib ve mezce müteallik tecrübelerden neş'et etmektedir.

Efendiler! Biz daima gördüğümüz şeyler ile iktifa ediyoruz ki bu beşeriyet için bir kusurdur. Çalışalım, zihnimizi istimal edelim, gördüğümüz hal ile kalmayalım! Acaba şöyle olsa nasıl olur? Böyle olsa nasıl olur? diye birtakım tecrübeler yapalım. Herhalde bu tecrübeler birtakım nafi neticeler verir.

Mesela tarhana çorbasını nazar dikkate alalım: Hanımlarımız, aşçılarımız kim bilir kaç yüz seneden beri bu çorbayı aynı surette pişiriyorlar. Acaba bunu daha nafi, daha mağdi bir halde ifrağ kabil değil mi? ne olur bir tecrübe edelim. Mesela kırmızıbiber koyacak yerde karabiber koyalım; bir de öyle pişirelim; bakalım ne oluyor? Üzerine biraz nane turşu saçalım, bir kere yağ ile pişirelim. Bir kere kıyma ile pişirelim. Bir kere koyacağımız tarhananın miktarını artıralım. Bir kere eksildelim. Veileahire . İşte böyle tecrübeler sayesinde mümkün ki en güzel bir suretini bulabilirsiniz.

Bu bahisde ilave olarak buyurdular ki en mühim bir şey varsa o da tabh-ı taam meselesidir. Fakat mateessüf bu cihet bizim ukalanın, hükemanın bir kere nazar dikkatlerine maruz olmamıştır. Doğrusu bu bir zuldür. Beyefendi, molla bin efendi,

veli'nnaim efendi, paşa efendi veileahire her kısım insan mahaza karın doyurmak için didinir. Fakat yiyeceği yemek mahiyetini düşünmez. Acaba yediği taam fennen, tibben nafi midir? Kuvvet-i gıdaiyesi ne derecedir? Bunları düşünür mü. Düşünmediğini katiyyen söyleyebilirim.

Efendiler! Bu yemek meselesinde pek kusur ediyoruz. Biz hemen hemen birkaç Bolulu aşcının elinde zebunuz. Herif ne pişirirse eyvallah ediyoruz. Hâlbuki doğru değildir. Mamafih yine Bolulu Hasan Ağa'ya, aşcıbaşıya medyun şükranız. (s.1342)

Çünkü iyi kötü bir şey pişirip önümüze getiriyor. Ya onlar da olmasa aç kalacaktık ne kadar ayıp!

Efendiler! Bu tabh-ı taam meselesi en ziyade tıb ile kimyaya aiddir. Bununla bu iki ilmin erbabı uğraşmalıdır ve hatta bu da bir ders olarak kız mekteplerinde tedris edilmelidir.

Bizdeki aşcılar uzun zaman mümarese neticesinde bir şey öğrenmiştir. Hâlbuki ilim ve fen sayesinde az vakitte tabh-ı taamın daha nafi surette talimi mümkündür.

Tahsilde Usûlün Lüzumuna Bir Misal

Size bu babda bir hikâye söyleyeyim:

Sultan Abdülaziz merhum Paris'e gittiği zaman kendisine imparator tarafından bir ziyafet verilmiş. Tabiidir ki bu ziyafette en ziyade alafranga yemekler yapılmıştır. Aradan birkaç gün geçince merhum müşarileyh de Fransa imparatoruyla vükelasına mukabeleten bir ziyafet vermiş ve bu ziyafette alaturka yemekler, tatlılar yaptırmıştır.

İmparator Türk pilavından pek hoşlanmış olduğu cihetle hakan merhuma demiş ki:

-Pilav pek hoşuma gitdi, müsaade buyrulursa bizim aşcıbaşını göndereyim. Sizin aşcıbaşı ona pilav pişirmeyi tarif etsiler.

Padişah mateşekkür kabul edeceğini söylemiş. İmparator aşcıbaşısını sarayın aşcıbaşısına göndermiş. Fakat bizim aşcıbaşı demiş ki:

-Hünkârım! Tarif edeyim. Fakat kabil değil öğrenemez. Çünkü kulunuz bu pilavı ancak kırk senelik emek ile öğrenebildim. Bir tarif ile nasıl olur?

Cevaben padişah buyurmuş ki:

-Öğrenir öğrenmez o başka. Sen tarif ediyor işte o kadar.

Muayyen bir günde Fransız aşçısı gelmiş. Yanında bir tercüman, elinde bir defter.

Bizim aşçıya demiş ki:

-Haydi bir pilav pişir göreyim!

Bizim aşçı tencereyi eline alınca Fransız (dur) demiş. Tencerenin katarını, hacmini ölçmüş defterine kaydetmiş. (s. 1343)

Pirinci ele alınca tartmış. Kaç kere yıkadığını kaydetmiş. Kaç derece-i hararetden sonra demlenmek için kaç derece beklediğini hep kaydetmiş. Sonra yağını tartmış. Yağ konulduktan sonra ne yapıldığını velhâsıl her noktayı kaydetmiş. Sonra teşekkür ederek savuşmuş.

Birkaç gün sonra hakan müşarileyh Fransa tarafından bir ikinci ziyafet verilmiş. Bu ziyafette Türk pilavı da varmış. Padişahın hoşuna gitmiş.

-Bizim aşçı mı yoksa sizin aşçı mı yaptı diye sormuş.

Fransız aşçısı tarafından yapıldığını anlayınca mahsusen bir tabak aldırılmış. Aşçıbaşına göstermiş.

-Ye! Demiş yemiş. Nasıl tarif ile oluyor mu demiş.

Aşçıbaşı hayretler içinde kalarak hünkârım bunlar pek akıllı şeylerdir diye takdirde bulunmuştur.

Kıssadan hisse

Efendiler bu hikâyeden mühim bir faide çıkarmak lazımdır. Şöyle ki Cenab-ı Hak ve vehhab-ı mutlaktır. Akli, irfanı, zekâyı kullarına bilatefrik vermektedir. Suret-i mutlakada filan millet zekidir, filan millet gabidir, fikri doğru değildir. Hatta

gabiler bile çalışa çalışa zekileri geçerler. Taassubun âlemi yoktur. İnsanlar (beni âdem azayı yekdiğesinde) mantıkça toprak kardeşidirler. Yekdiğere muhtadırlar. Birisinde bulunan meziyeti diğeri taklit etmek ıktibas etmek mecburiyetindedir. Terakki böyle hâsil olur. İlmin, irfanın, sanatın hakiki memleketi, maliki bulunamaz. Binaenaleyh bulunmayan veyahud bizdekinden daha iyi bir usül ile istihsal edilir şeyleri nerede ise, kimde ise öğrenmeliyiz.

Rica ederim, hanım ninelerinizin ıkrığı, el tezgâhı bugün bütün ihtiyacınızı tesviye ediyor mu? O mini mini sapan bugün topraklarımızdaki hazain-i gaybiyeyi bize tamamen veriyor mu? Şimendifer yerine manda arabası kullanmak insaf mı?

Onun için efendiler taassubu bırakalım. Milletimizi yükseltmek için dünyanın neresinde (s. 1344)

ne gibi vesait-i âliye varsa edinelim. Müstefid olalım: İlmin memleketi olmaz. Nerede bir ilm-i nafi varsa öğrenelim. Ve zaten (el-hıkmätü dalletül mü'min eyne vecdehe ehazehe) hadisi şerifi de bizlere böyle emretmiyor mu?

Şu halde muallim olduğunuz şehirlerde ahalideki fikr-i taassubu sureti hakimanede ref etmeye çalışmak da bir ikinci vazifeniz olmalıdır efendiler!

Tedris-i Münferid ve Tedris-i Müctemi

Merhum küçükler için (tedris-i münferid), büyükler için (tedris-i müctemi) usülüne taraftar idi. Ve der idi ki: küçüklere ayrı ayrı ders vermek kadar nafi bir şey yoktur. Şu kadar var ki bu cihet tatbikat itibariyle fazla külfeti mucibdir. Fakat hükümet fedakârlık göstermeli ve sıbyan mekteplerinde hiç olmazsa bir sınıfta on ocukdan ziyade bulundurmamalıdır. Muallim ise bunların her birine ayrı ayrı ders vermelidir. Mamafih birisine ders verir, anladırken diğelerini de dinleyebilirler. Yalnız şurasına dikkat lazımdır ki çocukların heyet-i umumiyesine verilen ders o kadar tesir bırakmaz. Binaenaleyh her birisini ferden ferden nazar dikkate almak lazımdır.

Muallim ve Muallimeler

Merhum küçük erkek çocukların da muallime hanımlar tarafından talim ve tedris edilmesine taraftar idi; sebab tercih olarak derlerdi ki: Çocuklar dünyaya gelir

gelmez annesiyle ve daha sonra dadısıyla velhâsıl hane içindeki kadınlar ile ünsiyet peyda ediyor. Bunlara karşı muhabbet besliyor; aynı zamanda çocuklar hakkında kadınlar erkeklerden daha ziyade şefkatlidirler. Ve zaten fitrat neticesi olarak kadınlar daha merhametli, daha şefkatli yaratılmışlardır. Hisli kadınlar bilaistisna tek mil çocukları yürekden severler. Dikkat ederseniz görürsünüz ki bir kadın yabancı bir çocuğu bile bilaihtiyar sever okşar. Şimdi mademki çocukların kadınlara, kadınların çocuklara merhameti var. Binaenaleyh bundan istifade etmeliyiz. Ve zaten her şeyde en muvafık usül kanun tabiata, nefsü'l emre muvafık olanlarıdır. Tabiatın zıddına olan şeyler ne kadar kuvve-i mücbire ve kahire ile teyit edilmiş olsa bile yine tatbikinde güçlük görülür. (s 1345)

Efendiler! Darılmayınız, biz erkekler bilaistisna kadınlar kadar merhametkar olamayız. Bu bizim muktezay-ı hilkatimizdir. Bir muallim bir çocuğu en ufak bir temayülü tıflaneden dolayı döver; söver; saatlerce ağlatır. Fakat kadın bunu yapmaz ve hatta yapamaz. Kadınlar çocukları seve seve okşaya okşaya okutmayı isterler ki çocuklar için bundan daha güzel bir usül olamaz.

Erkeklerle gelince bir zaruret, bir mecburiyet olmayınca bunların sıbyan muallimi olmalarını hoş göremem, nihayet mecburiyet hâsıl olsa bile bekâr, taze, genç muallimlerin sıbyan muallimi olmasını katiyen kabul edemem. Evet müteehhil ve evlad sahibi olan yaşlı başlı muallimlerin muallimliğini kabul edebilirim. Çünkü onlar evlad yetiştirdiği cihetle onların ahlakı yumuşamış, hırçınlığı gitmiş, onlar bir çocuğun ne kadar fedakârlıkla meydana geldiğini öğrenmiş; çocukların hissiyatı tıflane-i mecburiyelerini anlamış bulunuyorlar. Binaenaleyh böyle evlad yetiştirmiş muallimler çocukların ahval ruhiyelerine vakıf bulunduğu cihetle onları talim ve terbiye ve ikna ve irşad usüllerini daha iyi bilirler; bir de haklarında rahim ve şefik olarak onları en ufak bir şeyden dolayı hırpalamaz, hürriyet-i tıflanelerini selbe kalkışmazlar.

Merhum der idi ki efendiler muallimin bilhassa sıbyan muallimliği birçok mezaya ister.

Muallim rahim olmalı, şefik olmalı, sabırlı olmalı, geniş yürekli olmalı, adaletkar olmalı, gazez-i avz beslememeli, hatır, gönül, iltimas kabul etmemeli, hüsnü ahlak sahibi olmalı.

Binaenaleyh şimdiden kendi kendinizi muvazene ve tedkik ediniz. Eğer bu sıfatlar sizde yoksa şimdiden bu meslekten çekiliniz; çünkü atıyen evlad vatan sizden ziyan göreceği gibi siz de usanır, bu meslekten çekinmek istersiniz; mümkün ki çekilmek de mümkün olamaz. Ömrünüz, hayatınız üzüntülerle geçer.

Sizin bir şey bilmiyor zannettiğiniz o mini mini çocuklar o kadar hassas o kadar ruh aşınadırlar ki muallimlerin bakışından bütün serair kalbini keşfederler.

Talebe bir kere muallimini haksız, gazezkar, iltimasperver itikad etdi mi artık o talibin o muallimden feyzi kesilir; ondan bir şey öğrenemez; o da ona bir şey öğredemez. (s. 1346)

Muallim ahval ve ahlakıyla talebesini teshir etmelidir. Talebe muallim hakkında hiçbir suretle bir kusur bulmamalıdır. Eğer böyle olursa o muallimin muvaffakiyeti yüzde yüzdür.

Muallimler mümkün olduğu kadar evlay-ı itfal ile sık sık temasda bulunmalı ve icab ettikçe çocuğun ıslah hali için birlikde istişare etmeli ve müştereken bir gayeye doğru yürümelidir.

İnzibat

Merhum der idi ki: en büyük, en muhterem muallim talebeye mektebi bir cennet, dersi en güzel bir bezm-i meserret haline ilka edenler olduğu gibi en fena muallim de mektebi cehennem ve kendisini zebani vaziyetine koyanlardır.

Bir çocuk İbn Sina dahi olsa çocukluk muktezası olarak bazen harekât-ı tıflanede bulunmaktan kendini alamaz. Binaenaleyh muallimler biraz müsamahakâr olarak çocukların her hareketini her sözünü nazar teftiş ve murakebede bulundurarak tazyikat icrasına kalkışmak doğru değildir. Mesela çocuklar muallim efendinin karşısında dururlarken yoldan bir oyuncakçı geçer, bir düdük öttürür bir şey çalar. Çocuklar bilaihtiyar bir hareket gösterirler. İşte muallim böyle hafif ve tabi halleri hoş görmelidir. “yahut yoldan anamlar geçer” şimdi muallim katiyen

kımıldanmayacaksınız derse muvaffak olamaz. Orada muktezayı hikmet haydi çocuklarım bakalım diyerek birlikte bakmaktır. Bazen çocuğun birisi bir kaşmerlik yapar. Diğerini güldürür. Şimdi muallim vay neye güldün diyerek hemen cezaya kalkışmak doğru değildir. Velhâsıl çocukluk mukteziyatına riayet lazımdır.

[(Kaşmer) kelimesi Türkçe olup şeytan manasınadır demişdi.]

Muhayyilenin Terbiyesi

Merhum der idi ki çocuklar masallardan hoşlanırlar; binaenaleyh muallimler ara sıra hükmü, ahlakı, hakiki bazı latif hikâyeleri münasebet aldıkca söylemek ve bu münasebetle çocuklar nazarında kendi muhabbetini artırmak lazımdır; hatta bu cihet büyükler için de lazımdır. Evet bilhassa güç bir meseleyi anlatmaktan mukaddem zihinleri dinlendirmek ve o (s. 1347)

meseleyi kavrayacak bir hale getirmek için latif bir şey söylemek zihinler üzerinde pek nafi bir tesir vücuda getirir.

İzzet-i Nefsi

Merhum der idi ki çocukları azarlamak, takdir etmek hiç doğru değildir; bilakis çocuklara büyük adamlar kadar hürmet etmeli; onlarda izzet-i nefis hissini uyandırmalı ve bir yaramazlık hususunda en aşağıdan başlayarak (evladım sana yakışır mı, aman senden beklemezdim) gibi sözlerle gayet hafif çin-i cebin göstermelidir; velhâsıl mümkün ise hiç ceza vermemelidir. Çünkü arsız olurlar.

Çocuk Lisanı

Merhum der idi ki çocuklar gayet sade konuşurlar; müselsel, mustalah ifadelerden hoşlanmazlar; binaenaleyh muallimler de çocuklara anlatacakları şeyleri kısa kısa açık Türkçe ifadeler ile anlatmalıdırlar ve zaten mustalah sözler herkesi sıkar; müselsel sözden herkes bıkar; bir diziye makine gibi söyleyenlerden herkes kaçar; umur-u âdiye ve fenniyede ediblik taslayanlar fikren malul insanlardır.

Çocukların zekâlarını tanıma ve çocukları keşf-i hakikat lezzetiyle zevkyab etmek için bilhassa ulum-i riyaziye ve emsalinde (tedris Sokratı) usûlüne riayet nafidir; bu usûlde mukaddematı muallim gösterir; neticeyi talebe bulur.

Mesela muallim (şunu şöyle yapalım) ne olur yahud bakınız şuraya bir çizgi çekdim bir de onun altına çekdim; bunların arasındaki uzaklık bir santimetre ile veya perkar ile ölçsek kıl kadar fark yok; bu çizgiler nasıl çizgilerdir? Bunların uçlarını istediğimiz kadar uzatsak bunların uçları birbirine kavuşur mu? Gelin düşünelim; bu çizgilere bir ad takalım diye sormak velhâsıl hangi bir mesele-i fenniye-yi müteaddid parçalara ayırarak her parçasını gösterirken ne olur ne görülüyor diye bunu talebeye buldurmak talebe için pek nafdir der idi.

[merhum bu bahiste Sokrat'ı fevkalade takdir ile muvahhid olduğunu ve tekmil Yunan hükeması içinde ancak muvahhidlik şerefini bunun ihraz ettiğini kemal hürmetle anlatmış idi.] (s. 1348)

Usül-i Tedrislere Derair (?) Merkeziye Nazariyesi

Merhum der idi ki: iki, üç derece üzere gösterilmesi lazım gelen ulum ve fûnun behemehâl böyle derece üzere gösterilmelidir. Mesela hesap, hendese vesaire gibi. Binaenaleyh program yapılırken bu nokta nazar dikkate alınmalıdır; mesela rüşdiyede hendesenin en esaslı mesaili, idadiyede ikinci derecede mesail, yüksek mekteplerde en son mesail gösterilmelidir.

Bu babda teşbih ile der idi ki bir defada gösterilemeyen ulum ve fûnun için şeker külâhı nazar dikkate alınız; fakat o külâhı tersine koyunuz, yani sivri tarafı aşağıda, kalın tarafı yukarıda olsun; yani aynı ilim mekteplerin derecesiyle mebsuten tevsî' etsin.

Bunun aksine harekât-ı taziyî o kaydın başka bir şeyi münteç olmaz.

Bir de bir dereceden diğerine, bir sınıfdan diğerine atlarken malumat sabikenin tekrar ve tevsik edilmesini tavsiye ederdi. Yani her sene mekteb küşadında geçmiş dersin tekrarını ve meleke haline gelmesini şart ederdi.

Güzideler Sınıfı

Merhum der idi ki kâşif, muhteri', ulema, dahi yetiştirmek için her fende fennin bu güne kadar mevcut tekmil-i mesail ve nazariyatını bihak öğretmeliyiz. Mesela hikmet tabiiyede büyük bir adam yetiştirmek için hikmet-i tabiiyenin şimdiye kadar nesi var nesi yok öğretmeliyiz.

İşte bu yolda yetişmiş zevat-ı mesail mevcudeyi hal ve hazm etmiş olduğunu cihetle o gibi zevat tabiatıyla boş duramaz; mevcudun üzerine diğer birtakım şeyler ilave etmeye çalışır ve buna tabian mecbur olur. İşte böyle müntehi zevat yetiştirmedikçe terakki edemeyiz.

Merhum der idi ki insan okuduğu şeyi meleke haline getirmezse okudum demesin. Bunun için de dersin gayet esaslı noktaları havi olmak şartıyla az olmasını ve ihtilafattan azade bulunmasını şart ederdi; yani esas dersin metin tarzında olmasını, şerh tarzında derece-i saniyede teşrih edilmesini tensib ederdi. (s. 1349)

Kendisinin meslek terbiyesi de böyle idi her dersde takriben yarım sahife kadar bir şey yazdırır idi; yazdırdıktan sonra bir kere okudur ve galat varsa tashih ettirir, ba'de ona müteallik izahatı verirdi. Sonra imtihan zamanında bu yazdırdığı dersi bir kat daha telhis ve tenkih ile sual ve cevap şeklinde yeniden yazdırırdı. Ve der idi ki imtihan mihnetten müştaktır; mesail esasiyeyi hatırdı tutmak kâfidir; insafsız imtihan ömür yıkımıdır; biz evlad vatani imtihanları verip diploma aldıktan sonra ölmek için değil onları yaşadın ve onlardan hizmet beklemek için okuyoruz; binaenaleyh sıhhatlerini, hayatlarını muhafaza borcumuzdur ve bunun içindir ki imtihan da talebeye teshilat farzdır. Bir de sual ve cevap tarzına giren dersin müzakeresi kolaydır; sual ve cevabsız kitabı okurken insan birçok noktaları kaçırdı, fakat sual ve cevabda bir şey kaçırmaz. Bir de sual ve cevablı dersi talebenin yekdiğeri ile müzakeresi kolay olur. Bir de sual tertibi kolay bir mesele değildir; belki sual ilmin mahiyetini meydana çıkarır; bunun için sualin muallim tarafından verilmesi pek nafidir.

Merhum der idi ki insanı yalnız mekteb yetiştirmez, biz mektebde talebeye ulumun miftahını veriyoruz; bir de onları yıpratmadan, bıkdırmadan onlara mütalaa ve tezyit malumat zevkini vermeliyiz. Çünkü bir mektebde laakal yirmi fen okunur. Bir insan ne kadar zeki olursa olsun yirmi fende tecrübe, temehhür edemez; fakat o mütalaadan tezyid malumatdan zevkyab olunca kabiliyet-i tabiiyesi onu herhangi bir fende tekemmüle sevkeder ve hayatının sonuna kadar kendini o zevkden alamaz.

Merhum bilmem ne hükmüne mebni imtihan icra ederken talebeyi cetvelde mürettib olduğu vecihle çağırılmaz idi; bazen nihayetden çağırır; bazen ortadan çağırır velhâsıl gayri mürettib olarak imtihan ederdi.

[zannediyorum ki başta bulunanlara daima hüsnü zannıyla iyi numara, dümencilere fena numara verilmemek içindir.]

Merhum der idi ki ulum-i riyaziyeyi ve hükmiyeyi tedris ederken takdirden ziyade talebeye yaptırılmaya gayret ediniz mesela bir hesap meselesi verdiğiniz zaman mümkün ise (s. 1350)

o meseleyi mevcut talebenin her birine ayrı ayrı yaptırınız. Kezalik kimya okudurken birçok efendilere ve mümkün ise hepsine tecrübe yaptırınız.

Gerek vazife tashihinde gerek fikir tashihinde talebenin şevkini kırmayınız. Bazı hataları atıye bırakarak hoşgörünüz ve talebenin fikrini tashih ederken böyle de olabiliyor; fakat şöyle olsa daha münasibdir zannındayım gibi cümleler kullanınız.

Lisan-ı Osmani [1]

Merhum lisan-ı Osmaniye kemal-i takdir ile yâd eder ve lisanımızın kolaylığından, kemalinden yalnız imlamızı ıslah etmenin lüzumundan bahsederdi.

Mamafih imlamız dahi mükemmel olup adem ittırad dolayısıyla müşkilatı mucib olduğunu anlatır ve “lisanımızın en büyük müşkilatı zammenin envayıyla, kafın³³⁷ envaından ileri geliyordu. Fakat gayret-i acizanemle bunlar tefrik edilerek şimdilik müşkilat zail oldu; fakat mateessüf döktürdüğüm harfler matbaa-i amirenin bir köşesinde çürüdü kaldı. Tatbikinde kusur eyledi; bugün bunları tefrik eder ve imlamızı mutarred bir hale koyarsak lisanımızın hiçbir kusuru yoktur.” der idi.

Selim Sabit Efendi'nin Eserleri

Merhum birisi sarf-ı osmaniye, diğeri nahv-i osmaniye ait olmak üzere iki eser ta'b ettirmişti. Bize rüşdiye kısmında bunları okuttu. Fakat her ikisinde de

³³⁷ Kef ve elif harfi ile ötreten bahsediliyor.

[1]:Türkçenin uzman mekteplerde adı böyle idi.

tadilat icra ederdi ve der idi ki bir müellif için eserini tenkîh ve tehzib ve ıslah etmek bir kusur değildir. Bilakis bir vazifedir. Binaenaleyh ileride siz de eser yazdığınız vakit her ta'bında daha ziyade tekmil etmesine gayret etmelisiniz.

Bizde kavaid-i osmaniye'yi ilk evvel İngiltere sefaret tercümanlarından birisi yazmış idi. Bunu duyunca müteessir oldum; Cevdet Paşa'ya müracaat ettim; müştereken bir eser yazdık; fakat Cevdet Paşa muahhıran bunu münhasıran kendisine mal etti; ben de bir şey demedim.

Merhum musikiye ehemmiyet verir ve çocuklara ilahi ve emsali neşideler ezber almasını (s. 1351)

kemal dikkatle tavsiye eylerdi. Cimnastiğe de ehemmiyet verir ve bunun vaktiyle ulema-yı İslamiye tarafından kabul edildiğini ve hala Musul vilayetinde medreselerin yanında (zorhane, idmanhane) bulunduğunu söyler idi.

Usul Cedidenin Mekteblere İdhali

Merhum der idi ki İstanbul mekteplerinde usul-i cedide üzere tedrisi ben düşündüm ve bunu ilk evvel Süleymaniye'de bir taş mektebde tatbik ettim; oraya Fransa'da olduğu gibi mükemmel sıralar, hesap tahtaları, haritalar koydurdum. Fakat aradan bir ay geçmeden bir gün maarif nazırı tarafından çağırıldım. Bakınız ne olmuş: hoca efendiler mekteplerin bu hale vaz'ını din ve imana menafi görmüşler; onlara göre Kur'an-ı Kerim diz çökerek hasır veya minder üzerinde okumayıb da sıra üzerinde bacak sallayarak okutmak günah imiş velhâsıl yaptığım bu yön ıslahat-ı frenk işi imiş! Dini İslam böyle şeye müsait değil imiş. Bu hoca efendiler beni şeyhülislam efendiye şikâyet etmişler. Şeyhülislam efendi de padişaha arz ile cezadide edilmeklik mi istemiş, bir de fetva yazılmış. Fakat padişah şeyhülislam efendinin şiddetini tadil ile beraber maarif nazırına emretmiş ve bana selam-ı şahanenin tebliği ile (birden bire değil tedricen terakki edelim, efkâr-ı umumiyeyi de unutmuyalım) tarzında hakimane irşadatda bulunmuş olmakla biz de harekâtımızı biraz tatil eyledik.

İşte bugün şu sıralarda sizi gördükçe hep o eski hatıraları hatırlar da gülerim.

Elifbanın Usul-ü Tedrisi

Merhum der idi ki elifbayı tarzı cedidde e, i, ü, be, bi, bü³³⁸ ve ileahire tarzda okutmayı ilk evvel ben düşündüm; bundan evvel çocuklar ile birlikte hoca efendi koşularak (elif üstün e, be esre bi, elif iki üstün en, be iki esre bin) gibi ne demek istediğini muallim efendi kendi de anlamayarak bir ahenk mahsus ve müştereken bir avaz ile musiki dersi talim eder gibi okutmakda idi.

Bugün bile size tavsiye ederim ki çocuklara öğretilirken sakın harflerin isimlerini söyleyiniz; Mesela (d) harfi (dal) diye öğretmeyiniz; çünkü çocuk onu nerede (s. 1352)

görse (dal) diye okunacak zanneder; halbuki batıldır. Belki bunu hareke ile (de, di, dü) tarzında öğretiniz.

Sade Güzel Türkçe

Merhum kitabeti gayri resmiye dersinde küçük küçük cümleler istimalini ve mecburiyet olmadıkça Arabi ve Farsi kullanmamayı tavsiye eder idi ki bazı insanlar Arabi ve Farsi elfaz istimaliyle ibareye letafet vermiş olduklarını zannederler ki batıl bir fikirdir. Sözün ulviyeti fikrin ulviyetine tabidir. Arabi ve Farsi ile müveşşah birçok fıkraları halis Türkçeye tercüme ederseniz derhal görürsünüz ki hiçe iner. Bilakis halis Türkçe söylenmiş öyle sözler vardır ki insanın ruhuna tesir eder.

Binaenaleyh eskiden olduğu gibi bol bol Arabi ve Farsi istimal etmek saçmadır. Bir de der idi ki kitabet konuşmanın bir şekl-i mücessimidir; konuşurken sade konuşmak hoşumuza gidiyor; mustalihatdan ictinab ediyoruz; neden elimize kalemi aldığımız zaman Arabi, Farsi deryasına dalıyoruz; dünyada bundan ziyade mantıksızlık olamaz.

Hiç unudamam ihtiyar, hasta bir peder oğluna arz-ı iştiyak ile serîan gelmesi zamanında son bir mektub yazdırmak istiyor. Şimdi bu yolda bir şey yazınız demişti.

³³⁸ Arapça elif ve be harfleri harekelendirilerek yazılmış.

Her birimiz bir dürlü yazdık; her birini tashih ile beraber bir de kendi hattıyla bir suret kendisi yazdı verdi ve zaten âdeti böyle idi: hem vazifemizi tashih ettiği noktaları bize anladır bir de ayrıca kendisi yazar ve bize numune olmak üzere verirdi. Şu zeminde yazdığı mektubun içinde aynen şu fikra var idi: “oğlum biraz daha gecikecek olursan geldiğin zaman mezar taşımı okuyacaksın”. İşte bu söz hala hatırımdadır ve tesiri daima üzerimdedir; hâlbuki sade bir fikradır. Eşâ’rı iyi anlamak ve doğru tahlil etmek için derhal nesre tahvil edilmesini tavsiye ederdi. Ve böyle tahvil sayesinde bize daima şiirin nesrin madununda kaldığını ve şiirde fikir aynı aynına ifade eylemeyip vezni doldurmak için birtakım moloz bulunacağını veya veznin adem müsaadesinden dolayı fikrin bir kısmını feda etmek lazım geldiğini anladır ve Kur’an-ı Kerim’in nesir olarak nüzulünü takdir ederdi. (s. 1353)

Merhumun medresece iyi bir tahsil görmüş olduğu takdirlerinden anlaşılıyordu. Mesela ahval-i ruh dersinde Gazali’nin asarından, İbn Rüşd’ün asarından, Fahreddin Razi’nin *Tefsir-i Kebir*’inden, Seyid Şerif’in *Şerh-i Muvakkıf*’ından bazı fikralar naklederdi.

Merhum tasavvufa da vakıf idi; vahdet-i vücud meselesinden ve bu babda ulema ve mutasavvifinin reylerinden bahsettiği olurdu.

Farsi’yi iyi bilir ve şive ile güzel okurdu. Bir gün Abdurrahman Cami hazretlerinin şu rübaisini okurdu:

Çe çerh, çe erkân, çe me’âdin, çe nebat

Sârîst der eczâ-i heme sırr-ı hayât

Gûyend heme küll-i aşıyyi gadât

Tesbîh-i Hüdavend-i refi’id-deracât

Taassubla Mücadelesi

Ara sıra hoca efendilerin kalt malumatından, şiddet-i taassublarından yanıla yakıla şikâyet eder ve ulemanın asr-ı hâzır ulum ve fûnununa biganeliklerini tevbih ederdi. Bir gün şöyle bir hikâyecik nakletmişti: bilmem hangi padişahın zamanında bir sulh tesis edilmek istenilmiş: hasım birkaç milyon tazminat istemiş; padişah o

vaktin usulünce meseleyi bab-1 meşihate göndermiş. Şeyhülislam efendi verilmesini tecviz ile fetva vermiş. Sonra padişah velinni'm efendi hazretlerini muaheze ile beytülmal müslimin bu kadar parayı nasıl verir, bunu nasıl tecviz ediyorsun? deyince cevaben (efendim bu Frenklerin milyon dedikleri bizim kese akçe dediğimiz değil midir? saye-i şevketlerinde o kadar kese akçeyi en küçük bir bendeniz verir.) demiştir.

Riyaziyat Tahsili

Bir gün fünün riyaziyeden bahis açıldı; o sırada dediler ki ben Avrupa'da fünün riyaziye tahsil ettim; hem de her dürlüsünü son derecede olmak üzere tahsil etdim; o derecesi bugün memleketimizde mateessüf okunmuyor; yalnız harbiyede (s. 1354)

erkan-1 harb kısmı oldukça okuyorlar, diğerleri hiçtir. Fakat kader bana riyaziye okutmak nasib etmedi; ne yapalım maksat hizmettir, bu işleri verdiler, bunlara çalışıyorum.

Bir gün imtihan numarası okundu; tembelce bir efendinin bana tefavvuk ettiğini gördüm; müteessir oldum. Mezkûr efendinin bir taraftan iltimasa uğramış olduğu evvelce de malumumuz idi.

Bunun üzerine tesir ile müdür odasına girdim. Filan efendi bana tefavvuk etmiş, bu bir haksızlıktır gibi te'ellüm gösterdim. İşte o sırada merhum da hâzır olmakla müşarileyhe işaretle benim sa'y ve gayretimi muallim efendi de biliyor gibi bir cümle sarfettim.

O sırada müşarileyh bana manidar bir bakışla şu beyti okudu:

Neş'e ümit ettikten sağarda senden gamlıdır

Bir dokun bin ah dinle kâse-i fağfurdan

Bu beyti işidine tesirim geçdi; huzur kalp ile müdür odasından çıktım.

İstanbul'un Âb ve Havası

Merhum der idi ki İstanbul'un her tarafında oturdum; her cihetini tedkik ettim; her birinin birçok mezayasını var; fakat sıhhat itibariyle Sarıyer'den daha

muvafıkını göremedim; onun için orada ihtiyar ikamet ettim. Efendiler sözümü tasdik için bir kere gelin de kayıkçıların, balıkçıların sin şeyhuhatda bile zindeliklerini görünüz.

Halk ve Tabait-ı Beşeriye Tebdil Eder mi?

Merhum ahlak dersinin ibtidasında demiş idi ki en ziyade dağdağalı mesele varsa o da ahlakın tebdil edip etmemesi meselesidir.

Ahlak tebdil eder diyenlerin, etmez diyenlerin dillerini uzun uzadıya bast ve beyandan sonra demiş idi ki ahlakın tebdil etmesi kat'idir. Şu kadar var ki bu tebdil öyle kolaylıkla olacak şeylerden değildir. Kötü huy müdhiş müzmin bir hastalığa benzer, tedavisi zor olduğu gibi zaman zaman nüks dahi eder. Yahud fena bir huy yanmış kömürdeki hararete benzer; bunu bundan nez' etmek kolay bir (s.1355)

mesele değildir; nihayet bir harîke meydan vermemek için bu ateşi küllemek lazımdır; fakat küllense de yine ateş bakidir. Müsait bir zaman bulduğu gibi kendisini gösterir. Hülasa ahlak tebdil eder ve hatta tebdil etmez diyenlerin şiddetli mukabelesine rağmen tebdil eder. Eğer ahlak tebdil etmeseydi enbiya irsali abes olurdu; çünkü peygamberler hep ahlak seyyieyi ile izale ile onların yerine ahlak hissine vaz' etmek için geliyorlar; şu halde peygamberler birer ahlak muallimidir. Fakat tarih tedkik edilince görülüyor ki peygamberler kuvve-i kudsiye sahibi olmak ile beraber tebdil-i ahlakda pek yoruluyor, fevk'elbeşer azim ve gayret gösteriyorlar.

Bazıları da derler ki ahlak tebdil etmiyor belki ta'dil ediliyor yoksa tebdil mümkün değil. Faraza korkak bir kimse ne kadar teşci' edilse yine cesur olamaz; şu kadar var ki korkaklığı bir derece azalır; korkacağı sırada biraz kendini tutar; dur bakayım ne oluyoruz gibi biraz metanet gösterir. Kezalik ayyaş bir kimse tövbekâr olsa bile yine mezkûrat namı zikredildikçe içinden şiddetli arzular geçer ve belki hemen kalkıp kadehi almak ister; fakat mezkûratın fenalığına dair almış olduğu telkinat veya korku derhal kendisini meneder yapmaz veya yapamaz.

Mamafih biz bu ikinci nazariyeyi de kabul edebiliriz; çünkü ta'dil ahlak da beşer için bir saadettir ve biaset enbiyadan maksud olan neticeyi de menetmiyor.

Teselsül Efkâr, Teşarik Efkâr

Merhum kuvve-i hafızaya medar olmak üzere (hutat-ı müteselsile) usulünü tavsiye ederdi ve der idi ki bilmediğiniz bir haneye gitmek lazım geldiği zaman mezkûr haneyi sora sora bulursunuz; fakat müteaddid şeylere nişan koymazsanız mezkûr haneyi ikinci defa bulamazsınız; yine yeniden sormaya mecbur olursunuz ki ne kadar yorucu şeydir. Mesela en büyük bir caddeden ayrılırken orasına dikkat etmeli ve demeli ki evet falan caddeden falan camin yanındaki köşeden sağa sapdım dar bir sokak idi. Köşebaşına kadar gitdim; orada bir hava gazı var idi fenerin karşısında, bir arsa var idi; sağ tarafta sarı boyalı bir hane idi; merdiveni taşdan idi, iki katlı idi, sol tarafında şöyle bir bina var idi, bir de matbah kapısı var idi, (s. 1356) zeminden münhat idi, kafesleri biraz eskice idi, kapının üzerinde bir de çingirak var idi veileahire.

Şimdi mezkûr haneyi bu kuyut ile takyid ettiğiniz zaman bir daha unutmazsınız, çünkü bu kuyunun bir kısmı unudulsa bir kısmı unutulmaz. Bu kayıtlardan hangi birisi hatıra gelirse hane de hatıra gelir, demek oluyor ki bu kayıtların, bu noktaların tahatturu birbirine merbuttur; birisi diğerini çekip getirmez.

Fakat mezkûr haneyi böyle müteaddid noktadan kaydetmeyip de yalnız sarı boyalı bir hane diye kaydederseniz diğerlerinden fark edemezsiniz, bir de gün geçdikce boyası nasıl idi, sarı mı idi, aşı boyası mı idi, bu ciheti de unuttur veya şüpheyeye düşer iseniz mezkûr haneyi artık bulmanın imkânı kalmaz.

Şimdi faraza bir muallimden işitdiğiniz mühim bir şeyi unutmamak isterseniz onu da böyle müteaddid kayd ile tekyid ediniz ve kendinizce şöyle düşününüz:

Bir Pazar günü idi, mevsim kış idi, soba yanıyor idi, muallim efendi kürsüsünde oturuyor idi, o sırada sermebsar geldi, bir şey söyledi gitti, sonra muallim efendi mendilini açtı, içinden vazifeleri çıkardı, ilk evvel filan efendinin vazifesini çıkardı, gözlüğünü taktı, vazifeyi okudu, filan kelimeye ilişti, o sırada filan efendi kalktı, muallim efendinin yanına yaklaştı, şöyle bir sual sordu, buna cevaben muallim efendi de şöyle dedi ve sonra bize sordu, işi muhakeme ettirmek istedi, ben muallime hak verdim, diğer arkadaşım cevaba pek razı olmadı, nihayet razı oldu.

Velhâsıl işte bu gibi birtakım itibari kayıtlar ile takyid edilen sözler kolay kolay hatırdan çıkamaz.

Kabiliyet-i Terbiye

Merhum der idi ki insanın kuvay-i akliyesi adeta çocuk gibidir, bir insan bir çocuğu nasıl alışdırırorsa öyle olur. Binaenaleyh dikkatsizlikle, dikkat, muhakemesizlikle, muhakemeye alışdırırmak kabildir. Binaenaleyh aklınızı daima nafi bir suretde terbiye ediniz, (s. 1357)

dinlediğiniz şeyleri dikkatle dinleyiniz, muhakeme ediniz, bu sizde tedricen bir meleke halini alır.

Bir de kuvve-i akliye diğer a'zayede şebihtir, mesela her gün veya her hafta bir mikdar tezyid edilmek şartıyla insan bir takım ağır şeyleri kaldırabilir; kuvve-i akliye de böyledir; tedricen tezyid edilebilir. Mesela bir zaman bir okumada bir satır ezberleyiniz. Bir vakit sonra iki satır yapınız ve tedricen imkân müsait olduğu kadar artırınız. Şu kadar var ki bir derecesi var. O dereceyi geçmeyiniz; çünkü geçecek olursanız aklınız isyan eder yahud ürker.

Evladım, bir şeyi dikkatle dinleyiniz, dikkatle okuyunuz, şayet aklınız başka şeylerle meşgul ise katiyen dinlemeyiniz, okumayınız. Çünkü neticede iki kat ziyan edersiniz: hem dinlediğiniz veya okuduğunuz şeyden bir istifade edemezsiniz hem de Allah göstermesin dikkatsizlik sizde adet hükmünü alır, sonra tedavisi müşkül olur.

İşte merhum müşarileyhe aid bazı hatıratım burada hitam buldu. Aradan çok zaman geçtiği cihetle birçoklarını unutmuşum; vaktiyle birkaç defter notum var idi; mateessüf mercan harikinde hepsi yandı gitti.

Artık (çoban armağanı çam sekizi) kabilinden olarak bu kadarcığın kabulü mutenadır. (s. 1358)